Ivana Jozić – Alma Vančura

RETORIKA

Pojmovi u povijesti javnoga komuniciranja

Izdavač
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Za izdavača
prof. dr. sc. Loretana Farkaš

Recenzenti
prof. dr. sc. Ružica Pšihistal
doc. dr. sc. Diana Tomić

Priprema i tisak
Krešendo, Osijek

© Autori i Filozofski fakultet
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2020.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati bez nakladnikova pisanog dopuštenja.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku na sjednici održanoj 29. travnja 2020. dalo je suglasnost za objavljivanje sveučilišnog udžbenika *Povijest, pojmovi i vještine javnog komuniciranja* Alme Vančure i Ivane Jozić. Suglasnost se vodi pod brojem 6/20.

ISBN 978-953-314-132-9

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 150114085.

Objavljivanje knjige financijski je potpomoglo
Ministarstvo znanosti i obrazovanje Republike Hrvatske.

IVANA JOZIĆ – ALMA VANČURA

RETORIKA
Pojmovi u povijesti javnoga komuniciranja

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET

Osijek, 2020.

Riječi su najmoćnija sila dostupna čovječanstvu. Možemo upotrijebiti tu silu na pozitivan način, riječima ohrabrenja, ili negativno, uporabom riječi koje će izazvati očaj. Riječi imaju energiju i moć da pomognu, iscijele, razvesele, uzvise, povrijede, nanesu štetu, osramote ili da nas učine poniznima. Yehuda Berg[1]

[1] Za potrebe udžbenika prevela Alma Vančura.

Udžbenik posvećujemo svojim obiteljima, koje su
nam tijekom njegova nastajanja bile oslonac i motivacija.
Alma je osobito posvećuje Greti i Borisu, a Ivana svojoj voljenoj majci.

SADRŽAJ

PREDGOVOR **9**

1. UVOD **11**

2. SUSTAV RETORIKE **13**

2.1. Retorika, govorništvo, javno govorenje 13

2.2. Utjecaj engleskog jezika na hrvatsko nazivlje 14

2.3. Što je retorika i što je njezin cilj? 15

2.4. Komunikacijski modeli 18

2.5. Retorička sistematika 22

3. POVIJEST RETORIKE **35**

3.1.Antičko doba i korijeni retorike: grčka i rimska tradicija 35

3.2. Helenska i rimska retorika 44

3.3. Od 2. do 5. stoljeća 50

3.4. Od kasne antike do srednjeg vijeka 52

3.4. Srednji vijek 54

3.6. Renesansa 56

3.7. Barok 68

3.8. Klasicizam 73

3.9. Prosvjetiteljstvo i kao stoljeće jezika 80

3.10. Devetnaesto stoljeće – retorika na raskrižju ideologije i filozofije 82

3.11. Retorike 20. stoljeća 87

3.12. Druga polovica 20. stoljeća i 21. stoljeće 98

3.13. Problem suvremenog definiranja retorike 99

4. RETORIKA VS. ARGUMENTACIJA **101**

4.1. Argumenti i opća struktura argumentiranja 102

4.2. Tvrdnja i središnja misao 102

4.3. Očitosti 103

4.4. Indukcija, dedukcija i kauzalnost 106
4.5. Tematska područja argumentacije 109

5. RETORIČKA STILISTIKA (*ELOCUTIO*) 115
5.1. Stilska načela 115
5.2. Ukrasi 120
5.3. Zornost 122

6. POSEBNE VRSTE 125
6.1. Pismo (epistola) 125
6.2. Propovijed (sermo, concio) 126

DODATAK 135

ZAKLJUČAK 169

LITERATURA 171

IMENSKO I POJMOVNO KAZALO 177

PREDGOVOR

Udžbenik je namijenjen studentima kroatistike, anglistike, germanistike, filozofije i ostalih usmjerenja koja u svojim studijskim programima nude retoriku kao izborni ili obvezni kolegij. U sveučilišnoj nastavi retorike primjenjuju se različiti domaći i inozemni udžbenici i priručnici koji prate određene tematske cjeline, sadržajno se nadopunjavaju i pomažu ostvariti nastavne ciljeve. Svrha je ovoga udžbenika ujediniti nekoliko cjelina iz retoričke problematike te studentima različitih usmjerenja ponuditi zajednički teorijski okvir obrađenih područja, a zadatke prilagoditi specifičnim potrebama njihovih studijskih programa. Tako se u udžbeniku mogu pronaći materijali na engleskome i njemačkome jeziku namijenjeni studentima anglistike i germanistike, no većina je zadataka na hrvatskome jeziku. Oni se mogu ili uzeti u ponuđenom obliku ili modificirati u skladu s posebnostima cjeline koja se obrađuje, ali i uskladiti s potrebama kolegija. Udžbenik obrađuje dio retoričke sistematike koji se bavi pripremom i kompozicijom govora te dio retoričke stilistike koji daje prikaz stilskih načela, ponuđene su osnove argumentacije, dok je fokus stavljen na povijesni pregled retorike i retoričkih pojmova koji su pratili taj razvoj.

Premda je udžbenik u prvome redu namijenjen studentima i sveučilišnoj nastavi, možemo ga preporučiti i svima koji se bave javnim govorenjem ili su na bilo koji način uključeni u javne nastupe. Zbog dijelova koji su praktične prirode koristan je pomoćni alat u verbalnoj pripremi javnih nastupa, a punina njegova teorijskog dijela dobra je polazišna točka za one koji žele više saznati o retorici i istraživati njezine posebnosti.

Naglasimo još da znanje o retorici, osobito o njezinoj povijesti i sistematici, doprinosi općoj izobrazbi akademskog građanina, ali i intelektualca suvremenog doba u kojemu površnost instant-informacija pokušava ugušiti već dobro narušene ideale humanističkih znanosti, a etičke vrijednosti slabe pred pragmatikom svakodnevice.

Autorice

1. UVOD

U hrvatskome se medijskom prostoru u posljednjih desetak godina vrlo često mogu čuti pojmovi *retorika, govorništvo* i *javno govorenje*, uglavnom kao istoznačnice. Mogu li se oni upotrebljavati kao da između njih nema gotovo nikakve razlike ili svaki od tih pojmova ima posebno značenje? Jesu li oni istoznačnice, što je retorika / govorništvo / javno govorenje, čime se bavi retorika, kako izgleda povijest retorike te o čemu sve trebamo promisliti kada želimo dobro javno govoriti, neka su od pitanja na koja ćemo pokušati dati odgovor u ovom udžbeniku. Retorika se obično može promatrati s dvaju stajališta: komunikacije i izvedbe. Naravno da su ta dva pojma međusobno isprepletena te da je komunikacija uvijek i neka vrsta izvedbe, baš kao što je i gotovo svaka izvedba komunikacija, tj. netko nam nešto svojom izvedbom želi poručiti. Dakle, možemo učiti *o* retorici (npr. povijest retorike, autori, pojmovi, djela, funkcionalno, pragmatično, kognitivno značenje retorike, poslovna, pravna, imperijalistička retorika itd.) ili možemo učiti retoriku. Već su u antici shvatili važnost i jednog i drugog, točnije učenja i podučavanja retorike, a danas u 21. stoljeću, kada doslovno svatko može dosegnuti najudaljenije kutke svijeta, da ga/ju se vidi i čuje putem medija i društvenih mreža, odgovornost u trenutcima kada se javno obraćamo još je veća, važnija i moćnija. Želja i potreba za slobodom javnog govorenja počela je u antici i prenijela se u suvremenim društvima do danas jer Ustav Republike Hrvatske u točki 2. Osobne i političke slobode i prava, u članku 38. jamči slobodu mišljenja i izražavanja misli. Sloboda izražavanja misli obuhvaća osobito slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, *slobodu govora i javnog nastupa*[2] i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćavanja. Slobodu govora jamči i Prvi amandman Ustava Sjedinjenih Američkih Država te članak 10. Zakona o ljudskim pravima u Ujedinjenom Kraljevstvu kao i temeljni zakon Savezne Republike Njemačke.

[2] Istaknule autorice (op. a.).

2. SUSTAV RETORIKE

2.1. Retorika, govorništvo, javno govorenje

Hrvatski enciklopedijski rječnik pod pojmom *retorika* navodi teoriju i pravila govorništva ili vještinu dojmljiva, slikovita pismenog ili usmenog izražavanja, a *govorništvo* definira kao vještinu koja njeguje umijeće javnoga govorenja, vještinu slikovita i uvjerljiva izražavanja; retoriku; dakle u samom opisu predstavlja ih gotovo kao istoznačnice. Škarić (2000: 9) kaže da kad govorimo javno, govorimo retorski te se „takav govor mjeri drugačijim mjerilom nego onaj privatni. U njemu je povećana odgovornost izgovorene riječi u istinitosti i djelotvornosti, u društvenoj korisnosti i opravdanosti, u toleranciji i etici, u estetici i govorno-jezičnoj ispravnosti te u kulturi uopće." Ako počnemo od te definicije, onda se retorika, govorništvo i javno govorenje doista isprepleću u svojoj sličnosti. Kako bismo napravili razliku, možemo reći da klasično shvaćanje retorike proučava kako poruka utječe na primatelje poruke te se usredotočuje na razvoj i komunikaciju znanja između govornika i slušatelja te primarno smatra da je retorika sredstvo uvjeravanja. Prema Ciceronu retorika je umijeće govorenja prilagođena za uvjeravanje, dok je Aristotelu to sposobnost uočavanja svih mogućih načina kojima se može uvjeriti na bilo koju temu. Aristotel početno smatra retoriku sredstvom (poput dijalektike[3]) s obzirom na to da nema neko posebno područje interesa pa se može primijeniti i u teorijskim znanostima i u praktičnim sferama, a poslije njegov fokus o retorici prelazi na teorijske aspekte, politički i etički sadržaj. U tom je slučaju javno govorenje, koje može za svrhu imati bilo što, od toga da nekoga informira, poduči, nasmije, zabavi itd., širi pojam i nije istovjetno retorici. Naposljetku, možemo reći da je retorika teorija ili disciplina o umijeću i tehnikama javnog govorenja, govorništvo vještina javnog govorenja, a javno ili retorsko govorenje govorni nastup / izvedba u javnoj prigodi.

[3] Oblik govorenja i mišljenja u kojem nije sve jednoznačno i jasno određeno ni strogo dokazano, nego sadržava proturječnost (Hrvatska enciklopedija).

2.2. Utjecaj engleskog jezika na hrvatsko nazivlje

Važan utjecaj posredstvom različitih medija u posljednjih dvadesetak godina na hrvatsku terminologiju sigurno ima i engleski jezik. U radovima autora s engleskoga govornog područja često se izmjenjuju pojmovi *rhetoric, rhetorics* (retorika) i *public speaking* (govorništvo, javno govorenje). *Rhetoric* i *rhetorics* uglavnom se odnose na teoriju i pravila govorništva vezane uz antiku, posebice Grčku i Rim, protežući se sve do 20. stoljeća, dok se *public speaking* uglavnom odnosi na izvedbu i smatra se novijim poljem nastalim u 20. stoljeću iz potrebe da se stvori institucijska i intelektualna osnova koja će razdvojiti javno govorenje od književnosti i jezika koji se učio na odsjecima za jezik, ali i od učitelja koji su podučavali dikciju, izražajnost i govorništvo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Nije jednostavno sasvim jasno razgraničiti pojmove *rhetoric* i *rhetorics* jer je njihova razlikovna granica dosta nejasna. Autori relativno slobodno i katkad bez ikakva objašnjenja upotrebljavaju i zamjenjuju pojmove *rhetoric* i *rhetorics*. Ipak, naš je zaključak da se oni koji razlikuju ta dva pojma, koriste pojmom *rhetoric* uglavnom u smislu klasična grčkog termina *rhetorike*, tj. zapadnjačke teorije ili discipline, dok im je *rhetorics* širi pojam koji se uglavnom odnosi na više posebnih retoričkih teorija. Pojam *rhetorics* još se javlja i kada se želi opisati izričaj neke određene skupine (npr. majke, feministice, rasisti itd.), što odgovara Hesterovu (2010: 14) opisu *rhetorics* kao posebnom, pragmatičnom izrazu „retorike unutar diskurzivnih zajednica čiji sudionici znaju i/ili prepoznaju konvencije, pravila i/ili propise koji reguliraju diskurs ili argumentaciju unutar te zajednice“.[4] Nadalje, *rhetorics* se upotrebljava kod apstraktnih pojmova koje možemo staviti pod zajednički nazivnik (npr. pravna retorika, forenzička retorika, poslovna retorika itd.). S druge strane, pojam *public speaking* javlja se u 20. stoljeću, točnije 1914. godine kada skupina od 10 nastavnika u Americi osniva Državnu udrugu akademskih nastavnika javnog govora kao odgovor na tadašnju situaciju i usporedo s razvojem odsjeka za govor na različitim sveučilištima. Odsjeci i organizacije koji se bave javnim govorenjem, poslovnom retorikom, odnosima s javnošću, promidžbom i ostalim poljima u širem okviru retorike strelovito su se povećali između 1880. i 1920. te su upozorili na potrebu oformljivanja institucijskih struktura kako bi se mogla dobiti diploma i iz tog polja.

[4] Za potrebe udžbenika prevela A. Vančura.

2.3. Što je retorika i što je njezin cilj?

Retorika je po antičkom shvaćanju umjetnost (*ars*) ili znanost (*scientia*) o dobrom (to jest učinkovitom, lijepom) govorenju (*ars / scientia bene dicendi*). Kako god da se interpretira riječ *dobro*, *bene*, uvijek je riječ o teoriji sastavljanja tekstova, a ta se teorija orijentira prema komunikacijskoj praksi. Formulira tehniku ili metodu produkcije tekstova koja jezik promatra iz kuta stanovite učinkovitosti. Obraća se poglavito govorniku, ali i piscu i književniku, zapravo svakom autoru konfiguracije znakova kojoj je cilj djelovanje. Na taj se način postiže ne samo jezična, nego opća medijska važnost. Cilj uvijek ostaje isti: proizvodnja tekstova prema pravilima umjetnosti, a rezultat je diskurs, stvoren prema znanstvenom postupku.

Moguće je, međutim, i obrnuti postupak, pa ono što u antičkoj retorici u prvom redu služi kao metoda produkcije, postulirati kao metodu analize tekstova. Njezin su predmet prije svega tekstovi nastali prema preskriptivnom diktatu normativne retorike, ali i svi ostali tekstovi koji mogu biti predmetom analize s pomoću retoričkih kategorija. Budući da su te kategorije i u teoriji i u praksi tisućljećima dokazivale svoju valjanost, u Europi im se, a i u ostalim zemljama svijeta pod utjecajem europskih jezika i kulture, pripisuje status konstanti, no univerzalija još uvijek ne. Osim toga, one su predmet istraživanja interkulturne i komparativne retorike.

Retorika je umjetnost nagovaranja i uvjeravanja, što je čini pragmatičnom disciplinom. Glavna je retorička kategorija slušatelj/čitatelj, a sve su ostale kategorije (tehnika, medij, govornik/pisac) podređene namjeri učinka poruke. U retoričkome komunikacijskom modelu (vidi **2.4.**) primat ima primatelj poruke i kad govorimo o retorici, najvažnije je razmišljati o primatelju (slušatelj, publika) jer bez toga ne trebamo ni početi govoriti / sastavljati tekst.

Prema tradicionalnoj školskoj retorici cilj je učinka retoričke umjetnosti *persuadere*, izraz koji se dvojako može interpretirati: kao uvjeriti i nagovoriti. Prvi izraz možemo pobliže odrediti kao onaj gdje uvjeravanje postižemo racionalnim ciljem, a nagovaranju je bliži emocionalni cilj. Za oba cilja postoje latinski izrazi, za racionalni *docere*, *probare, monere*, a za emocionalni *delectare, conciliare* i *movere, concitare*. Svaki ćemo pojedinačno objasniti.

1. Racionalni cilj ili *logos*: *docere*, *probare*, *monere*. Dijeli se na informativnu, argumentativnu i etičku sastavnicu, no nijedna se ne da od druge potpuno odijeliti, nego se međusobno prožimaju. Zajednički im je *zdrav razum*

koji ujedinjuje govornika i slušatelja. Informativni *docere* namjerava poučiti primatelja o nekoj posebnoj stvari, no bez emocija. Njegova se učinkovitost stoga proteže na izvješćujući dio (*narratio*) nekoga govora, ali i na svaki stručni prikaz (primjerice u znanstvenim tekstovima, vijestima). Informativni je stil „neretoričan", objektivan, stručan. Argumentativni se *probare* temelji na racionalnom dokazu vjerojatnosti predmeta govora. Tomu s jedne strane služi stručni dokaz (= „netehnički" dokaz) koji se oslanja na postojeće očitosti (vidi **4.3.**) (primjerice pisane dokumente, izjave svjedoka) i na pozadinu općih društvenih (moralnih) svjetonazora, a s druge logični ili pseudologični („tehnički") dokaz koji se izvodi indukcijom ili dedukcijom (vidi **4.4.**). Namjera je pošiljatelja koji pokušava ostvariti racionalni cilj uporabom dokaza nevjerojatno učiniti vjerojatnim (*verisimile*), a njegovo je područje djelovanja dokazujući dio nekoga govora (*argumentatio*), ali i općenito svaki tip argumentativnog diskursa (znanstvena rasprava, pravni komentar, recenzija). Argumentacijski je stil upućujući (referencijalan), logičan. Etički *monere* (također paralelan s *docere* i *prodesse*) nastoji podučiti primatelja o dobrom vladanju. Sadržava informativni, odnosno argumentativni dio, povezan s apeliranjem na razum, a ta komponenta označuje prelazak od racionalnih prema emocionalnim ciljevima. Učinkovitost se proteže na sve didaktičke tekstove (primjerice poučna pjesma).

2. Blagi afektivni cilj ili *ethos*: *conciliare*, *delectare*. Sastoji se od svrhovite i nesvrhovite sastavnice, a zajedničko im je izazivanje blagih emocija, poput iskrenosti ili ljubaznosti. Svrhoviti *conciliare* (pridobiti) nastoji uvjeriti publiku preko etosa. Njegova se svrhovitost sastoji u tome da cilj nagovaranja leži izvan teksta/govora (primjerice kupnja nekog proizvoda). Djelokrug se toga afektivnog cilja proteže na uvod nekoga govora (*exordium*), ali i na sve „etičke" tekstne vrste (na primjer reklame). Nesvrhoviti *delectare* (razveseliti) usmjeren je k estetskom ukusu publike. Njegova se nesvrhovitost sastoji u tome da tekst upućuje sam na sebe, autoreferencijalan je. U ovome je slučaju afektivni cilj bezinteresno sviđanje, a upotrebljava se u demonstrativnim tekstovima. „Etički" je stil bogato ukrašen, dopadljiv, privlačan. Pripada srednjoj stilskoj razini i njezinim izražajnim sredstvima, varijaciji i tropima.[5]

[5] Figure i tropi pripadaju kvalitetama govornikova stila i ukras su njegova govora koji služi izazivanju ugode ili neugode kod slušaoca ili čitaoca (Škiljan, D. 1985: 17). Jezična ili govorna,

3. Strastveni afektivni cilj ili *pathos*: *movere*, *concitare*. Sastoji se u nagomilavanju žestokih strasti (bijes, mržnja, žalost, jeza), a označuje trenutačno, žestoko uzbuđenje. Retorička psihagogija[6] u patosu doseže svoj vrhunac. Tekstne su vrste u kojima se razvija djelovanje patosa pravne i savjetodavne. Taj cilj osobito se rado upotrebljava u zaključku govora (*peroratio*) i katkad u uvodu (*exordium*). Patetični stil karakteriziraju mnoštvo afektivnih stilskih kategorija (osobito apelativnih figura) i visoka stilska razina.

Tri se navedena cilja ne mogu ograničiti samo na jedan određen tip teksta klasičnoga govora, nego se mogu pronaći, kao što je navedeno, u svakome tekstu, odnosno tekstnim vrstama, u dijelovima teksta, stilskoj razini, stilskim kategorijama. Dok govornik, odnosno onaj koji stvara tekst, s pomoću retoričkih sredstava slijedi stanovite ciljeve, dotle onaj koji se bavi retoričkom analizom teksta radi obrnuto: istražuje formalne uzroke apelativnosti teksta i utemeljuje je.

Što se tiče cilja retorike, podsjetimo se latinske poslovice *Orator fit, poeta nascitur* (govornikom se postaje, pjesnikom se rađa). No, i ona ima svoja ograničenja. U školskoj se retorici od govornika traži određena prirodna darovitost, a od pjesnika u retoričkoj poetici stvaranje. Ako pođemo od pretpostavke da je proizvodnja govorne ili pisane riječi poglavito stvaranje, onda se ta djelatnost može naučiti. Na pitanje kako se ona može naučiti, školska retorika propisuje tri koraka.

1. *Ars*, to jest svladavanje retoričke tehnike koja prirodno jezično izražavanje podređuje racionalnoj disciplineranosti. Retorička se tehnika sastoji od kanona (pravila), definicija i distinkcija. Zadaća je i autora i analitičara teksta poznavati taj kanon koji je, za razliku od klasičnog kanona, otvoren, deskriptivan, eklektičan, podložan reviziji.

2. *Imitatio,* odnosno oponašanje uzornih primjera (*exempla*), čime se ono što je svladano u teoriji prikazuje u praktičnoj primjeni. U ovome ćemo udžbeniku dati primjere za retoričke kategorije i kratke analize iz hrvatskoga, engleskoga i njemačkoga jezika, a kao mjerilo za oba postupka služit će stupanj njihove kompleksnosti.

3. *Exercitatio*, to jest vježba u kojoj se upotrebljava sustav retoričkih kategorija i danih uzora kao poticaj za samostalno stvaranje/analizu tekstova/govora. U udžbeniku ćemo također ponuditi vježbe koje potiču primjenu

odn. u užem smislu govornička figura koja se definira kao promjena značenja pojedinačnih riječi (Hrvatska enciklopedija).

6 Prema Gorgiji (vidi **3.1.**) govor je vođenje ljudskih duša (*psihagogija*). (Kozlić, S. 2014: 41).

retoričkih kategorija na konkretne tekstove, što je u duhu europske retoričke tradicije od njezina postanka do današnjih dana.

Zadatak 1. Imajući u vidu definiciju retorike te utjecaj engleskog nazivlja na hrvatsku terminologiju, zapišite rečenice u kojima ste čuli da se spominju riječi retorika / govorništvo / javno govorenje (*rhetoric, rhetorics, public speaking)* (bilo na radiju, televiziji ili kojemu drugom mediju) te odredite upotrebljava li se riječ u pozitivnom, negativnom ili neutralnom kontekstu.

2.4. Komunikacijski modeli

Mnoge se govorničke situacije i pravila koja se na temelju njih izvode mogu lakše shvatiti ako se na njih primijene komunikacijski modeli koji ih pojašnjavaju i usklađeno prikazuju elementarne postupke pri govorenju. Predstavit ćemo nekoliko modela zajedno s njihovim posebnostima koje nam mogu pomoći u odabiru odgovarajućeg modela u odnosu na retoričku situaciju. Važno je napomenuti da se modeli međusobno ne isključuju, nego se, štoviše, često nadograđuju i nadopunjuju.

Aristotel i trokut retorike

Svi koji imaju izlaganja ili žele druge uvjeriti svojim govorom trebali bi odgovoriti na sljedeća tri pitanja:

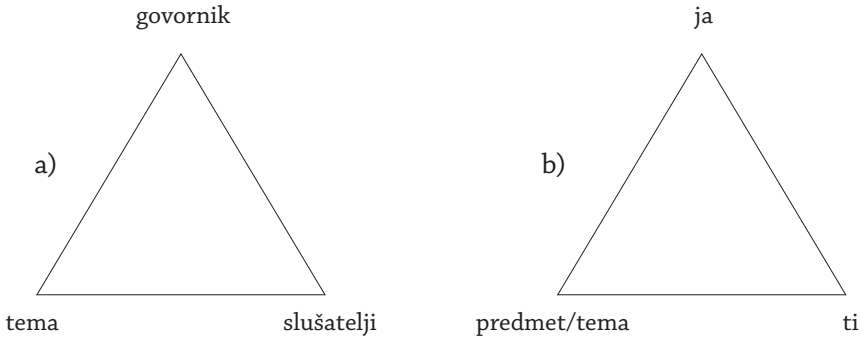
1. Što je tema? Koji se sadržaji moraju razjasniti? Koji se sadržaji predmeta govora moraju prikazati?
2. Zašto uopće želim govoriti? Koju ulogu preuzimam, koliko sam kompetentan i koliko sam uvjerljiv? Što želim postići i što je cilj moga govora?
3. Tko je moja publika? Kakve su njihove pretpostavke i očekivanja, kakvi su njihovi interesi? U kakvu smo odnosu publika i ja? Što bi moj govor trebao postići kod publike?

Sistematika se tih triju promišljanja temelji na Aristotelovoj *Retorici* (2008: 46): „Svaki se govor sastoji iz tri elementa: osobe koja govori, predmeta o kojem

govori i osobe kojoj se obraća, pod kojom podrazumijevam slušatelja na koga se odnosi krajnji cilj, ili predmet govora."

Upravo koristeći se ovim trima točkama (govornik, tema i slušatelji), svaki govornik – a da vjerojatno toga nije ni svjestan – stvara najstariji komunikacijski model: poveže li se ta tri elementa, nastaje trokut koji komunikacijsku strukturu pri govorenju ne prikazuje samo kao sliku nego i pojašnjava važne retoričke pojmove i odnose.

Slika 1. *Retorički trokut*

Retorički se trokut a) može objasniti odnosima koji nastaju među trima krakovima trokuta. Između teme i govornika nalazi se njegova kompetentnost, odnosno znanje o predmetu govora na temelju kojega se između govornika i slušatelja mora razviti *vjerodostojnost*. Osim toga, govornikov je zadatak slušatelje dovesti do teme, odnosno pobuditi njihovo zanimanje za temu.

Pojednostavnjena bi verzija retoričkog trokuta za studente izgledala poput primjera b). Govornik koji drži izlaganje/govor o društvenim platformama, tzv. „ja-govornik", svoje slušatelje (ostale učenike ili studente) ne doživljava nužno kao kolektiv, nego kao mnogostruki „ti" koji dobro poznaje i kojem se obraća ne samo glasom nego i očima, mimikom i gestama. Tema je govora predmet koji povezuje govornika i slušatelje, pa u takvu pojednostavnjenom komunikacijskom modelu vrijedi sljedeće: „ja" govori „ti" o zajedničkoj stvari. Važno je napomenuti da je taj model osobito koristan kod izlaganja jer se govornik može usmjeriti na tri načina: prema osobnom interesu (npr. dobivanje dobre ocjene), prema interesu i očekivanjima svoje publike ili prema samoj temi (npr. iznošenje što više

informacija o temi). Ta se problematika da zorno prikazati sljedećim pojmovima koji pojednostavnjeno predstavljaju tri osnovna oblika držanja/stava govornika:

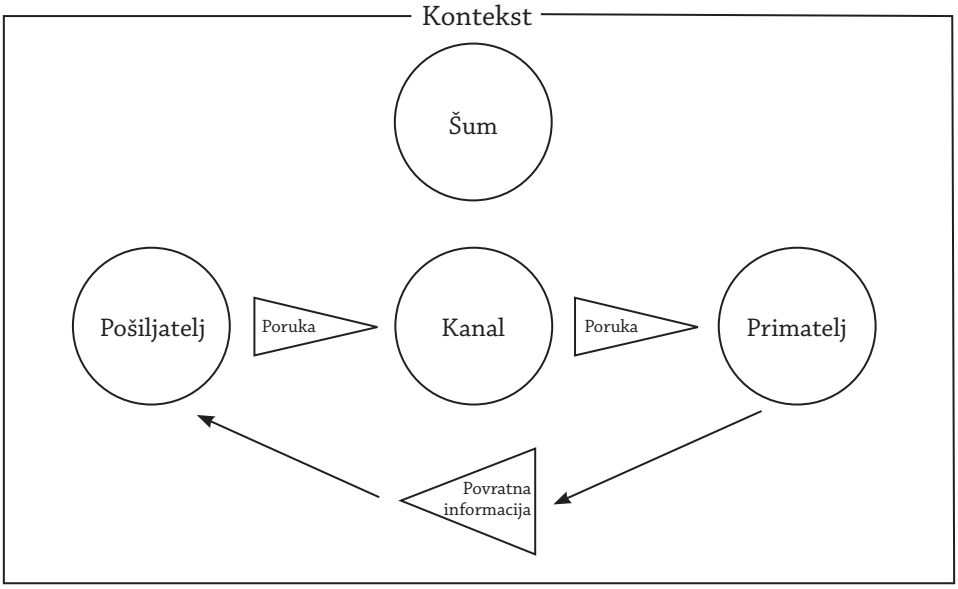
- ja-usmjereno govorenje: „Nije mi zapravo stalo ni do teme ni do slušatelja. Koristim prigodu da se predstavim ili da se rasteretim onoga što me muči."
- ti-usmjereno govorenje: „Pri pripremi govora uzimam u obzir pretpostavke, interese i očekivanja svojih slušatelja: koliko dugo smijem govoriti a da ih ne umorim ili im ne dosadim? Koje su informacije i primjeri nužni da moji slušatelji shvate što je za njih važno?"
- tematski usmjereno govorenje: „Iznijet ću sve što je važno za temu. Pritom ću pojedinosti prikazati što je moguće potpunije i točnije. Riskirat ću da moj govor umori slušatelje. Najvažnije je da se tema temeljito obradi."

Studenti iz iskustva mogu brzo shvatiti da izlaganje ne bi trebalo biti „ja-usmjereno". No nije jednostavno odlučiti treba li se takvo govorenje u prvom redu usmjeriti prema temi ili prema slušateljima. Uspješno govorenje nastaje u rasponu između „ti" i tematski usmjerenog govorenja. Govornik bi prvo trebao govoriti „ti-usmjereno" da pobudi zanimanje kod slušatelja i dovede ih do teme. Nakon toga bi jedno vrijeme trebao govoriti tematski usmjereno radi prenošenja što više informacija. Ako je sadržaja puno ili je suhoparan, trebao bi ga potkrijepiti nekim osobito uzbudljivim primjerom. Ako je sadržaj pretežak, treba ga vizualizirati da se slušatelji ne bi previše umorili. Tako bi govor trebao balansirati između „ti" i tematski orijentiranog govorenja, a održavaju ga dva pravila koja se međusobno nadopunjuju: *„Govori tematski usmjereno koliko je to nužno! Govori ti-usmjereno koliko je to moguće!"* (Gora, 2010: 32).[7]

[7] Za potrebe udžbenika s njemačkog prevela I. Jozić.

Shannon-Weaverov komunikacijski model

Slika 2. *Shema Shannon-Weaverova komunikacijskog modela*

Komunikacijski model prvotno je osmislio Claud Elwood Shannon davne 1948. godine kako bi opisao problem u prijenosu signala između dviju točaka telekomunikacijskog voda. Sljedeće je godine (1949.) Warren Weaver napisao predgovor Shannonovoj knjizi, preimenovao je i proširio model i na ostala polja, a ne samo na matematiku i inženjerstvo za koje je model originalno bio osmišljen. Danas se model upotrebljava u društvenim i humanističkim znanostima, primarno kod teorije informacije i komunikacije, a također je uvodni dio teorijskog okvira javnog govorenja. Postoji više komunikacijskih modela, a svima su im zajednički određeni elementi koji se pojavljuju u komunikaciji i o kojima treba zasebno razmišljati ako želimo ostvariti uspješnu komunikaciju. **Govornik/pošiljatelj** (*source*) kodira (usmeno, pismeno, neverbalno, vizualno) **poruku** (*message)* kako bi predstavio svoje ideje. U toj se poruci ogledaju pošiljateljeva namjera, znanje, stavovi i kredibilitet (*ethos*). **Poruka** su ideje ili informacija koje odašilje pošiljatelj. Poruka ima određen sadržaj (koji treba biti prilagođen slušatelju/publici), strukturu i stil. Također ima svoju svrhu koju možemo svesti na informiranje, uvjeravanje ili zabavljanje. Poruka putuje kroz **kanal** (*channel)* koji je uglavnom zvučni i/ili vizualni (tekst, glas, televizija, videolink, Skype...)

te dolazi do primatelja. **Primatelj** *(receiver)* dekodira poruku i interpretira ju na temelju svoje sposobnosti slušanja, svojeg znanja i motivacije, stavova, vjerovanja, vrijednosti itd. Zatim primatelj može, ali i ne mora, poslati **povratnu informaciju** (***feedback***). Na poruku utječe **šum** *(noise)* koji može biti doslovna buka koja ometa pravilno prihvaćanje i primanje poruke, ali može biti i psihološki (umor, problemi) koji će također spriječiti pravilno prihvaćanje poruke. Naposljetku, kontekst u kojem se odvija cjelokupna komunikacijska situacija znatno će odrediti tijek same komunikacije.

Zadatak 2. Pogledajte/pročitajte neke od novijih kampanja (političke kampanje, društvene kampanje, *crowdfunding* kampanja, štrajkovi, #MeToo itd.) te definirajte dijelove komunikacijskog modela: pošiljatelj (tko, namjera, stavovi, kredibilitet), kako je poruka kodirana (putem kojih kanala), koja je poruka (sadržaj, struktura, svrha) te ima li poruka povratnu informaciju (neka vrsta djelovanja).

2.5. Retorička sistematika

Obično mi treba duže od tri tjedna da pripremim dobar spontani govor.[8]
Mark Twain

Polje se aktivnosti retorike, u skladu s fazama obrade neke teme, dijeli na pet dijelova (*partes artis*): *INVENTIO, DISPOSITIO, ELOCUTIO, MEMORIA, ACTIO*.

Inventio (gr. *heureris*, hrv. prikupljanje)

Inventio je umjetnost pronalaženja stvarnih ili vjerojatnih čimbenika koji neki tekst čine vjerodostojnim. Ti se čimbenici nalaze na određenim mjestima (*topoi, loci,* vidi **4.3.**) koje govornik (sastavljač teksta, analitičar) mora sustavno ispitati. Proces pronalaženja i ispitivanja tih mjesta nazivamo argumentacijom (vidi **4.**), a sama argumentacijska mjesta grade smisleni obrazac. Bez obzira na to mijenjamo li primjere kojima se koristimo u govoru ovisno o vrsti govora, postoji nekolicina nepromjenjivih izvorišta: *quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo,*

[8] Za potrebe udžbenika s engleskog prevela A. Vančura.

quando, odnosno *tko, što, gdje, čime, zašto, na koji način, kada* koje svaki govor/tekst sadržava (ne nužno sve ni tim redoslijedom). Riječ je zapravo o argumentima iz mjesta: osoba (*persona*), stvar (*res*), mjesto (*locus*), sredstvo (*auxilia*), uzrok (*causa*), način (*modus*) i vrijeme (*tempus*). Mjesta se također daju dalje podijeliti, primjerice, osoba prema imenu, podrijetlu, spolu, domovini, izgledu, karakteru, odgoju, statusu, imućnosti itd. Slično se može postupiti i s ostalim mjestima, tako da naposljetku može nastati izrazito bogata argumentacijska struktura.

Mjesta u *inventio* imaju funkciju konkretiziranja i proširivanja teme govora kao i zadaću da tekst učine vjerodostojnim. Kao „tehnički" dokazi dopunjuju „netehničke" argumente realija (primjerice povelja) i stoga su prepušteni govornikovoj dosjetljivosti. Isto vrijedi i za analitičara govora, i to onda kada tekst razlaže na njegove dijelove. Pritom mu je od pomoći retorička topika, primjerice u pitanju motivacije karaktera i radnji.

Tri vrste govora (*genera orationis*) nalaze se u funkcionalnom području *inventio*. Budući da se njihova obilježja ne odnose samo na klasični govor, može se upotrebljavati i izraz *vrste teksta*.

Tablica 1. Vrste govora

	Genus iudiciale (sudski govor)	*Genus deliberativum* (politički ili savjetodavni govor)	*Genus demonstrativum* (epideiktički ili svečani govor)
tematsko područje	imati pravo ili krivo	korist ili šteta	čast ili gubitak časti
funkcija	optužba ili obrana	opomena ili upozorenje	pohvala ili pokuda
primarna vremenska referencija	prošlost	budućnost	sadašnjost
primjeri	sudski govori, društveno-kritična drama, pamflet, satira	politički govor, reklama, poučna pjesma, utopija, propovijed	pohvalni govori, govori ili pjesničke vrste u povodu društvenih događanja (rođendan, vjenčanje, godišnjica), ode

Vrste se govora u praksi samo vrlo rijetko pojavljuju u čistom obliku; u pravilu im se miješaju tematska područja, funkcije i vremenske referencije. Tako primjerice parlamentarni savjetodavni govor može sadržavati i pravne momente (poput obrane vlastitog stava) kao i epideiktičke (poput pokude prethodnog govornika). Epideiktička književnost koja propagira naizgled idealni oblik društva (npr. socijalno-utopijsko) istodobno upozorava na društvene nesporazume i potiče na njihovo radikalno uklanjanje (društvena kritika, satira).

Također, možemo reći da se govori dijele na nekoliko vrsta prema strategijama koje biramo kako bismo što bolje doprli do publike. Tako nekoga možemo informirati (vijesti), instruirati (reportaža ili nastava gdje imamo veći opseg materije i više vremena za obradu materijala), interpretirati (komentari, reportaže), uzbuditi (aktualni događaji), uvjeriti (mijenjamo slušatelja), transformirati (pedagogija ili propovijedi) te na kraju zabaviti.

U *inventio* ulazi pronalaženje, tj. smišljanje i pronalaženje teme za govor, što je često najteže i najvažnije kod pripreme govora te zahtijeva vrijeme, trud i razloge za govor. Jednom kad smo pronašli temu, trebamo ju izreći na što jasniji način središnjom misli (vidi Stephen Toulmin i **4.2.**), a ona se može nalaziti u činjeničnim, vrijednosnim ili političkim tvrdnjama (vidi **4.5.**).

Dispositio (gr. *taxis*, hrv. raspoređivanje)

A good speech has a beginning, a middle and an end, the best example being 'I love you'.
Robert Brault

Dispositio je umjetnost učinkovita poslagivanja argumenata u cjelini nekog govora (teksta). Ta je komponenta u teoriji bila dijelom zapostavljena jer se već u *inventio* moraju uzeti u obzir načela tematskog raščlanjivanja. Razlikujemo sljedeće tipove strukturiranja, a klasični se govor (*oratio*) primjerice sastoji od:

a) uvoda (*exordium*), koji bi kod slušatelja/čitatelja trebao izazvati pozornost, učiniti ga prijemčivim i oraspoložiti ga

b) pripovijedanja (*narratio*), koje bi slušatelja/čitatelja trebalo kratko, jasno i uvjerljivo informirati o temi

c) argumentiranja (*argumentatio*), odnosno dokaza koji se katkad raščlanjuju na pozitivne dokaze (potvrđivanje; *confirmatio*), a katkad na negativne

(pobijanje; *refutatio); taj se dio* govora može oslanjati na etos ili patos (vidi **Aristotel**), ovisno o namjeri govornika

d) zaključka (*peroratio*), koji u pravilu sadržava kratko ponavljanje (*recapitulatio*) dotadašnjeg izvođenja zaključaka i apeliranje na afekte (npr. suosjećajnost, ljutnju).

O broju i vrsti dijelova govora ne postoji ujednačenost u teoriji, stoga je prikazana raščlamba samo neka vrsta zlatne sredine. Između uvoda i izvođenja dokaza mogu se primjerice umetnuti predstavljanje teme (*propositio*) i/ili raščlamba dokaza (*divisio/partitio*). Katkad se opet u drugim govorima uvod, pripovijedanje ili pobijanje mogu uvelike skratiti ili potpuno izbaciti, ovisno o aktualnoj situaciji.

U raspoređivanju razlikujemo dvije vrste raspoređivanja: *ordo naturalis* i *ordo artificialis*. Razlika između prirodnog *(ordo naturalis*) i umjetnog (*ordo artificialis*) raspoređivanja odnosi se prije svega na raspored materijala, na jezične elemente u rečenici i naposljetku na stil. Prirodni je redoslijed materijala kronološki (*ab ovo*), dok umjetni radi po načelu u središte stvari (*in medias res*), čije se pretpostavke izvlače preko tehnike retrospektive.

Postoje brojni primjeri za prirodnu dispoziciju u ljetopisima i historiografiji. Tipični su primjeri za *ordo artificialis* Homerov Odisej, Vergilijev Eneja, Miltonov Paradise Lost, Sofoklov Edip, Kleistov Der zerbrochene Krug, analitička drama 19. stoljeća (Ibsen) ili detektivski romani.

Kao što je navedeno, postoje razni načini kako možemo posložiti argumente u cjelinu te organizirati svoje misli, ali bitno je u retorici i javnom govorenju da slagatelj teksta/govora slijedi određene sheme jer se dobro strukturiran tekst/govor lakše razumije, prati i pamti. Kad govorimo o raspoređivanju (*dispositio)* u javnom govorenju, općenito se može reći da se svaki govor sastoji od triju glavnih dijelova: 1. **uvod**, 2. **glavni dio** i 3. **zaključak**. Naravno, takva je podjela dosta uopćena pa ćemo ovdje prikazati još nekoliko mogućih uzoraka.

Kompozicija govora

The brain is a wonderful thing. It never stops functioning from the time you're born until the moment you stand up to make a speech. Herbert V. Prochnow

Tablica 2. Kompozicija govora (prema Škarić, 2000)

1. Uvod	2. Glavni dio	3. Zaključak
pozdravljanje	izricanje središnje misli	sažetak
predstavljanje	razdioba (u načelu dvojna)	poziv
oslovljavanje	iznošenje (razlozi)	efektni završetak
stvaranje naklonosti prema govorniku	potkrepe (dokazi, toposi)	zahvala (i/ili isprika)
stvaranje zanimanja za temu	pobijanje	

Takva shema uglavnom se upotrebljava za uvjeravajuće govore (vidi **Dodatak**, **zadatak 43**) iako po njoj možemo napraviti i druge vrste govora. Govor počinjemo pozdravom (npr. dobar dan, dobra večer). Nakon toga slijedi dio gdje izričemo (jasno, s obzirom na to da je to nekomu nova informacija) svoje ime i prezime, ako je potrebno i svoju titulu ili zanimanje (u slučaju da je povezano s temom o kojoj ćemo govoriti). Nakon toga oslovljavamo publiku ili one osobe kojima se obraćamo, i to hijerarhijski (npr. prvo ćemo pozdraviti rektora, zatim dekana, potom profesore te na kraju studente). Ta dva dijela kompozicije govora mogu se izvesti i obrnutim redoslijedom: prvo oslovljavanje, a onda predstavljanje. Stvaranje naklonosti prema govorniku možemo postići na nekoliko načina, i to tako da hvalimo publiku (npr. čast mi je govoriti pred ovako uvaženom publikom), prikažemo neku svoju slabost (npr. nadam se da ćete mi oprostiti pogreške / što zamuckujem / što sam nervozna, ali ovo je moj prvi govor / nisam govorila pred ovoliko ljudi). Također, umjesto isprike možemo napraviti neku poveznicu s temom o kojoj ćemo govoriti ili se možemo našaliti (često u vidu neke ilustracije ili smiješne fotografije, ako se koristimo pomoćnim sredstvima, kao npr. *PowerPoint* prezentacijom). Nakon toga slijedi stvaranje zanimanja za temu, gdje najavljujemo temu retoričkim pitanjem, neobičnim početkom, stvaranjem napetosti ili pričom koja će nas dovesti do glavnog dijela. Cijeli uvod ne smije biti dugačak i treba trajati petinu cjelokupnog govora.

Izlaganje (glavni dio) počinje izricanjem središnje misli (vidi **4.2.**) (nije uvijek nužno, ali je jasnije ako se izrekne) nakon koje slijedi razdioba. Ona je uglav-

nom dvojna jer je najpreglednije ako se neka središnja misao obradi s dvaju gledišta (npr. ekonomskog i socijalnog ili zdravstvenog i financijskog itd.). Zatim slijedi iznošenje razloga, dokaza, toposa zbog kojih uopće govorimo o toj temi, i to onim redoslijedom koji smo najavili u razdiobi te iznošenje potkrepa u vidu dokaza, statistika, svjedoka itd. Nakon što smo iznijeli sve razloge koji podupiru našu središnju misao i našu temu, dolazi pobijanje. Ono je važno u retorici jer pokazuje da smo dobro promislili o temi te služi kao dodatno verificiranje tvrdnje. Pokušavamo naći najjači protuargument za svoju središnju misao te ga pobijamo. Pobijanje uglavnom počinje riječima: Neki će reći da/kako..., ali... Ako tvrdnja može izdržati pobijanje i ako uvjerljivo odbacimo pobijanje, lakše ćemo uvjeriti svoju publiku u ono što tvrdimo.

Na kraju, zaključak služi da još jedanput sažmemo ono što smo prethodno govorili, i to tako da ne uvodimo nikakve nove argumente, nego da samo još jedanput ponovimo ono što je slušatelj čuo. Pozivom ističemo svoj cilj govora (ako nam je cilj uvjeravanje, npr. i zato vas sve molim da se već danas upišete u / odete na / pročitate / glasate za itd.). Poziv upućuje na prihvaćanje naše središnje misli i na akciju koja iz nje slijedi. Posljednji, ali ne manje važan dio efektni je završetak koji se obično sastoji od nekog citata, pamtljive rečenice, pokliča koji će ostati u ušima publike i nakon što smo završili govor. Naposljetku treba zahvaliti ili se ispričati (ako smo prekoračili vrijeme) publici jer kod javnog govorenja trošimo javno vrijeme.

Tradicionalni uzroci (prema Jaffe, 2014)

Kronološka organizacija prati slijed događaja koji se odvijaju određenim redoslijedom. Takvi su govori uglavnom informativni. Povijesne teme ili biografski govori obično opisuju događaje tijekom godina te u *dispositio* slijede kronološku organizaciju.

Npr. želimo informirati publiku o nastanku, raspadu i ponovnom okupljanju grupe Spice Girls. Središnja misao: Spice Girls su se raspale nakon što su postale najpoznatiji ženski bend na svijetu u devedesetima.

i. Grupa je nastala tako što su se pjevačice javile na oglas 1994. godine.

ii. Prvo su se zvale Touch, a onda im se pridružila Emma Bunton te su promijenile ime u Spice Girls.

iii. Postale su poznate u Europi, zatim i u Sjedinjenim Američkim Državama, a naposljetku i u svijetu.

iv. Nakon 6 uspješnih godina objavile su da će prestati pjevati kao grupa te se posvetiti svojim solokarijerama.

v. Godine 2007. objavljuju ponovno okupljanje, ali bez članice Victorije Beckham (Posh Spice).

vi. Godine 2016. objavljuju drugo okupljanje i 2019. održavaju koncerte po Europi (ponovno bez Victorije Beckham) završavajući turneju u Londonu.

Također, ako govorimo o događajima koji imaju nekoliko faza ili ciklusa, upotrebljavamo kronološki uzorak. Npr. informirati publiku o fazama vršnjačkog nasilja. Središnja misao: Vršnjačko nasilje tipično ima tri faze.

i. Faza jedan: zadirkivanje postaje sve učestalije.

ii. Faza dva: događa se nasilje.

iii. Faza tri: nasilnici pokušavaju pronaći opravdanje za svoje postupke.

Ključno je da se događaji moraju odviti u nekom redoslijedu i da imaju uzorak koji se može opisati s *prvo, zatim, na kraju / posljednje*. Katkad govornik može promijeniti redoslijed uzoraka pa početi od kraja (npr. rasprodanom turnejom Spice Girls iz 2019. godine, a onda prikazati događaje koji su do toga doveli).

Prostorna organizacija izlaže dijelove govora prema mjestu ili lokaciji. Kao i kod kronološke organizacije, taj je uzorak koristan kod informativnih govora o mjestima ili stvarima koji se sastoje od nekoliko razina ili slojeva. Općenito se u prostornoj organizaciji ide nekim redoslijedom, bilo od dolje prema gore, od istoka do zapada, od regije do regije, od prvog do zadnjeg kata itd. Npr. želimo informirati publiku o svjetskom utjecaju hip-hopa. Središnja misao: Hip-hop je globalni fenomen.

i. Hip-hop scena nastala je u New Yorku, točnije u Bronxu, odakle se proširila i na zapadnu obalu Amerike.

ii. Koreja je samo jedna od azijskih zemalja gdje je procvjetala hip-hop scena.

iii. Francuska je jedna od zemalja u kojoj se najviše producira i sluša hip-hop.

iv. U Hrvatskoj je hip-hop postao jako popularan devedesetih godina zaslugom Renata Đosića, poznatijeg kao Renmen, ali i grupe Tram 11, a poslije je prešao iz tipa glazbe koju sluša malen broj ljudi do glazbe koja se pušta na komercijalnim radijskim postajama.

Ako se nešto radi u slojevima (gradnja kuće, pravljenje kolača itd.), prostorna organizacija treba ići od dolje prema gore, ali ako govorimo o nekim drugim temama (npr. opis gustoće naseljenosti grada ili prihoda građana itd.), ne mora se nužno slijediti shema lijevo-desno, istok-zapad, nego se može govoriti a da se ne slijedi klasična prostorna organizacija, ovisno o tome što je cilj govora.

Uzročno-posljedična organizacija objašnjava razloge koji su u osnovi problema (uzroke) te posljedice koje taj problema ostavlja na pojedince ili društvo. Možemo se koristiti organizacijom uzrok-posljedica ili posljedica-uzrok, ovisno o tome što nam je cilj. Npr. želimo informirati publiku o uzrocima nezaposlenosti i o njihovu negativnom utjecaju na ekonomiju. Središnja misao: Postoji nekoliko uzroka nezaposlenosti.

i. Nekoliko uzroka utječe na nezaposlenost.
   A. Recesija može zahvatiti svaku zemlju.
   B. Recesija često vodi do *outsourcinga* radnika, a na mjesto *outsourceane* osobe ne dolazi novi radnik.
   C. Povećanje minimalne plaće može dovesti do povećanja cijena proizvoda kako bi poslodavac zadržao očekivani profit, a više cijene mogu dovesti do smanjenja posla i manjega novčanog priljeva koji je potreban za radničke plaće.

ii. Nezaposlenost utječe na ekonomiju.
   A. Nezaposlena osoba ima smanjenu kupovnu moć, a to dovodi do smanjene potražnje.
   B. Smanjena potražnja dovodi do manje proizvodnje, što opet dovodi do ili otpuštanja radnika ili nezapošljavanja novih.

Neke je teme bolje prikazati prvo kroz posljedicu pa onda doći do uzroka, predočujući probleme koje je taj uzrok prouzročio. Npr. informirati publiku o sve većem broju plastičnih operacija i korekcija zbog utjecaja medija. Središnja misao: Mnogi mladi ljudi mijenjaju svoj izgled zbog utjecaja medija.

i. Mladi se ljudi podvrgavaju nepotrebnim plastičnim operacijama i kupuju dekorativnu kozmetiku u prekomjernim količinama.

   A. Posebno je popularno uvećanje usana.

   B. Svjetsko tržište dekorativne kozmetike naraslo je za 5,5 % u odnosu na prošlu godinu.

ii. Psiholozi tvrde da je razlog tom nezadovoljstvu neprirodno prikazivanje ljepote u medijima.

   A. Idealizirana verzija ljepote prikazana u medijima uključuje velike oči, velike usnice, glatku kožu, velike grudi i pozadinu, mršava ili mišićava tijela.

   B. Multinacionalne kompanije koriste se oglašavanjem koje uključuje kompjutorski popravljene modele koji ne odražavaju stvarne osobe.

Uzorak *problem i rješenje* opisuje problem i moguće rješenje ili rješenja problema. Taj uzorak dobro se uklapa u informativne i uvjeravajuće govore. Kod njega trebamo istražiti uzrok i posljedice problema i onda predložiti rješenje. Npr. uvjeriti publiku (u ovom slučaju vladu) da ne treba naplaćivati porez na benzin, nego na kilometražu. Središnja misao: Države ne dobivaju dovoljno novca od poreza za popravak cesta i infrastrukture te trebaju naplaćivati prijeđenu kilometražu umjesto goriva.

i. Porez od goriva nedovoljan je za popravak cestovne infrastrukture.

   A. Većina ljudi upotrebljava autoceste.

   B. Oporezivati jednu vrstu vozila više nego drugu nije u redu.

ii. Moguće je rješenje oporezivati prijeđenu kilometražu umjesto goriva.

   A. Dobio bi se prihod na temelju uporabe ceste.

   B. Riješio bi se problem oporezivanja različitih vrsta vozila.

Uzorak *za i protiv* upotrebljava se kada trebamo istražiti i izložiti argumente s obiju strana, tj. one koji idu u prilog nekoj kontroverznoj temi i one koji su protiv nje. Npr. informirati publiku o argumentima za obvezno pohađanje nastave na fakultetima i protiv njega. Središnja misao: Politika povezivanja ocjena s pohađanjem nastave ima i pozitivne i negativne strane.

i. Zagovornici obveznog pohađanja nastave navode svoje argumente.

A. Pohađanje nastave pomaže u boljem shvaćanju gradiva, što bi se trebalo odraziti i na rezultate na ispitima i na konačnoj ocjeni.

B. Obveza dolaska na nastavu pomaže stvaranju odgovornosti. Stvaranje navika sudjelovanja na nastavi pomaže nam poslije u raznim životnim situacijama.

C. Pohađanjem nastave bolje upoznajemo kolege koji s nama slušaju iste predmete te ostvarujemo bolju povezanost s njima.

ii. Protivnici daju svoje razloge zašto bi se trebalo ukinuti obvezno pohađanje nastave.

A. Studenti bi trebali imati pravo izbora.

B. Osobe koje su negdje prisilno umjesto da dobrovoljno dolaze na nastavu nisu motivirane slušati.

C. Profesori su manje motivirani da poboljšaju svoje prezentacijske vještine i da nastavu učine zanimljivom ako znaju da će biti plaćeni bez obzira na kvalitetu svojih predavanja.

Takav je uzorak najbolji kad želimo omogućiti slušateljima da odvažu razloge za neku temu i protiv nje te da sami procijene jačinu argumenata. Ako želimo zagovarati određenu stranu, onda takav uzorak nije poželjan te treba odabrati neki drugi uzorak.

Tematski uzorak upotrebljavamo kada glavne dijelove govora želimo podijeliti u podteme i o svakoj podtemi govoriti kao o zasebnoj cjelini. Svaka podtema može pridonijeti cjelokupnom razumijevanju teme, ali točke pod kojima izlažemo podteme mogu se mijenjati i ne narušavaju ukupan dojam. Npr. želimo informirati publiku o stereotipnim prikazima LGTB zajednice u medijima. Središnja misao: LGTB pojedinci u medijima su prikazani različito od heteroseksualnih pojedinaca – bilo u vanjskom izgledu, bilo u ponašanju te gotovo nikad ne glume glavne likove u filmovima.

i. Homoseksualci su često prikazani kao promiskuitetne, bestidne osobe koje nose upadljivu odjeću.

ii. Lezbijke su uglavnom nekulturne, drske muškarače koje nikad ne nose suknje.

iii. Transvestiti i biseksualne osobe ili se ne prikazuju u medijima ili su predstavljene kao nemoralne ili psihički nestabilne osobe.

Nakon što smo odabrali cilj, temu i središnju misao, odabiremo uzorak koji će najbolje pridonijeti tomu da publika shvati i prihvati naš govor. Glavni dijelovi argumenata trebaju se smisleno organizirati te ih se potkrepljuje dodatnim materijalima na način da se povežu ideje. Materijale treba odvagati tako da imamo otprilike jednako za one točke koje želimo obraditi, a ne da imamo pet argumenata za jednu točku, a jedan za drugu. Na kraju, treba istražiti dodatne materijale i uklopiti ih u govor, ovisno o tome koliko nam dopušta vrijeme koje imamo za govor.

Alternativni uzorci (prema Jaffe, 2014)

Uzorak vala ponavlja i varira teme i ideje. Krijestu vala čine glavni dijelovi govora koje govornik razrađuje tako da niže razne primjere koji vode do nove krijeste. Zaključak može biti dvojak – ili polako smanjuje val i postupno odvodi publiku od teme ili ga u završnoj rečenici ponovno podiže do dramatičnog vrhunca. Takav uzorak posebice je koristan kod ceremonijalnih govora ili kod posmrtnih govora. Jedan je od najpoznatijih govora s uzorkom vala *I Have a Dream* dr. Martina Luthera Kinga (vidi **Dodatak**, **zadatak 44**). U govoru se koristi mnogobrojnim krijestama, koje neki autori zovu i *leitmotivom* ili epanalepsom[9], od kojih je svakako najpoznatija „Imam san" po kojoj je govor i dobio ime. Nakon svakog ponavljanja slijede primjeri koji razrađuju tu ideju. Završetak govora dramatičan je izlazak iz završnog vala ponavljanjem i varijacijom rečenice „Neka zazvuči sloboda".

Spiralni uzorak prikazuje dijelove govora koji se povećavaju u količini, intenzitetu, rezultatu, ishodu ili posljedici. Npr. govor o prekomjernoj uporabi plastike može se spiralno kretati od toga koliko bacamo plastike u jednom kućanstvu, preko grada, države pa sve do društva u cjelini (ostatci u morima i oceanima kao posljedica globalne nebrige za okoliš). Svaki od tih dijelova spiralno se povećava u količini i svaki scenarij ima veće posljedice nego prethodni. Spiralni se uzorak upotrebljava kod govora koji za temu imaju dramatičnost kao npr. ovisnost ili vršnjačko nasilje. Svaka scena gradi napetost s najintenzivnijim scenarijem u posljednjoj spirali.

Uzorak zvijezde treći je alternativni uzorak kod kojeg su sve točke govora jednako važne unutar jedne teme koja ih povezuje. Takav je uzorak koristan go-

[9] **Leitmotiv** ili **epanalepsa** je ponavljanje neke izreke kao „refrena" tijekom govora (Škarić, 1988: 167).

vornicima koji predstavljaju sličan govor različitim slušateljima. Vizualizirajući glavne točke govora u obliku zvijezde, možemo odabrati gdje početi i što naglasiti ovisno o publici kojoj se obraćamo. Npr. ako je publika nezainteresirana, možemo početi nekim dramatičnim dijelom kako bismo stekli njihovu pozornost. Pred publikom koja nam je nesklona počinjemo nekim dijelom koji će ju pridobiti itd. Taj je uzorak dosta čest kod izbora, tj. govora kandidata. Iako smo svjesni da je glavni cilj svih izbornih govora uvjeravanje publike da glasa, kandidati se koriste zvjezdanim uzorkom kako bi gotovo identičan govor prilagodili različitim vrstama publike koje susreću u kampanji. Tematski krug, tj. tijelo zvijezde povezuje sve krakove, odnosno točke govora. Kod zaključka slušatelji trebaju imati dojam da je tema zaokružena.

Elocutio (gr. *lexis*, hrv. stil)

Stil je zapravo umjetnost kako jezično izraziti pronađeni (*inventio*) i raspoređeni (*dispositio*) materijal. *Elocutio* obuhvaća retoričku stilistiku (vidi **5.**) u koju ulaze brojne retoričke figure koje se različito dijele i klasificiraju ovisno o autorima, ali jedno je sigurno, znatno doprinose percepciji i recepciji samoga teksta/govora.

Memoria (gr. *mnēmē*, hrv. učenje govora)

Učenje je govora umjetnost kako pronađeni, posloženi i jezično konkretizirani govor zadržati u pamćenju. Riječ je dakle o tehnici koja je usmjerena na usmeno prezentirane tekstove. Njezin je cilj stvaranje „umjetnog pamćenja" (*memoria artificialis*) koje nadopunjuje prirodno. Sastoji se od dvaju dijelova, mjesta i slike pamćenja.

1. Mjesta (*loci*), stvarna i izmišljena, u procesu pamćenja imaju funkciju sustavno složiti dijelove teksta. Osnovna je mnemotehnička[10] jedinica prostor s pet mjesta. Tipovi su patricijska kuća, hram, katedrala, kazalište, krajolik. Mjesta bi trebala biti srednje veličine, međusobno različita, serijski i periodično posebno obilježena. Po karakteru slična su mjestima koja ima *inventio* (prikupljanje), a po strukturnoj funkciji onima koja ima *dispositio* (raspoređivanje).

[10] Mnemotehnika je pomoćna tehnika koja olakšava pamćenje verbalnog materijala, brojeva i slično. Stariji je naziv za mnemotehnike *mnemonički sustav.* (Petz, 2005).

2. Slike (*imagines*) vizualiziraju sadržaje pamćenja, s pomoću fantazije pohranjuju se na pojedinim mjestima pamćenja i mogu se odatle po potrebi ponovno izvući. Ne bi trebala biti statična, nego dinamična (*imagines agentes*), ne jednostavna i neupadljiva, nego patetična i neobična. Postoje postavljene slike i dramatične scene. Izbor slika (pr. personifikacija) kao i njihovo oživljavanje uvodi nas u područje *elocutio* (stil), osobito ako su načela učenja govora fiksirana u pisanim tekstovima.

Kao primjer mogao bi poslužiti slučaj prijatelja retoričara Thomasa Wilsona koji je u fingiranome pravnom postupku bio optužen za krađu, brakolomstvo, ubojstvo, izdaju i neumjerenost. Da bi upamtio sve točke optužbe, Wilson je zamislio prostor s pet pamtljivih mjesta na koja je smjestio sljedeće statičke slike: na vrata je smjestio mitskog kradljivca goveda Kakusa, na prozor Veneru, na krevet Richarda III., na kamin crnog kovača, poznata izdajnika, i u ormar hedonista Apitiusa. Na taj je način upotrijebio povijesne i mitološke primjere da bi vizualizirao apstraktne pojmove čiji se redoslijed u pamćenju održava opetovanim traženjem mjesta (*loci*).

Vrlo je važno govor zapamtiti, ako je potrebno čak ga i naučiti napamet, ali zvučati kao da ga u tom trenutku smišljamo. Naučeni govor zvuči bolje, sigurnije i uvjerljivije. Govor se ne bi trebao čitati jer time gubimo na njegovoj glatkoći. Bilješke su kod izricanja govora dobrodošle, ali idealno bi bilo da su bilješke samo podsjetnik s glavnim točkama onog što želimo reći, a ne s potpuno napisanim rečenicama.

Actio – pronuntiatio (gr. *hypókrisis*, hrv. izricanje)

Ovaj bi retorički dio trebao uskladiti umjetnost, glas (*vox*), izraz lica (*vultus*) i držanje tijela (*gestus*) sa zapamćenim tekstom. Kao i mnemotehnika, izricanje je usmjereno na usmeno prezentirane tekstove. U njemu je sažeto cjelokupno govorničko umijeće i puno mukotrpne pripreme, a do izražaja dolazi ne samo naučeni govor nego i gotovo cjelokupna osobnost samog govornika. Upravo zbog toga što je taj dio iznimno važan, ako ne i najvažniji, potrebno je da se govornik dobro pripremi jer loša izvedba umanjuje jačinu i snagu prethodnih dijelova (*partes artis*). Ako imamo na umu da retorika proučava kako poruka utječe na primatelje poruke i da je jedan od glavnih ciljeva utjecaj na publiku, izricanje mora biti što bolje uvježbano, sve radi toga da nam se ne dogodi drhtav i nesiguran glas, loše držanje tijela i neprikladna mimika koji bi odvratili slušatelje od sadržaja naše poruke.

3. POVIJEST RETORIKE

Ako li pravedna tad i zaslužna čovjeka vide
odmah ušute svi, zastanu i uši naćule.
A on upravlja duše riječima i srca miri.

Vergilije, *Eneida*

Za čitatelja koji želi pročitati ili naučiti više o povijesti retorike, njezinu rađanju, razvitku i tendencijama u suvremenom dobu, nudimo poglavlje koje donosi temeljit prikaz njezine povijesti. Zanimljivo je njezino putovanje kroz stoljeća, njezina materijalnost u različitim epohama i duhu vremena, različiti oblici koje su modelirali ljudi ovisno o svojim potrebama, interesima i ciljevima, nažalost često na štetu drugih, a nadasve je začuđujuća činjenica da je usprkos svomu burnom putovanju kroz vrijeme retorika uspjela sačuvati ono što je oduvijek bila – pokretač ljudske duše i veza među ljudima.

3.1. Antičko doba i korijeni retorike: grčka i rimska tradicija

Korijeni retorike duboko su vezani za antičku Grčku jer su se u antici jedino Grci kontinuirano bavili analizom ljudske komunikacije, njezinim glavnim obilježjima i najvažnijim učincima. Tragove retorike pronalazimo već u *Ilijadi*, što se praktično očitovalo primjerice u opisu rasprava u referiranju na Nestorove govorničke sposobnosti ili aluziji na ideal retoričkog obrazovanja. Retorika se još tada shvaćala i kao *stanje duha i kao disciplina*. Najvjerojatnije ju je utemeljio Empedoklo početkom 5. st. pr. Kr., ako je vjerovati Diogenu Laerćaninu i Aristotelu, kao *instrument rješavanja sukoba* koji izbijaju na Siciliji. Nakon pada tiranije 467. godine pr. Kr. pribjegava se presudi narodnih vijeća, gdje do izražaja dolazi usmenost koja je ionako imala središnju ulogu u kulturnom, društvenom i političkom životu Grčke. U doba grčke demokracije, sredinom 5. st. pr. Kr., a moramo naglasiti da se govorništvo može razvijati samo u demokratskim društvima, retorika je bila od velike važnosti u svakodnevnom životu građana. Pokrivala je velika područja poput propovijedi, političkih pamfleta, posmrtnih govora, prijedloge

vezane za obrazovanje te sudske i političke (javne govore). Grčki učitelji i mislioci iz 5. i 6. st. pr. Kr. putovali su i nudili usluge poučavanja iz retorike iznoseći tako znanje u javnost te nastupajući na trgovima i u drugim javnim prostorima. Glavno je težište govora bilo na uspješnosti, pa se često pribjegavalo retoričkim strategijama koje bi pomogle da lošije prevlada pravedno. Iz takve prakse razvila su se dva osnovna smjera: sofizam kojemu je cilj uspješno uvjeravanje bez obzira na istinu te retorika kao ideal u službi istine. Tako govorničko umijeće, pogotovo ono koje nastoji uvjeriti, dobiva značenje i na razini sadržaja i na razini forme.

Koraks i Tizija, Gorgija i Protagora

Retorika se polako počela nametati u javnosti i u institucijama, to više što snaga elokvencije postaje presudna za konačnu odluku vijeća. **Koraks** i **Tizija** (5. st. pr. Kr.), prožeti idejama pitagorovaca[11], imaju povijesnu ulogu u rađanju retorike. Kada prosuđuje neku tezu, Koraks ne vrednuje činjenitost, nego njezinu vjerojatnost: što je teza vjerojatnija, to je i prihvatljivija. Koraks definira retoriku kao *umijeće uvjeravanja*, a Tizija razrađuje „govorničko umijeće" (*technê rhetorikê*) koje se može rabiti u raspravama i sporovima, što ih obilježava kao pristalice sofizma. Najveća je originalnost njihova djela ta da su najprije uočili predmet svojstven retorici, *uvjeravanje*, a zatim i rasvijetlili njezino nužno sredstvo, *vjerojatnost*. Mnogo stoljeća poslije, nastavljajući Tizijim osnovama o rasvjetljavanju vjerojatnosti, Stephen Toulmin (vidi **Stephen Toulmin**) u svoj će argumentacijski model uključiti stupanj jakosti tvrdnje (ili po ostalim autorima modalno određenje tvrdnje / ograničenje (*modal qualifier*)) koji se odnosi upravo na to koliko je govornik uvjeren u svoju tvrdnju ili njezin opseg te se izricanjem ograničenja („vjerojatno", „sigurno", „moguće", „nemoguće") može zaštititi pri argumentaciji.

Gorgija (o. 485. – o. 380. pr. Kr.) zagovara uporabu antiteze[12] i naglasak prije svega stavlja na prilagodbu govora slušateljstvu preko zavodljivosti riječi, zane-

---

11 **Pitagorizam**, nauk Pitagore i njegovih nastavljača. Pojam obuhvaća i njihov način života, koji je bio određen strogom unutrašnjom disciplinom Pitagorina „saveza" i nizom mističnih rituala. Doktrine pitagorizma prvi je prikazao Filolaj iz Krotona u V. st. pr. Kr. Za njega je broj ujedno i temeljno načelo strukture kozmosa i temeljni princip spoznaje. Uz filozofiju, pitagorizam obuhvaća i skup prirodnoznanstvenih i matematičkih teorijâ. http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48477 (pristupljeno 27. 5. 2018.).

12 **Antiteza** (grčki: opreka), u retorici i stilistici, figura koja suprotstavlja i povezuje dva oprečna izraza ili pojma u jednoj frazi ili rečenici, stihu, strofi ili pjesmi. Česta u starogrčkih filozofa i tragičara, u ranokršćanskoj, srednjovjekovnoj, manirističkoj i baroknoj literaturi te u

marujući relevantnost dokaza: ravnamo se prema onima kojima se obraćamo. Tako uz rađanje sofistike[13] trebamo razumijevati i odlučujuću ulogu retorike i u ostalim djelatnostima koje se poigravaju riječima, poput umjetnosti, ili pak argumentacijskim aspektima kao primjerice u svakodnevnoj komunikaciji. Sofistička literatura sažeta je i praktično usmjerena, a retorička doktrina utopljena u anonimnim djelima. Uz Gorgiju, teorijski orijentiran smjer u sofizmu njegovao je i **Protagora** (o. 480. – 410. pr. Kr.). Protagora je tijekom boravka na Siciliji ostvario kontakte s Koraksom i Tizijom, a kao rezultat toga u retorici dolazi do važnih promjena koje zadiru u dinamiku jezika i prilagodbu riječi željenim ciljevima. Riječ je zapravo o doktrini dvojnih govora (*dissio logoi*) prema kojoj je na bilo koju temu uvijek moguće razraditi dva oprečna govora. Radi se o tehnici antilogiji u kojoj se suprotstavljaju oprečni argumenti a da se pritom pitanje o kojemu se raspravlja ne rješava pozivanjem na kriterij istine. Zato govorničko umijeće za Protagoru i nije cilj po sebi, nego je ono uvijek sredstvo koje može voditi do pobjede u nekoj sudskoj ili političkoj raspravi.

Godine 431. Gorgija u Ateni otvara školu retorike u kojoj će se ponajprije učiti dvije vrste govora: sudski i filozofski. Premda razmatra različite retoričke figure, ipak smatra da je antiteza osobito pogodna za retoričku primjenu. Upravo ta figura najbolje afirmira retoriku kao *govorničko umijeće koje se očituje kao sposobnost uvjeravanja na bilo koju temu*, bila ona vezana uz lijepo ili ružno, pravedno ili nepravedno, dobro ili zlo. Važan je element te tehnike *kairos*. Pojam je pitagorovskog podrijetla i u početku je označavao brojčani sklad, no ovdje se širi na područje pedagogije i morala, a osobito na područje sudske primjene. Za Gorgiju je *kairos* vitalna točka koja spaja govornikove ciljeve s vremenom, prostorom i okolnostima slušateljstva kojemu se obraća, u procesu čiji je cilj stvaranje prikladna govora (*prepô*) koji skladno kombinira izraz i temu, formu i sadržaj.

Zaključimo: retorika je uistinu izum sofista – njima duguje „prve nacrte gramatike, kao i raspored govora, ali i ideal ukrašene i učene proze. Njima duguje misao da je istina uvijek tek dogovor između sugovornika, konačni dogovor, koji proizlazi iz rasprave, ali i početni dogovor, bez kojega rasprava ne bi bila moguća.

---

slavenskom narodnom pjesništvu (slavenska antiteza). http://proleksis.lzmk.hr/8974/ (pristupljeno 27. 5. 2018.).

13 Za predmet proučavanja uzima čovjeka i njegovo duhovno stvaralaštvo, teži spoznaji i znanju o čovjeku i za čovjeka služeći se empirijsko-induktivnom metodom pronalaženja dokaza te prva poklanja pažnju živoj riječi kao naneposrednijem i najdelotvornijem sredstvu utjecaja na ljudsku dušu. Aristotel. (2008). *Retorika*. Prijevod sa starohelenskog i komentari dr. Marko Višić. Podgorica: ITP Unireks, str. 13.

Njima dugujemo i ustrajanje na *kairosu*, povoljnome trenutku, prilici koju treba zgrabiti dok stvari neprekidno izmiču, ustrajanje na onome što nazivamo dosjetljivim duhom i smislom za duhovito, a što je duša svake žive retorike." (Reboul, 1991: 21).

Zadatak 3. Prikažite na praktičnom primjeru nekog govora iz javnoga ili političkoga života sofističku tehniku uvjeravanja prema kojoj retorika nastoji „slabiji dokaz učiniti jačim" polazeći od Protagorine teze da govorničko umijeće nije cilj samo po sebi, nego je sredstvo koje vodi do pobjede.

Platon i Izokrat

Platonovo (427. – 347. pr. Kr.) je shvaćanje retorike nijansirano i razvija se u raznim smjerovima: od praktične vještine do razlika između retorike i dijalektike, od očaranosti do kolebanja između figure filozofa i političara. U svome djelu *Protagora* Platon nastoji biti osobito poučan jer nastoji definirati sofiste. Rasprava se odvija između Protagore i Sokrata. Sokrat sofista smatra nemogućim jer u sofističkoj praksi ne uočava nikakvu vezu sa znanjem pa osporava sofistu sposobnost poduke, a Protagora, nasuprot, drži kako se nadmoć njegova znanja mjeri učincima toga znanja, pa posao sofista promatra u kontekstu nastavničkog, obrazovnog obilježja sofističke djelatnosti. U *Gorgiji* retorika gubi status znanosti (*epistemê*) i umijeća (*technê*), a definira se prije svega kao *praktična vještina koju potpuno određuje i usmjerava iskustvo*. *Fedar*, Platonovo sljedeće djelo, počiva na podjeli retorike na pravu i lažnu, odnosno na dijalektičku i sofističku. Retorika i sofistika stapaju se i poistovjećuju nasuprot dijalektici. Dijalektika pokazuje put k istini i omogućuje pristup istinskomu znanju. Primjenom kriterija autentičnosti na lažnu retoriku koja pokazuje znanje koje ne posjeduje i pravu koja uistinu poznaje ono što pokazuje, retorika gubi samostalnost i kreće se između sofističkog poretka *učinaka* i dijalektičkog poretka *utemeljenosti*. Općenito uzevši, može se pretpostaviti da rasprava između Platona i sofista proizlazi iz temeljnog razilaženja promišljanja o svijetu: s jedne strane onih koji naglasak stavljaju na svrhu, apsolutne modele i istinu i s druge onih koji tvrde da se jedina zbilja nalazi u imanentnosti svojstvenoj životu i sadašnjem trenutku.

Izokrat (436. – 338. pr. Kr.) je bio sjajan učitelj elokvencije, osnovao je jednu od najvažnijih škola u grčkoj antici i bavio se obrazovanjem građana i državni-

ka. Njegova se retorika može označiti kao kreativan proces stvaranja napetosti i očekivanja samom gradnjom govora, što je u obrazovanju veoma važno. Jezik se kao ljudska posebnost upotrebljava već prema okolnostima i prilagođavanju temi, što ovisi o govornikovoj originalnosti, a to bi se u suvremenom kontekstu nazvalo komunikativnim aspektom jezika.

Nadalje, Izokrat kritizira sofiste da svode retoriku na formalnu vježbu te da podcjenjuju političke posljedice svoga učenja, a retorika učinkovitost podređuje kreativnosti. Stoga je za njega retorika neodvojiva od etike, a učinkovitost govora ne proizlazi iz pravilne primjene neke tehnike, nego je učinak kreativnosti logosa, odnosno *sposobnosti koja se uvijek očituje u djelatnosti razuma i jezičnoj praksi*. Stoga bi, po njemu, retoričko uvjeravanje trebalo služiti stvaranju civilizacijskih, kulturnih i ljudskih modela u proizvodnji govorničkih modela.

Ne treba iz vida izgubiti činjenicu da se cijela grčka rasprava o statusu retorike odvijala u doba velikih promjena koje zadiru ne samo u shvaćanje čovjeka i svijeta, nego u shvaćanje samoga društva.

Zadatak 4. Komentirajte sljedeći citat u odnosu na društvene promjene u svijetu i pokušajte ih dovesti u vezu sa slobodom govora u suvremenim društvima, a osobito se osvrnite na pojam društvene nadmoći.

„Uspostavljanje retorike kao discipline poklapa se s razdobljem obilježenim strukturalnom promjenom gradova nakon pada nasljedne aristokracije. Ta korjenita preobrazba dovodi do novoga poimanja svijeta, čovjeka i obrazovanja. (...) Ako jezik označava razliku između čovjeka i životinje, po čemu se onda razlikuje Grk od barbara, ili slobodni građanin, koji uživa sva politička prava, od građanina koji nema sva prava ili pak od roba? (...) Retorika ne jamči samo slobodu, pobjedu nad sebi sličnima u sučeljavanju interesa ili blagostanje; ona osigurava i društvenu nadmoć u svjetovnome smislu, nudeći onome koji je prakticira mogućnost zadovoljenja žudnje za slavom." (Florescu, 1982: 18–21).

Aristotel

Premda Aristotel (384. – 322. pr. Kr.) i njegov doprinos retorici zavređuju puno više pozornosti, ovdje će se uistinu spomenuti samo nekoliko najvažnijih činjenica. Aristotelovo djelo *Retorika* sastoji se od triju knjiga koje se u glavnim

crtama bave retoričkim silogizmom[14], osjećajima i stilom, što i danas možda iznenađuje jer su se osjećaji rijetko analizirali u retoričkim raspravama iako se u 20. stoljeću ponovno počinje stavljati fokus na analizu i povezanost osjećaja i uspješna uvjeravanja (Kišiček i Stanković, 2014). Aristotel promatra retoriku dvojako: kao nešto negativno jer se bavi svime što je argumentacijske prirode, a ne pripada ni mitu ni znanosti ili kao nešto pozitivno zato što omogućuje odmjeren i razuman sud o onome što se odnosi na djelovanje ljudi i njihove neizbježne prepirke. Nadalje, proučavajući ljudsku komunikaciju, Aristotel je razmotrio različite vrste argumentacije:

a. *znanstvenu* argumentaciju, u kojoj je silogizam demonstrativan jer polazi od premisa koje su postavljene kao istinite i apsolutno prvotne

b. *dijalektičku* argumentaciju u kojoj je silogizam – koji se ovdje naziva i epihiremom – dijalektičan jer zaključuje iz mogućih premisa

c. *eurističku* (ili sofističku) argumentaciju koja ili mogućima prikazuje premise koje to nisu ili simulira zaključke koji, strogo gledano, iz njih ne proizlaze

d. *retoričku* argumentaciju koja počiva na dvama specifičnim postupcima, entimemu[15] i primjeru.

Polazište aristotelovskog razmišljanja o retorici pokušaj je pojašnjenja odnosa između retorike i dijalektike, tj. govorničkog ogledanja. Njihove su glavne dodirne točke dostupnost i odsutnost znanstvene specijalnosti, dok im se razlike prije svega ogledaju u različitosti postupaka. Služe se i zajedničkim fondom *toposa*[16] (tj. općih mjesta koja funkcioniraju kao veoma općeniti argumentacijski okviri koji mogu pokrenuti sve vrste govora) (vidi **4.3.**), no unose ih u različita razmišljanja. Tako se retorička djelatnost razvija oko specifičnog elementa – *uvjeravanja* – koji određuje iznošenje dokaza koliko i postizanje ciljeva, retorika je *vještina koja ljudima pruža mogućnost obrane pravde ili istine općenito jer se zanima za načine uvjeravanja u svakoj situaciji*.

---

14 Konkluzija (zaključak) dobivena na temelju dviju premisa.

15 Može se reći da je to skraćeni silogizam u kojemu je jedna premisa izbačena, ali broj tvrdnji tek je jedan od kriterija za određenje entimema (vidi **4.4**.).

16 Toposi ili opća mjesta sudovi su koje većina smatra ispravnima. Njihova čvrstina u kritičkome preispitivanju ide u širokom rasponu – od aksioma, neospornih znanstvenih spoznaja, preko iskustvenih zaključaka većine do pukih vjerovanja i pučkih uvjerenja. Škarić (2011: 25).

Aristotel izdvaja tri vrste retoričkih pitanja i tako razlikuje tri načina koja povezuju uvjeravanje i izlaganje: retorika se bavi onime što jest, ali može i ne biti, ili pak biti drukčije, bilo da je na drugi način ili da je nešto drugo. Razlikuje se od *poetike*, koja se bavi onime što nije, ali što bi, u granicama vjerojatnog, moglo biti, te od *dijalektike* jer ona počiva na argumentacijskom umijeću koje teži univerzalnom, na što jasno upućuje njezina uloga u utvrđivanju filozofskih načela.

No, najveća novost Aristotelove *Retorike* leži u *sustavnosti* kojom uključuje sva tri temeljna govornička elementa: tko govori, koji se argument iznosi, komu se obraća. Polazeći od tih pitanja, dolazi do spoznaje da, kad izlažemo i pokušavamo uvjeriti dokazima, možemo to učiniti putem triju temeljnih elementa, tj. na tri načina: putem kredibiliteta, ugleda, odnosno karaktera govornika (patos), dokazima koji se temelje na argumentima, analizi i koji proizlaze iz samog govora, načelom razuma (logos) te djelovanjem na emocije publike, raspoloženje u koje se dovodi slušateljstvo (patos). Upravo način na koji ćemo pokušati uvjeriti vodi k razlikovanju triju govorničkih vrsta: *političke* (savjetuje ili odvraća onoga koji odlučuje djelovati u ovome ili onome smjeru, u manje-više bliskoj budućnosti, u skladu s kategorijama korisnosti ili opasnosti), *sudske* (cilja na sudca i odnosi se na prošle događaje, u skladu s kategorijama pravde ili nepravde) i *epideiktičke/svečane* (odnosi se na sud u smislu ljepote ili ružnoće, što ga promatrač donosi vezano za pohvalu ili cenzuru u određenome trenutku). Svaka od triju govorničkih vrsta razvija drukčiji argumentacijski postupak: epideiktički govor pribjegava *amplifikaciji*[17], politički *primjeru*, a sudski *entimemu*.

Ovdje valja spomenuti i drugu knjigu *Retorike*, koja se uglavnom bavi ulogom osjećaja. Tako „demonstrativna" retorika entimema biva proširena „emotivnom" sastavnicom, što objašnjava persuazivnu učinkovitost načelno neosobnih dokaza. S jedne strane imamo govornikove argumente, čiji se izbor temelji na njegovu karakteru, njegovu etosu, a s druge strane valja voditi računa o patosu, odnosno o slušateljstvu. Ako uzmemo da etos i jest temelj retorike, to je stoga što se „uvjerljivost postiže čvrstim karakterom tada kada je govor takav da govornika čini dostojnim povjerenja, jer mi, općenito gledajući, najradije i najspremnije poklanjamo povjerenje čestitim ljudima, naročito onda kada je riječ o stvarima koje nisu jasne i u koje se može sumnjati." (Aristotel, 1989: 7). Tako etos prije svega učvršćuje valjanost iznesenih argumenata u samom govoru, a presudno je da povjerenje bude učinkom govora. Premda je Aristotel raspoređuje po trojnoj osi etosa, patosa i logosa, retorika je prije svega usmjerena na logos.

[17] Retorička figura, figura diskursa koja označava produbljivanje misli i pojačavanje značenja iskaza detaljističkim razvijanjem središnje ideje. (Bagić, 2012: 30).

Kada govori o osjećajima, Aristotel kaže: „Osjećanja su uzbuđenja duše pod čijim utjecajem ljudi mijenjaju mišljenje u pogledu odluke, a popraćena su čuvstvom nezadovoljstva i zadovoljstva, kao što su srdžba, sažaljenje, strah i njima slična, kao i suprotna čuvstva." (Aristotel, 1989: 34). Logos ih pobuđuje, ali i oni utječu na njega; sastavni su dijelovi argumentacijskih premisa, a takva logika osjećaja djeluje na razini načela i na razini posljedica.

Naposljetku, o komplementarnoj sprezi tih triju elemenata ovisi uspjeh svake argumentacije. Njihov se skladni suodnos ogleda u načinu na koji neki govor (logos) vodi računa o raspoloženju i obilježjima slušateljstva (patos) i uspijeva se s njime ispreplesti, imajući u vidu i način na koji govornik otkriva ili ističe relevantne crte svojega karaktera (etos).

Zadatak 5. Komentirajte i prodiskutirajte sljedeći citat:

„S govornikova gledišta odlučujuća je njegova volja da se svidi, da uvjeri, da zavede, da nagovori, i posve je nevažno postiže li on to lijepim govorima ili racionalnim argumentima. S gledišta slušateljstva pak najvažnije je gonetanje namjera, dakle, i govornikov karakter, odnosno ono što o tome karakteru možemo zaključiti na temelju doslovna izričaja. Postoji i treće gledište, a to je gledište samoga *medija*, jezika ili slike, jednom riječju, poruke. Tu su važne oznake onoga što se implicitno sugerira, jezični smisao i pragmatični uvjeti njegova izričaja, uporabljene govorničke vrste, iznošenje, priča ili argumentarij." (Meyer, 1993: 21).

Zadatak 6. Komentirajte i prodiskutirajte:

Pogledajte sjednicu Hrvatskog sabora ili Aktualno prijepodne. Zapišite uvrede koje su zastupnici uputili jedni drugima te pokušajte odrediti kakvu vrstu uvreda zastupnici najčešće upućuju jedni drugima. Jesu li to uvrede koje se temelje na etosu (vrijeđanje karaktera zastupnika), patosu (pobuđivanje određene emocije kod zastupnika ili češće ciljane prema gledateljima) ili smicalice?[18]

[18] Pročitajte članak 1) Vančura, A.; Tomić, D. (2013). The Analysis of Insulting Practices - Sticks and Stones in the Croatian Parliament, str. 143–158. Windsor, Canada: Wisia; te knjige, 2) Ška-

Premda treća knjiga Aristotelove *Retorike* po svome sadržaju više ulazi u sustav općih struktura aristotelovskog shvaćanja retorike, spomenut ćemo nekoliko pojmova koji će se i poslije rabiti u ovome povijesnom prikazu. Naime, riječ je o invenciji, dispoziciji, elokuciji i akciji. Invencija ili pronalaženje teme mora voditi računa o govorničkim vrstama – političkoj, sudskoj i epideiktičkoj. Govornik, s obzirom na temu kojom se želi baviti, mora prvo odabrati jednu od spomenute tri vrste. Nakon toga uključuje etos i patos koji utječu na odabir najprikladnijih toposa (mjesta). Dispozicija, odnosno raspoređivanje, način je na koji se trebaju razmjestiti različiti dijelovi govora. Sudski govor primjerice mora početi uvodom, nakon čega se prelazi na iznošenje koje doprinosi uvjerljivosti i jasnoći govora, a na kraju na predočavanje dokaza i argumenata. Nužna je također dobra elokucija (oblikovanje, sastavljanje) jer se pri iskazivanju različitih argumenata govornik može služiti različitim stilskim figurama. Osobito se preporučuje metafora jer počiva na načelu sličnosti, pa time najviše doprinosi jasnoći i razumijevanju samoga govora. Naposljetku dolazi akcija ili govorna izvedba. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da tijekom govora i drugi čimbenici imaju važnu ulogu, poput govornikova glasa, njegove jačine, tona ili ritma.

Tablica 3. Opća tablica aristotelovske retorike

GOVOR	SLUŠATELJSTVO	VRIJEME	CILJEVI	SREDSTVA	POSTUPCI	TOPOSI
sudski	sudac (osuda)	prošlost	pravedno/ nepravedno (etika)	optužba/ obrana	entimem	stvarno/ nestvarno (temporalnost)
politički	skupština (odluka)	budućnost	korisno/ štetno (politika)	uvjeravanje / odvraćanje	primjer	moguće/ nemoguće (mogućnost)
epideiktički	javnost (prosudba)	sadašnjost	uzvišeno/nisko lijepo/ružno (estetika)	pohvala/ cenzura	amplifikacija	više/ manje (količina)

rić, I. (2011). *Argumentacija*. Zagreb: Nakladni Zavod Globus i 3) Schopenhauer, A. (2002). *Eristička dijalektika*. Split: Marijan tisak, kako biste dobili potrebne informacije za rješavanje zadatka.

3.2. Helenska i rimska retorika

Nakon pobjede Filipa Makedonskog nad grčkom vojskom 338. godine pr. Kr. nastaje prekretnica ne samo u političkom životu antičkoga svijeta nego dolazi i do promjena u društvenim i kulturnim aspektima života poput umjetnosti, književnosti ili govorništva. Ovo tzv. helenističko razdoblje u retorici obuhvaća razdoblje od 3. stoljeća prije Krista do 1. stoljeća poslije Krista i naziva se helenskom i rimskom retorikom. Na početku je obilježava stoička škola, s naglaskom na etici i moralnoj valjanosti te ustrajnosti u vrlinama i kreposti, sa svojim utemeljiteljem Zenonom. Diogen Laerćanin navodi kako je retorika umijeće lijepe riječi, a dijalektika umijeće ispravne riječi u obliku dijaloga. Stoici retoriku pak dijele na elokvenciju u skupštini, pravnu elokvenciju i elokvenciju hvalospjeva, a razlikuju strukturu retorike, odnosno pronalaženje teme, oblikovanje govora, razmještanje građe i izricanje, i strukturu govora s uvodom, izlaganjem, dokazivanjem, pobijanjem i zaključkom. U helenističkom se razdoblju retorika osobito bavila uvodnim dijelom govora (*inventio*). Glavna zadaća bila je određivanje *stava* u govoru (*stasis* ili *constitutio*), a školovanje govornika uključivalo je i *gramatičke vježbe* koje su u svojemu jednostavnijem obliku bile prepričavanje priče te prepričavanje uz upozorenje na pouku koja proizlazi iz priče. Složenije gramatičke vježbe podrazumijevale su opisivanje različitih mjesta, sastavljanje govora neke povijesne ili mitske osobe, pohvalu neke osobe te usporedbu dviju stvari ili osoba. *Retoričke vježbe* ili *deklamacije* dijelile su se na govore koji preporučuju određeno ponašanje nekoj povijesnoj ili mitskoj osobi (*suasoriae*) te govore pred porotom o izmišljenoj situaciji kako bi se ispitala sposobnost kandidata za govorništvo (*controversariae*).

Zadatak 7. U učioničkom okruženju pokušajte, uz prethodnu pripremu i pomoć nastavnika, izvesti jednu jednostavnu i jednu složenu retoričku vježbu.

Vrijedan je spomena i Hermagora iz Temna (2. st. pr. Kr.). U retoriku je uveo pojmove *hipoteza*, spor među osobama koje imaju oprečne stavove, i *teza*, općenit izričaj koji ni na koji način ne povezuju konkretne osobe. Ta je dioba slična Aristotelovim pojmovima općih i posebnih toposa. Nadalje, važna je i doktrina *stasis* (Dieter, 1950: 350), koji odgovara rimskom *status causae*, a koji će poslije prihvatiti Ciceron i Kvintilijan. Hermagora ga definira kao ono što je u nekoj raspravi predmetom rasprave različitih strana, a dijeli se na više razina i trenutaka. *Stasis* se odnosi na situaciju u kojoj se tijekom komunikacije formiraju različiti

stavovi. Definiranje pojma *stasis* pojašnjava postupno razrješenje spora, stavljajući naglasak na ono što se u svakome sljedećem trenutku čini ključnim. Tema se izlaže tako da se utvrdi glavno pitanje koje je u svakom trenutku *pravi* predmet debate. Zatim se strane postupno počinju slagati u vezi s onim što se dogodilo, *načinom* na koji se taj događaj može odrediti, njegovom *kvalifikacijom* i *naravi*. Stoga se retorika ovdje dijeli, za razliku od Aristotelove definicije, na *racionalnu* vrstu koja ovisi o općem razumu i na *legalnu* vrstu koja proizlazi iz odgovarajućeg zakonodavstva. Time se osnažio praktični domet retorike, osobito na razini pravosuđa.

Zadatak 8: Komentirajte sljedeći citat nakon što poslušate i pogledate primjer (po izboru) iz sudskog govorništva.

„Svako pitanje ima svoj trenutačni predmet rasprave (*status causae*) jer se neizbježno sastoji od napada i obrane. Postoje pitanja koja su svojstvena predmetu o kojemu se valja izjasniti, no ima i onih koja su posuđena, ali u nečemu pridonose predmetu u cjelini; to su svojevrsni pomoćni elementi. Zbog toga se kaže da u jednome jedinome sporu ima nekoliko pitanja. (...). Kod jednostavna predmeta, čak i kada se on brani različitim sredstvima, može se odlučivati samo o jednome i upravo odatle proizlazi njegov *status causae*. Govornik uviđa da se upravo na tome valja zadržati, a sudac to mora najpomnije saslušati; upravo na tome će se, naime, graditi predmet." (Kvintilijan (1985). *Obrazovanje govornika*, III, 6, str. 7–9).

Rhetorica ad Herennium

Novo razdoblje antičke retorike počinje radom latinskih autora. Slavno djelo *Rhetorica ad Herennium* (o. 84. pr. Kr.) simbol je preuzimanja elemenata iz grčke retorike, a djelo je anonimnog autora. Bavi se govornikovim „profilom", predmetom retorike (pronalaženjem i oblikovanjem), prihvaća Aristotelovu podjelu govorničkih vrsta i znatno dorađuje pojedine aspekte govorničke tehnike. Retoriku dijeli na pet dijelova: pronalaženje (*inventio*), raspoređivanje (*dispositio*), oblikovanje (*elocutio*), izricanje (*actio/pronuntiatio*) i pamćenje (*memoria*). Samo je djelo pregledno i nastoji uskladiti aristotelovsku i sokratovsku tradiciju, a glavna mu je vrijednost da ujedinjuje stare i nove utjecaje.

Ciceron

Retorika je u doba **Cicerona** (106. – 43. pr. Kr.) bila sastavnim dijelom školskog programa koji počinje osnovnim usmenim i pismenim vježbama (*progymnasta*), a nastavlja se učenjem sustavnog kanona retoričkih pravila, kao i već spomenutim zahtjevnijim deklamatorskim vježbama (*suasoriae* i *controversiae*), ovisno o tome je li tema sudska ili politička. Dijelom su tog programa i Ciceronovi radovi poput *De inventione* ili *De partitione oratoria*. Ciceron u njima ponavlja ciljeve govorničkog umijeća – *delectare* (zabaviti), *movere* (ganuti) i *docere* (poučiti) – te pojašnjava dijelove govorničkog umijeća kao i dijelove samog govora (uvod ili *exordium*, izlaganje ili *narratio*, dokazivanje odnosno *argumentatio*, zaključak, tj. *peroratio*).

Ciceron u svojim djelima *De oratore* (*O govorniku*), *Brutus* (*Brut*) i *Orator* (*Govornik*), koja u retoriku unose najviše novina, također ujedinjuje retoriku i filozofiju odbacujući optužbe da je retorika iz znanstvenog aspekta bezvrijedna, a iz praktičnog beskorisna te da joj je područje filozofije strano. Za Cicerona je retorika ravnoteža između forme (*verba*) i sadržaja (*res*), pa time i umijeće kao kombinacija spoznaje razumom i iskustvom, a ima racionalni, praktični i povijesni karakter. Kod Cicerona je novo njegovo shvaćanje svijeta i kulture koje retorici pridaje središnje mjesto, a takvo je shvaćanje svijeta karakteristično obilježje rimskoga svijeta. U skladu s time vrednuje se uloga pojedinca u javnoj sferi – gospodarskoj, sudskoj ili političkoj. Tako se pred retoriku postavlja imperativ stručnosti koja će zahtijevati znanje premda ono neće biti specifično, a stručna bi znanja retorika artikulirala u odnosu prema persuazivnim zahtjevima koje nameću situacija i slušateljstvo. Elokventan će čovjek tako biti „onaj koji će na forumima ili u građanskim sporovima govoriti tako da dokaže, dopadne se i gane. Dokazivanje je dio nužnosti, dopadanje dio ugode, dok je ganuće dio pobjede." (Ciceron, 1964: 69). Ta se kombinacija treba provlačiti prihvaćenim stilom koji mora biti „točan u dokazivanju, srednje jak u dopadanju, a žestok kada je u pitanju ganuće, jer jedino u tome leži sva govornikova moć." (Ciceron, 1964: 69). Nadalje, retorika se u rimskome građanskom društvu promatra kao temeljno umijeće koje sadržava sve aspekte građanskog života. Ona nije dodatak raznim znanjima radi povećanja njihove učinkovitosti, nego temeljna dimenzija koja utječe koliko na njihovu konstituciju toliko i na razvoj. Za razliku od demokratskog razdoblja grčke civilizacije u ovome društvu važan je pojam pokroviteljstva, a to je neizostavno uključivalo pragmatičku komponentu dodvoravanja i laskanja.

Nadovezujući se na Cicerona, i Karnead (o. 213. pr. Kr. – o. 129. pr. Kr.) promišlja i prakticira spor kao „dijalog u kojemu se praktične i filozofske formulacije

iz različitih referencijalnih okvira sukobljuju i iskušavaju u odnosu na pretenzije *probabilitasa*" (Conley, 1990: 37), odnosno probabilizma koji i na teorijskom i na praktičnom planu upućuje na važnost i vrijednost onoga što nije ni sigurno ni nužno, nego samo moguće ili vjerojatno. Riječ je dakle o debati u kojoj strane slušaju jedna drugu i pregovaraju polazeći od načela da ne postoje nepouzdanosti koje se ne mogu dovesti u pitanje. Zato su i „retorička invencija i filozofsko ispitivanje slične djelatnosti zahvaljujući kojima se u prvome redu uključuju *loci*, tj. 'argumentacijski temelji' (*sedes argumentarum*), koji tvore naš opći repertoar činjenica i dokaza vezanih za određenu temu" (vidi topos **4.3.**). Nadovezujući se na pojam argumentacije, Ciceron ponovno uspostavlja odnos između dijalektike i retorike i otklanja svaku hijerarhizaciju. Zbog činjenice da retorika jest i mora biti i umijeće sadržaja, argumentacija je dobila važno mjesto u Ciceronovu shvaćanju retorike. Čak i puno prije svoje prve definicije argumenta kao „racionalnog sredstva za poklanjanje povjerenja nečemu sumnjivom" (*Topika*, 8), Ciceron je u *De inventione* ustrajao na ulozi argumenta kao poveznici između ideje vjerojatnosti i ideje uvjeravanja. Također je vrlo zaslužan za spregu argumentacije i teorije o *stasis* koja pripada invencionalnom dijelu retorike, a trebala bi preko sistematizacije pomoći govorniku da promisli o postavljanju cilja i strategije svoje argumentacije. Ta je teorija od antičkoga doba do danas osobito zastupljena u juristočkoj argumentaciji.

Sjećamo se da je Hermagora već uspostavio razliku između *teze* i *hipoteze*, a Ciceron tu opreku želi svesti na najmanju moguću mjeru jer se u razvijanju argumentacije „ni teza ni hipoteza ne mogu zanemariti. Nužno je vratiti se cjelini koja svoj logički oblik zadobiva u općenitoj ideji. No valja voditi računa i o primjerenosti što je iziskuje svaki pojedini slučaj. To je dvojni zahtjev argumentacije; ona je razumijevanje i intuicija, tumačenje u svjetlu cjeline i primjerenosti, konotacija i denotacija." (*Ibid.*).

S gledišta trodiobe logosa, etosa i patosa, Ciceron nastoji očuvati aristotelovsku vezu između govora, govornika i slušateljstva. No, uvodi i nešto novo, a to je naglašivanje patosa, ne dovodeći u pitanje opću prevagu etosa. Tako u djelu *Orator* jasno tvrdi da postoje dvije dimenzije zbog kojih je „elokvencija dostojna divljenja: Prva, koju Grci nazivaju 'etičkom', prikladna je za temperamente, običaje i svako vođenje života; druga, koju nazivaju 'patetičkom', služi tome da uznemiri i uzbudi srca i upravo u njoj trijumfira elokvencija. Prva je blaga, ugodna, prikladna za stjecanje naklonosti, druga je silovita, gorljiva, nagla; ona otima uspjeh, a kada je žestoka poput bujice, nema načina da joj se odupre." (XXXVII, 128).

Patos tako zadobiva snagu koju nije imao kod Aristotela poglavito stoga što se u retorici nudi novo shvaćanje djelovanja. Ono usko povezuje persuazivni domet riječi i mnogostruke izražajne moći čovjekova tijela i glasa s izvornošću, kao da snaga i učinci govora potpuno ovise o uvjerenju kojim govornik zrači u trenutku prikazivanja istine.

Zadatak 9. Na primjeru inauguracijskoga govora prvoga hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana iz 1997. godine pronađite elemente patetičnoga govora.

„(...) Polazeći od činjenice da se svijet – na dostignutom stupnju civilizacije – sve više tehnološki i informacijski integrira, oni teže nametanju svoje isključive volje u regionalnim i globalnim okvirima. Oni – s osnova univerzalističkih i liberalističko-socijalističkih pogleda – ne uzimaju u obzir drugu bitnu značajku današnjeg doba, koja govori da se svijet, baš u okviru civilizacijskog napretka i integracije, istodobno sve više nacionalno individualizira. Budući da se to očituje u sve većem broju slučajeva državnog osamostaljenja – do jučer nesamostalnih i združenih, pače i nepoznatih i nepriznatih, tzv. nepovijesnih naroda – oni žele spriječiti takve pojave jer one tobože nisu u duhu civilizacijskog napretka, i, po njihovu, zamršuju međunarodne odnose."

„Nasuprot zaprepašćujućeg suprotstavljanja, svijet je i s divljenjem pratio, začudno, osamostaljenje Hrvatske. U potki takva pozitivnog odnosa utkana je spoznaja da narodni i državni subjekti ostaju nezamjenjive sastavnice svjetske zajednice, i međunarodnog poretka. I još k tome, da je hrvatski narod jedan od najstarijih naroda današnje Europe, pa mu se na osnovama bilo kakvih načela, a najmanje morala, ne može odricati pravo na državnu samosvojnost. (...)."[19]

Zadatak 10. Komentirajte i prodiskutirajte sljedeći citat te pokušajte pronaći poveznice s praktičnim govorničkim situacijama.

„Između nas i onih što vjeruju da posjeduju znanje jedina je razlika u tome da oni ne sumnjaju u istinitost svojih mnijenja, dok mi vjerojatnima smatramo mnoga uvjerenja kojima se priklanjamo, ali čije postojanje ne možemo potvrditi." (Ciceron: *Academica* (*Akademski spisi*), citirano u P. Mueller, 1990: 186).

---

[19] https://hr.wikisource.org/wiki/Prise%C5%BEna_poslanica_Franje_Tu%C4%91mana_5._kolovoza_1997. (pristupljeno 9. 2. 2020.).

Kvintilijan

Budući da se retorika može razvijati samo u demokratskim društvima, s propašću Republike i stvaranjem Carstva status se retorike pogoršava jer stega sve više guši javne slobode. No, unatoč tomu, u obrazovanju retorika zadržava svoje mjesto. Tacit (56. – 117.) u svojem djelu *Dialogus de oratoribus* (*Razgovor o govornicima*) smatra da se retorika pretvorila u ispraznu vježbu čija je uloga sve više ukrasna. Zbog toga se ovo razdoblje, u najboljem slučaju, može označiti kao razdoblje velikih sinteza s iznimkom Kvintilijanova djela. U djelu *Obrazovanje govornika* **Kvintilijan** (35. – 95.) nastoji sistematizirati retoričku tradiciju. Premda nedostaju inovacija i vlastito mišljenje, djelo obiluje podatcima raznovrsna podrijetla iz najrazličitijih područja. Samo je djelo golemo i sastoji se od dvanaest knjiga: I. i II. knjiga posvećene su problemima obrazovanja govornika još u djetinjstvu, nakon čega se retorika, u ciceronskoj tradiciji, definira kao vještina *bene dicendi* (lijepog govorenja); u III. se knjizi autor bavi razlikama između teze i hipoteze iz doktrine *stasis*; u IV. dijelovima govora; u V. razlikama između tehničkih i netehničkih dokaza; u VI. komičnim; u VII. raspoređivanjem; u VIII. i IX. stilom; u X. oponašanjem; u XI. pamćenjem i izvedbom; a u zaključnoj XII. knjizi razmišljanjima ciceronskog nadahnuća o povezanosti retorike s filozofijom i kulturom te analizom obilježja dobra govornika. Kako se iz prikaza može i zaključiti, djelo prednost daje moralnim i društvenim implikacijama retorike (etosu) u odgoju „valjana" čovjeka koji je za Kvintilijana moralan, čestit, častan i hrabar te posjeduje intelektualno znanje i verbalne vještine. Samu retoriku Kvintilijan definira kao znanost „o dobrom izražavanju. Ona u sebi uključuje sva dobra svojstva govorništva, a zajedno s njima i cjelokupni moralni lik govornikov jer nijedan čovjek ne može dobro govoriti ako sam nije dobar." (*Kvintilijan*, prev. Petar Pejčinović, 1985: 163).

Zaključimo: Kvintilijanovo je djelo dragocjen prinos sistematizaciji retoričke tradicije sa zanimljivim zaključkom: govorničko je umijeće iznad filozofije jer se filozofija može oponašati, a elokvencija ne. Tako se izrodila, i u današnjem svijetu aktualna, strategija koja vrednuje učinke na račun utemeljenosti.

Zadatak 11. Komentirajte sljedeći Kvintilijanov citat slijedeći njegovo najzahtjevnije načelo o govornikovoj moralnosti i etičnosti i pokušajte ga tumačiti u kontekstu suvremenog doba.

„Pa dopustimo, što priroda nikako ne podnosi, da se nađe neki zao čovjek izuzetne rječitosti, svejedno ću reći da on nije govornik. Ta ne bih mogao ni svima koji su spremni na djelovanje, dodijeliti ime hrabrog čovjeka, jer se hrabrost ne može očitovati bez vrline. Zar onome koga zovu radi obrane pri parnicama, nije potrebna odanost koju ne može uzdrmati pohlepa, skrenuti zahvalnost, skršiti strah; no hoćemo li izdajnika, prebjega, prevrtljivca obdariti svetim imenom govornika? Ako se, dakle, i osrednjim patronima pristoji ono što pučki nazivaju valjanošću, zašto ne bi onaj govornik, kojeg još nije bilo, ali može ga biti, do savršenstva doveo, uz vrsnoću govora, i svoj karakter? ...“ (Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, XII, 1).

3.3. Od 2. do 5. stoljeća

Razdoblje između 1. stoljeća prije Krista i 1. stoljeća poslije Krista slavno je doba rimske retorike. Za to je vrijeme grčka retorika bez velikih novina, a preživjeli tekstovi malobrojnih autora upućuju na neoriginalnost ideja. No, budući da su dodiri među kulturama uvijek dvosmjerni, takvi su se utjecaji odrazili i u retorici, pa je tako tzv. azijski način izražavanja prodirao u Rim i postupno potiskivao atički/grčki stil. Azijski stil obilježavaju pompoznost i patetika, a atički jasnoća, sažetost i finoća iskaza. Nepoznati autor u raspravi *O uzvišenom* dijelom tematizira sukob između tzv. *aticista* i *azijanista*. Aticisti zagovaraju suzdržanu, temeljnu retoriku, a azijanisti tijesnu vezu retorike s moćima patosa. No, vrijednost te rasprave leži u činjenici da se za razliku od cijele retoričke tradicije, sofističke, aristotelovske i stoičke, ciljem retorike ne smatra učinkovitost ili korisnost, nego iznimnost te da se cijela retorika treba preformulirati polazeći od nadmoći patosa. Upravo on, uz pomoć imaginacije, artikulira retoriku i pjesništvo. Element se uzvišenoga (veličanstvenoga) izraza u retorici može označiti kao prirođeni osjećaj ili kao uporaba stilskih figura ili figura misli koje naglašavaju uzvišenost. „Sklad je općenito za ljude ne samo naravno sredstvo uvjeravanja i zadovoljstva, nego je, također, neko čudesno sredstvo da dostignu uzvišeno i da dožive patos“ (Smerdel, 1980: 59), čime se zapravo utire put gledištu koje će zatim razviti patristika[20] vezano uz tumačenje Svetoga pisma.

[20] **Patristika** (crkv. lat. *patristica*, prema lat. *pater*: otac), razdoblje crkvenih otaca i drugih kršćanskih pisaca od II. do VII./VIII. st.; crkveni nauk u početcima osnivanja i obrane kršćanske vjere, teologije i filozofije. Patristika u širem smislu obuhvaća svu starokršćansku literaturu i pisce: apokrife, hagiografe, povjesničare, teološke, filozofske i duhovne pisce, pjesnike, heretičke pisce, anonimna djela i sl.; djela su pisana na grčkom, latinskom i sirskom jeziku.

Zadatak 12. U sljedećem ulomku govora pronađite elemente azijskog i atičkog stila.

„(...) Ja ništa drugo, gospodo, ne učinih doslije, nego samo puku dužnost ispunih prama narodu svomu. Bog me i mila domovina od malih nogu tja do danas stostrukim načinom dužnikom svojim učini; ja se trsim i trsit ću se do groba svoga što mogu bolje Bogu i domovini se odužiti. Ja sam, gospodo, od prostih, neukih roditelja proizišao te sam osobito u mladjoj dobi svojoj podosta tegoba u obrazovanju svom ćutio; znam dakle iz vlastitoga iskustva svoga, što će reći miloj domovini i sinovima domaćima sredstva višega duševnoga izobraženja pružiti. Oni, gospodo, koji su nas rodili i odgojili, tijelo su nam i tjelesni život dali i othranili, ter su zato vječitoga našega priznanja, vječite zahvalnosti vrijedni; koji nam pak sredstva k višemu duševnomu izobraženju pružaju, oni nam viši život daju, koji toliko više vrijedi od prvoga, koliko više vrijedi nebo od zemlje, duh od tijela, dobra duševna od blaga tjelesnoga. To su ti duševni roditelji, kojima nigda dosta priznanja, nigda dosta zahvalnosti iskazati ne možemo (...)." Josip Juraj Strossmayer: *Govor o obrazovanju*, održan 1861. godine u Hrvatskom saboru.

Ovdje je važno napomenuti da je djelo Hermogena iz Tarsa (2. st.), promatrano iz retoričke tradicije, imalo dugotrajan utjecaj. Sastoji se od nekoliko rasprava: o teoriji *stasis*, o pronalaženju teme i o stilu. Prva je posvećena analiziranju i širenju polja djelovanja *stasis*, koji se više ne odnosi isključivo na sudsko područje te se uvodi mogućnost debata koje uzmiču svakomu stazičkom determiniranju – tzv. *asystaton*. Što se tiče pronalaženja teme, Hermogen promišlja o pojmu argumenta, a u raspravi o stilu nastoji utvrditi osnovne karakteristike govora koje se međusobno mogu kombinirati radi formiranja različitih stilskih vrsta. Nasuprot njemu Filostrat (o. 170. – o. 245.) u djelu *Život sofista* „retoriku i filozofiju istodobno stavlja pod pokroviteljstvo sofistike: upravo taj čin utemeljuje 'sofističku znanost' i određuje trenutak kada sofistika zauzima cijelu scenu, i revidiranu scenu prošlosti i izabranu scenu sadašnjosti." (Cassin 1994: 448). Nudi ideju da se retorika okrene povijesti, daje prednost hipotezama, odnosno konkretnijim i kontekstualiziranim idejama.

– Patristika je također naziv za teološku granu koja proučava nauk antičkih crkvenih pisaca. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47028 (pristupljeno 16. 2. 2018.).

3.4. Od kasne antike do srednjeg vijeka

Retorika je u ovome razdoblju obilježena susretom antičke kulture i kršćanskoga nauka. Sv. Jeronim je s hebrejskoga i aramejskoga jezika na pučki latinski preveo Stari zavjet, a s grčkoga Novi zavjet. Njegov je prijevod zamijenio prijašnje latinske prijevode, a od 7. stoljeća bio je općenito dobro prihvaćen. U raspravama o ulozi „poganskih znanosti" u kršćanskoj kulturi sv. Jeronim preuzima ulogu posrednika, a rasprave će trajati do duboko u srednji vijek. Osobito su žestoko bile napadane glavne discipline antičkoga kulturnog nasljeđa: gramatika, dijalektika i retorika. Omalovažavalo se svjetovno, ljudsko znanje, a uzdizalo duhovno i vjersko. Nakon Milanskog edikta 313. godine kršćanska je vjera izjednačena s drugima, a 381. proglašena je državnom religijom. Retoriku u ovome razdoblju obilježava odmak od umijeća deklamacije te odbijanje kićenoga govora kojemu se suprotstavlja ideal jednostavnosti. Premda se čini da su retorika i kršćanstvo u konfliktu, mnoga djela iz crkvene tradicije svjedoče upravo suprotno: propovjednik toga doba bio je istodobno pisac i govornik, učitelj i apologet, jednom riječju čovjek koji se vješto koristio i pisanom i govorenom riječi.

Sveti Augustin

Ponekom je čitatelju poznato da je sveti Augustin (354. – 430.) prije preobraćenja na kršćanstvo bio ugledni profesor retorike dubokih ciceronskih uvjerenja, što ga čini osobito zanimljivim, no manje je poznato da je povijest te preobrazbe i njezinih filozofskih implikacija predmetom djela *Contra academicos*. U njemu su izneseni sudovi o retorici u kojima se ogleda i Platonov i Ciceronov utjecaj. Sveti Augustin u djelu *De catechizandis rudibus* (*Poučavanje neupućenih*) čak i kritizira retoriku premda se njome vješto služi u naputcima o obrazovanju i obraćenju ljudi. Ipak, njegov je najvažniji tekst *De doctrina christiana* u kojemu nailazimo na neutralno shvaćanje govorništva, zbog toga što ono može služiti koliko pravdi toliko i nepravdi. IV. knjiga Augustinove *Kršćanske doktrine* kao kršćanska *ars rhetorica* sadržava brojna mjesta gdje se dokazuje kako Biblija po retoričkome umijeću ni po čemu ne zaostaje za poganskim spisima. Augustin prihvaća Ciceronovo učenje o trima funkcijama retorike (*docere, delectare, flectere/movere*) i trima stilovima (jednostavni, miješani i uzvišeni) prikladnima temi govora. Užitak (*delectare*) nema svrhu sam po sebi, ali nije ispušten. Kršćanski govornik treba u prvome redu poučavati, ali i uvjeriti – želi li pobijediti te ugoditi – želi li zadržati pozornost slušatelja. U prvom je planu registar intuitivna razumijevanja i zdrava razuma, a u drugom retoričke tehnike i njihove funkcije hermeneutičkog po-

sredništva. Premda je govor za svetog Augustina konvencionalne naravi, ipak se mogu razlikovati prirodni i konvencionalni, doslovni i preneseni znakovi. Time se otklanja ili barem smanjuje dvosmislenost teksta, a utire se put kršćanskoj primjeni retorike. Primjeri se mogu naći u tekstovima apostola, zbog čega je kod svetog Augustina očita potreba sastavljanja portreta kršćanskog govornika. U sprezi logosa, etosa i patosa, patos dobiva novu snagu i opravdanje jer ne pripada ljudskoj zajednici, nego je nadilazi zahvaljujući procesu koji dokida govornikov etos. Sv. Augustin upozorava kako se autori svetih spisa koriste svim načinima izražavanja koje Grci nazivaju tropima, a njihovo je poznavanje od velike koristi čitatelju u razumijevanju Svetoga pisma. Posebnu ulogu u kršćanskoj retorici ima alegorija. Zanimljivo je da, oslanjajući se na stoičko učenje o znakovima, sv. Augustin razvija prvu sustavnu teoriju o znakovima i smatra se utemeljiteljem semiotike.

Zadatak 13. Pokušajte u govoru sv. Augustina o smrti pronaći primjere za trope i objasniti njihovu ulogu. Odredite dominira li u govoru logos, etos ili patos.

„(...) Netko tko vam je drag prestao je živjeti, vi više ne čujete njegov glas, on više ne sudjeluje u radosti živih i vi, vi plačete. Plačete li i za sjemenom koje ste posijali u zemlji? Ako bi tkogod, ne znajući što biva sa sjemenom, misleći da je sjeme izgubljeno i zarobljeno, gledao očima punim suza zemlju koja pokriva sjeme, vi, bolje upućeni od njega, zar ne biste žalili njegovo neznanje; ne biste li mu rekli: 'Ne uznemiruj se, ono što se posadi više nije u žitnici, ne možeš ga više uzeti, ali pričekaj koji dan i ovo polje, koje ti sada izgleda tako pusto, pokrit će obilata žetva i ispunit će ti se srce radošću kad ga ugledaš, kao što je u nas srce ispunjeno radošću, nadom, zato što mi već znamo da će se to dogoditi. (...)'."[21]

Boecije

Gotovo stotinu godina poslije Boecije (480. – 524.), nadahnitelj enciklopedijskog projekta skolastičke provenijencije, u mnogim svojim djelima sužava područje retorike, ograničavajući ga na hipoteze, na pojedinačno i vjerojatno. To za srednji vijek karakteristično mišljenje retoriku suprotstavlja dijalektici koja se bavi tezama. Razlikuju se i po metodama jer je govornički tijek neprekinut

[21] http://mojsvijet.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=51&Itemid=165 (pristupljeno 22. 12. 2019.).

zato što je svrha retorike uvjeravanje, a dijalektički dijaloškog oblika jer je svrha dijalektike pobjeda. Takva karakterizacija vodi do jasne podređenosti retorike dijalektici, a sam proces nagovještava postupan gubitak statusa, teorijske ambicije i društvenog utjecaja, što će tijekom srednjega vijeka kontinuirano isticati ukrasnu i školsku sudbinu retorike. Vidljivo je to i u najvažnijim djelima srednjega vijeka kod Tome Akvinskog, svetog Alberta Velikog i Williama Ockhama. No, tijekom cijeloga srednjeg vijeka retorika će zadržati važnu ulogu u obrazovnom sustavu koja je, kako se sjećamo, začeta u rimskoj kulturi, a potrajat će sve do početka renesanse. Obrazovanje se u srednjemu vijeku ustrojava oko slobodnih umijeća koja se dijele na *kvadrivij*, s aritmetikom, geometrijom, glazbom i astronomijom, i *trivij*, s gramatikom, dijalektikom i retorikom. Gramatika se bavi podučavanjem pisanja i čitanja, dijalektika praksom prosuđivanja i zaključivanja, a retorika stilom i govorničkim umijećem. U ranom su srednjem vijeku uvedeni novi modaliteti tumačenja (*lectio*, *disputatio*) u kojima se može uočiti kršćanska preobrazba rimskih deklamacija i koji postaju vrlo važni u obrazovnom sustavu.

3.4. Srednji vijek

Za razliku od grčke i rimske antike s logosom (razum), etosom (djela i običaji) i patosom (osjećaji), u srednjem se vijeku to polako gubi i čovjek se premješta u teocentričnu perspektivu. Nastavlja se i tradicija obrazovanja preko trivijuma, tj. gramatike, retorike i dijalektike, i kvadrivijuma, odnosno geometrije, aritmetike, astronomije i glazbe. Preko veze komunikacije, jezika i erudicije začinje se novo shvaćanje logosa jer se od svih sedam umijeća nijedno ne bavi valjanim, pravednim i kreposnim, a samo se glazba površno zanima lijepim i ugodnim. Ipak, jedno umijeće ima dominantnu ulogu: dijalektika, odnosno umijeće zaključivanja, kao djelomični izraz racionalnosti ili, drukčije rečeno, božanskog logosa.

Trivij i kvadrivij, odnosno učenje jezika u trima etapama i učenje o skladnosti svijeta u četirima etapama, tek su priprema za studij bolje etabliranih znanosti poput medicine, prava, te osobito teologije koja nadmašuje sve ostale. U takvu poretku retorika će se u srednjemu vijeku poučavati unutar relativno stroga okvira trivija, što se od karolinške renesanse u 9. stoljeću primjenjuje u samostanskim školama i katedralama, a od 12. stoljeća i na prvim sveučilištima u Bologni, Salamanci, Parizu i Oxfordu. Stiješnjena u triviju između gramatike i dijalektike, retorika često služi nekoj od tih disciplina: vježbe uvjeravanja čas primjenjuju već naučena gramatička pravila, čas uvode učenika u umijeće zaključivanja i njegove silogizme. Katkad se pretvara u vježbe pogrda, umijeće prepirke ili spora. No,

zajedničko im je, premda su dovoljno usavršene, da se drže podalje od etičkih i patetičkih razmatranja. Taj, u velikoj mjeri, strogi okvir i prevaga božanskog logosa nad svim predmetima izaziva i uspostavu protuteže jer ako retorika, u želji da zadrži mjesto u triviju, trpi utjecaj gramatike i dijalektike, primjetno je i zadiranje retorike u gramatiku i dijalektiku. Vidljivo je to prvo na planu gramatike. Elije Donat, rimski gramatičar iz 4. stoljeća, promišlja i o stilu i elokvenciji, a Priscijan, gramatičar iz 5./6. stoljeća, smatra da se gramatika ne može učiti bez poznavanja mnoštva retoričkih figura koje uglavnom preuzima od Cicerona. Osobito će se pojava uvlačenja retoričkih figura u gramatiku nastaviti sve do 20. stoljeća. Što se tiče dijalektike, i Aristotel i Ciceron uočili su da je zajednička točka retorike i dijalektike topika, odnosno proučavanje sadržaja, mjesta (*topoi*) i argumenata, koji mogu poslužiti uvjerljivoj argumentaciji. Tradiciju preuzima Boecije u 6. stoljeću, ustrajavajući na bliskosti dijalektike i topike i posredujući tu tradiciju dalje preko Petra Abelarda i svetog Tome Akvinskog u 13. stoljeće. U 13. stoljeću ponovno je oživljena retorika mjesta, kada se na kršćanskom zapadu ponovno pojavljuju neki važni Aristotelovi tekstovi, a najviše se proučavaju u Parizu, Oxfordu i Padovi. Otkrivaju se nove dimenzije retorike: afektivna, politička i moralna, no ona još uvijek ostaje u uskoj vezi s dijalektikom, tj. logosom, a takav filozofski ili laički pristup ostaje u zametku sve do 15. stoljeća. Retorika figura, tj. mogućnost različitih oblika „riječi" veže se za mogućnost očitovanja božanskog, a poziva se na svetog Augustina. Njegov zagovor kršćanske uporabe retorike, iskrene i nadahnute vjerom, nailazi na odjek kod kasnijih autora, poput Kasiodora Izidora Seviljskog ili Bede Časnog, koji su prenijeli i sačuvali antičko znanje o retorici. Razvija se i propovjedno umijeće (*artes praedicandi*), no istodobno nagovještava i renesansu jer vrednuje umijeće pisanja i pjesničko sastavljanje pisama (*artes dictaminis*), za što se u 14. stoljeću uvelike zanimaju Dante (rođen u 13. st.), Petrarca i Boccaccio. S njima se rađa ideja da Božja riječ nije jedino mjesto stvaralačke moći, nego da i ljudski jezik posjeduje takvu moć. Time se i pomalo raspršuje podjela na formu i sadržaj, na *elocutio* i *inventio*. Čovjek nije više samo pasivni promatrač teško tumačivih božanskih znakova nego i stvaratelj znakova, vladar njihovih sadržaja i forme, s napomenom da je takvo stvaralaštvo prije svega poetičko.

Zaključimo: retorika je u ovome razdoblju stiješnjena između gramatike i dijalektike, između Božje riječi i filozofske argumentacije, ograničena i podređena logosu. I dalje je iznimno važna, osobito u propovijedima. Slijedilo je razdoblje renesanse koje je uzdrmalo cjelokupan političko-vjerski kontekst i obnovilo predmet i duh retorike. Predmetom će postati antičke rasprave iz retorike koje

će otkriti istraživači opatija i knjižnica, kultura će promicati čovjeka, njegovu samostalnost i slobodnu volju.

Zadatak 14. Pokušajte na temelju sljedećega citata iz *Ispovijesti* sv. Augustina prepoznati retoričke figure (ne morate odrediti vrstu), povezati ih sa sadržajem na koji se odnosi te ih protumačiti.

„Obuhvaćaju li te dakle nebo i zemlja jer ih ti ispunjaš? Ili ih ispunjaš, ali tako da ostaje nešto od tebe, jer te ne obuhvaćaju? A kamo izlijevaš ono što ostaje od tebe kad ispuniš nebo i zemlju? Ili nemaš potrebe da te išta sadržava, tebe koji sadržavaš sve, jer što ispunjaš, to ispunjaš sadržavajući? Ne čine tebe postojanim posude koje su pune tebe, jer ako bi se i one razbile, ti se ne bi izlio. A kad se izlijevaš nad nas, ne padaš ti, nego podižeš nas; ne rasipaš se ti, nego skupljaš nas.

Ali to što ispunjaš, ispunjaš li to svim svojim bićem? Ili kad te već ne može cijelog obuhvatiti sve što postoji, obuhvaća li ono jedan dio tebe, i to sve zajedno isti dio tebe? Ili pojedine stvari obuhvaćaju pojedini dio, veće stvari veći, manje stvari manji? Je li dakle neki tvoj dio veći, neki manji? Ili si svuda cio pa te nijedna stvar ne obuhvaća cijeloga?“ (*Sv. Aurelije Augustin*, prev. Stjepan Hosu, 1973: 9).

3.6. Renesansa

Općenito gledajući, renesansa se opisuje kao razdoblje novoga vijeka širenja i procvata zapadne kulture koje, među ostalim, obilježava širenje gospodarstva i jačanje trgovačkih gradova poput Firence, Genove ili Venecije. Tako je djelomice omogućeno i slobodno izražavanje građana koji pokazuju novu želju za znanjem, za novim idejama, koje netom izumljeni tisak postupno i rasprostranjuje. Nastanak modernog svijeta vezan je uz istraživačka prekomorska putovanja koja su dovela do susreta s različitim narodima i kulturama. Intelektualci toga doba suočeni su s dvojakim izazovom: nude smještanje čovjeka u središte preokupacija, no istodobno tumače i osjećaje što ih dijeli većina populacije, a to su nemir i tjeskoba zbog bolesti, gladi i ratova što u to doba haraju Europom. Stoga ne začuđuje ponovno oživljen zahtjev za etikom, koji se poziva i na antičke izvore i na stvaralačku darovitost svakoga pojedinca. Međutim, spoj poštovanja prema tradiciji i oduševljenje ljudskim duhom, spoj pobožnosti i ambicije, povučenosti i društvenosti, stvara na mnogim područjima novu vrstu napetosti koja će izazva-

ti i unutarnje podjele (vjera: katolici vs. protestanti, filozofija: aristotelizam vs. platonizam; etika: osobna istina vs. angažiranost u svijetu; estetika: priroda vs. umjetnost). A u svemu tomu retorika doživljava izniman procvat jer se uz rehabilitaciju ljudskog razuma / logosa odmjerava i patos kao načelo užitka i etos kao moralno načelo. S logosom u pozadini, svi se veliki renesansni umovi zanimaju za *jezik* općenito koji se crpi na izvorištu tradicije (Aristotel) i stavlja u službu pojedinačnoga duhovnog genija (Platon). Pitanja na koja su se u renesansi gorljivo tražili odgovori jesu mogućnost lijepe i valjane uporabe jezika te je li važnija vjerodostojnost jezika ili njegova snaga, odnosno treba li stvari izreći kakve uistinu jesu ili ganuti drugoga svim sredstvima. Na strogo retoričkom planu odmjeravanje će snaga između etosa i patosa dovesti do sukoba utjecaja dvaju velikih retoričkih vrsta – epideiktičke kojoj je cilj uzvišenost i političke kojoj je cilj korisnost, no neće se na tome zaustaviti. Svaka, pa i najmanja, rasprava o stilu uvijek će se u manjoj ili većoj mjeri vraćati istom pitanju: stvari (*res*) valja odražavati vjerno birajući pritom riječi (*verbum*) što je moguće bolje, a valja dopustiti i geniju (*ingenium*) da se izrazi pripomažući se oponašanjem antičkih mislilaca.

Renesansni humanizam

Renesansni humanizam obuhvaća razdoblje od druge polovice 14. do kraja 16. stoljeća i u središte svojega zanimanja stavlja upravo retoriku. Premda humanizam nije donio prekid sa srednjovjekovljem u kojemu i dalje važno mjesto zauzima retorika, uključujući i znanje antičke retorike ugrađeno u velike srednjovjekovne enciklopedije, upravo je obnova klasične retoričke tradicije temelj novoga obrazovnog programa. Kao kulturni i obrazovni pokret u renesansi se razvija oko novoga odgojnog i obrazovnog programa (*kurikul*) koji se pojavljuje u komunalnim školama, temeljen na učenju latinskog, u manjoj mjeri i grčkoga, skovan prema Ciceronu kao *studia humanitatis* s pet nastavnih disciplina: gramatika, retorika, povijest, pjesništvo i moralna filozofija. Humanist je bio u razgovornom jeziku talijanskih studenata potkraj 15. stoljeća student ili nastavnik koji je bio uključen u program *studia humanitatis*. U renesansi istodobno djeluju i humanisti i predstavnici skolastike boreći se za dominaciju u kulturi i u obrazovnom sustavu. Humanisti nastoje proširiti svoj utjecaj uz pomoć svojega već spomenutoga programa u kojemu je naglasak, između ostaloga, na temeljitom poznavanju klasičnih jezika i uzornih antičkih pisaca te retorici i pjesništvu nasuprot predstavnicima skolastike koji u središte stavljaju teologiju, logiku i prirodnu filozofiju. Humanisti se zalažu za obnovu klasičnoga latinskog ciceronskog sjaja nasuprot „iskvarenome“ srednjovjekovnom latinskom i razvijaju

posebne modele uljudbene komunikacije pismima. Temeljni retorički standardi s Ciceronom kao uzornim autorom iz srednjovjekovnoga kurikula zadržani su u humanističkim školama, a najvažnije djelo humanističke retorike i filologije bilo je *Elegantiae linguae Latinae* (tiskano prvi put 1471., a do 1536. doživjelo najmanje 59 izdanja) **Lorenza Vallea**. Važan poticaj osnaženom zanimanju za retoriku dalo je otkriće Ciceronovih govora te Ciceronovih i Kvintilijanovih priručnika o retorici u kojima humanisti pronalaze ne samo retorička pravila i upute nego i program odgoja i obrazovanja karakterno izgrađenih individua koje mogu preuzeti važne uloge u društvenom i političkom životu i donositi moralne odluke.

Novootkrivena antička djela u renesansi

Poggio Bracciolini 1461. godine otkrio je u opatiji St. Gallen cjelovit rukopis Kvintilijanova *Obrazovanja govornika*. Djelo je obznanio, a preko učenjaka toga doba dobilo je zasluženu pozornost i utjecaj. Kvintilijan će postati velika referencija u renesansi jer se s njim pojavljuje i novo zanimanje za *moralnu* dimenziju retorike kao načina odgoja dobra i kreposna čovjeka. Kvintilijan je jasna mišljenja da govornik treba biti pošten i čestit čovjek, pa se od njega ne traže samo vrhunske govorničke sposobnosti nego i dobar karakter, a njegov će se utjecaj osjetiti i kod Lorenza Vallea, Deziderija Erazma Roterdamskog ili Martina Luthera.

Od ostalih novootkrivenih antičkih djela u renesansi valja spomenuti Ciceronova *Bruta*, *Govornika* i *O govorniku*. U *Brutu* je u prvom planu etos jer retoriku prikazuje kao sredstvo javnog angažmana u poslovima grada države. Tacitova djela *Agrikola*, *Germanija* i *Dialogus de oratoribus* (*Razgovor o govornicima*) bave se sličnom tematikom, ali mnogo sporije dolaze do publike. Čitateljstvo toga doba, koje je davalo prednost etosu, ne crpi svoja gledišta samo iz navedenih djela nego i iz Kvintilijana i svetog Augustina koji vrijedi kao apsolutna referencija na tome području. Osim toga, zahtjev za građanskom odgovornošću koji se rađa u renesansi obilježava i patos, odnosno u određenom smislu društvenost i osjetljivost. Činjenica je da je raskol između etosa i patosa uistinu doveo do razvoja rasprave koja je među učenim ljudima potrajala cijelo 15. stoljeće. Bila je glasna i žestoka i zavadila je one koji su se u to doba nazivali ciceronovcima s tzv. anticiceronovcima. Prvi su se poistovjećivali s pobornicima patosa jer su prije svega zagovarali učinkovitost govorničkog umijeća, njezine moći da pokrene ljude i u njima probudi osjetljivost. Drugi su pak zagovarali etičku uporabu retorike, poštovanje istine, iskrenosti i govornikove prirodnosti. Ovdje moramo naglasiti da su i ci-

ceronovci i anticiceronovci Ciceronovo ime rabili kao izgovor, a dobro je poznato da Ciceron nikako ne podcjenjuje moralnu snagu govornika u korist puke učinkovitosti govora. Ipak, ostaje činjenica da su se u 16. stoljeću služili njegovim imenom radi označivanja govornika koji je u nastojanju da nametne svoju tezu spreman na sva umjetna sredstva i žestinu.

Drugo je važno obilježje 15. stoljeća otkrivanje još jednog, ili bolje rečeno, dvaju autora. U 15. su ga stoljeću jednostavno zvali „Senekom" premda se u tome imenu kriju dvije osobe: otac, retor (o. 60. pr. Kr. – o. 39. po. Kr.) i sin, filozof (4. pr. Kr. – 65.). *Deklamacije* Seneke Retora i *Pisma Luciliju* Seneke Filozofa u 15. je stoljeću vrijedno prikupljao Nikola Kuzanski, a bit će objavljena pod imenom jednoga autora 1475. godine. Osim tih, važno je spomenuti i ponovno otkriće Aristotelove *Poetike* krajem 15. stoljeća. To djelo filozofski utemeljuje legitimnost govora koji istinitim prikazuje ono što nije istinito, no ono će zaista zainteresirati humaniste tek u drugoj polovici 16. stoljeća. Prije toga se na zapadu pojavljuje još nekoliko rasprava o grčkoj rječitosti usmjeravajući pozornost na važnost čuvstava i osjetljivosti. Osobito mjesto među tim raspravama zauzima rasprava **Jurja iz Trapeznuta** (1396. – 1486.), profesora filozofije i učitelja retorike. Njegova je najveća zasluga pronalazak zaboravljena rukopisa iz grčke retorike, Hermogenove rasprave *O idejama* ili *O svojstvima stila* 1420. godine. No, on ga ne objavljuje u izvornom obliku, nego ispisuje nekoliko komentara i 1434. godine objavljuje prvi veliki pregledni ogled iz renesansne retorike pod nazivom *Retorika u pet knjiga*. To će djelo imati velik utjecaj na retoričare 16. i 17. stoljeća jer vrlo pregledno pruža sustavan pregled osjetilnih, osjećajnih i afektivnih svojstava govora. Logos i patos gotovo su jednakopravni, dok etos ima status samo jednoga stilističkog svojstva. Prva knjiga *Retorike* klasično razlaže tri govorničke vrste: sudsku, demonstrativnu i političku; druga knjiga prvi put javnosti iznosi Hermogenovu doktrinu *stasis*; treća i četvrta sadržavaju katalog toposa, a dotiču se i raspoređivanja, pamćenja i oblikovanja; peta je knjiga osobito inovativna za to doba – u njoj se detaljno prikazuje Hermogenova teorija o sedam ideja ili stilskih oblika (jasnoća, veličanstvenost, elegancija, živost, etos, iskrenost i spretnost). Svako se govorničko umijeće temelji na njihovu usklađivanju, ravnoteži, miješanju i međusobnom odražavanju. Dok se iz sadržajnog prikaza cjelokupnog djela može iščitati grčko-latinska sinteza, iz osobnog se gledišta Jurja iz Trapeznuta zaključuje da se prednost daje afektu pohranjenom u jeziku, a retorika je i *teorijsko i praktično sredstvo uočavanja i unošenja afektivnosti u govore*. Istodobno prevagu patosa nad etosom prati i sklonost ustustavljenju, što se potkrepljuje pozivanjem na Aristotela, ali se zapažaju i strukturno vrlo kompleksne doktrine *stasis* i stilističkih svojstava.

Erazmo (1469. – 1536.) kršćanski je humanist koji staje u obranu etosa. Još 1504. godine, Erazmo u Leuvenu otkriva rukopis Lorenza Vallea iz sredine 15. stoljeća u kojemu se komentira Novi zavjet. Erazmo je svjestan originalnosti djela jer je prvi put filološka kritika jednog humanista, uključujući njegove gramatičke i retoričke napomene, primijenjena na Sveto pismo. Godine 1505. Erazmo objavljuje Valline napomene, kritizira nedovoljnu religioznost crkvenih autoriteta, raskoš Rima i njegovu sklonost prema oponašanju preteča, odnosno, jednom riječju, površan pristup Svetom pismu. Tako je i stav prema jeziku i retorici postao vjersko pitanje. *Ciceronovac* je rasprava iz 1528. godine koja zadire i u vjeru i u politiku, a kao zahtjevi postavljaju se iskrenost srca i sloboda riječi. Erazmo u toj raspravi zapravo napada ciceronovce smatrajući ih nevjernima svojemu tobožnjem uzoru i opominjući ih da su zapravo zaboravili etičku dimenziju te građanski i moralni ideal retorike. No, ujedno se kritizira rječitost usidrena u patosu kojoj je cilj učinkovitost po svaku cijenu, kao i iskvaren kler. Propituju se čak i papinski autoritet i načini njegove manifestacije, a ciceronovci se pozivaju da proniknu u otajstva i pročitaju Sveto pismo s istim žarom kojim je sam Ciceron čitao filozofska, pjesnička, pravna i vjerska djela. Erazmo, dakle, zagovara retoriku usidrenu u dobroti i istini, a ne u ljepoti, usredotočenu na *inventio* i *dispositio*, a ne na *elocutio*, na stvaralačko nadahnuće, a ne na oponašanje. U borbi protiv manipuliranja osjećajima Erazmo se naslanja na svetog Augustina i zagovara sve ono što nas vezuje za prirodnu potrebu, a govorničko se umijeće treba graditi spontano, iskreno i nadahnuto vjerom. Razni načini iskazivanja jednostavno su u skladu s različitim prirodnim temperamentima ljudi, no moraju se pokoravati pravilima *aptuma* (prikladnosti, doličnosti) i moraju se uskladiti s temom govora i prilagoditi se onomu o čemu se govori. Stoga je, prema Erazmu, valjana retorika ovakva: *prikladnost* jezika ne znači samo *usklađivanje* s temom govora nego i *adaptaciju* s kontekstom i publikom, odnosno sposobnost *prilagođavanja* vlastite naravi i dokazivanja inventivnosti, a to je sposobnost koju mora posjedovati i propovjednik koji se s propovjedaonice obraća vjernicima. Takva ravnoteža u retorici kršćanske kulture treba biti prirodna i nadahnuta, ali i prilagodljiva i slobodna u odnosu na protestantsku retoriku koja naglašava spontanost i vjersku osjetljivost. Napomenimo naposljetku da u raspravi *Ecclesiastes* (1535.) Erazmo daje velik broj moralnih preporuka, što iznova potvrđuje prevagu etosa.

Sljedeće je važno ime **Pietro Bembo** (1470. – 1547.), budući kardinal i predvodnik ciceronske struje, koja se zapravo pokazuje iskrenom i odmjerenom jer zagovara ne samo lijep, bogat i uhu ugodan jezik nego i odmjerenost i rasuđivanje. Zastupa načela stilističkog normativizma u književnosti na latinskome.

Prekomjernoj vjeri u pojedinačni etos, pretjeranom zanosu uma i lutanju invencije Bembo suprotstavlja strogost oponašanja, sigurnost rasuđivanja, skladnu jasnoću jezika kao sredstva razmjene informacija i komunikacije. U tome smislu Bembo promiče talijanski jezik i pridaje mu dostojanstvo latinskoga, što su prije 150 godina započeli Petrarca i Boccaccio, ističući firentinski izričaj Petrarce i Boccaccia kao uzor. Bembo talijanski jezik pokazuje u svoj njegovoj materijalnosti i učinkovitosti jer nije sramota dobro govoriti ili se služiti dopadljivim i ugodnim jezikom. U tome novome stanju duha o jeziku polako razabiremo političku, ali i književnu (filološku, poetičku) stranu.

Zaključimo: napetost se između etičkoga i patetičkoga pristupa retorici pojavljuje s otkrivanjem velikih retoričkih djela koja je srednji vijek slabo poznavao. Da bi se ispravno shvatila važnost toga razdoblja koje dijelom obilježavaju diskusije koje se uvijek iznova vraćaju na vječito suparništvo Platona i Aristotela, odnosno idealizma i realizma, mora se vidjeti koje mjesto retorika zauzima u političkim i vjerskim problemima renesanse. Patos kao tehnika koja cilja na ljudsko srce i osjećanja možda može izazvati prezir filozofa, no to neće spriječiti tu tehniku da se razvije u 16. stoljeću izazivajući kod vladara i svećenstva raznolike, katkad i oprečne reakcije.

Općenito se za 16. stoljeće može reći da u njemu definitivno započinje razdoblje ranog novovjekovlja (od 16. do 18. stoljeća) koje povjesničari nazivaju i ranom ili predindustrijskom modernom. Na temelju srednjovjekovnih struktura nastalih nakon velike seobe naroda razvijaju se temelji modernoga svijeta, započinje novi vijek. Novo stoljeće možemo podijeliti na tri dijela s obzirom na protok vremena i s obzirom na važne povijesne činjenice: prvi dio možemo nazvati raspravom oko Cicerona, drugi je posvećen protestantskoj (reformacijskoj) retorici, a treći protureformaciji. Kako se retorika snašla u novonastaloj situaciji, slijedi iz pregleda.

Dvorska retorika

Pozadina je djelovanja teoretičara retorike, humanista **Baldesara Castiglionea** (1478. – 1529.) da na političkoj strani estetika komunikacije karakteristična za ciceronsku struju vrlo brzo prerasta u „dvorsku“ ili „državnu“ retoriku. Premda bi joj antička Rimska Republika mogla služiti kao uzor, a osobito Firenca koja obnavlja ideal političke rasprave, u vremenu nakon što je Karlo V. opustošio Rim više nema mjesta za demokratske i republikanske rasprave i debate, nego za diplomaciju i savezništvo. Govornik dobiva novu ulogu: on savjetuje, a ne

donosi odluke, on je vazal, tajnik, veleposlanik ili dvoranin, a ne više moćnik. Castiglione 1527. godine objavljuje raspravu o savršenom *Dvoraninu* koju je napisao petnaestak godina prije. U njoj Castiglione izlaže ponašanje i način govora koji može pribaviti naklonost gospodara, a glavne vrline dvoranina počivaju na ovladavanju prividima i na sposobnosti pobuđivanja osjećaja. Za potpuno prihvaćanje toga umijeća nužne su elegancija, kultura i profinjene manire. Patos se nastoji ujediniti s određenim oblikom etosa, a estetika i moralno dostojanstvo pokušavaju zajedno skladno živjeti. Tako se polako iz moralnog estetizma nazire politički realizam: dvoranin mora raditi na poklapanju vlastitih interesa s interesima vladara, odnosno države. Na taj se način u ciceronskome kulturnom kontekstu razvija političko shvaćanje retorike kao umijeća društvene insinuacije, ali i kao etike prikladnosti koja se bavi interesima skupine ili ljudskoga društva. Premda mu je stil dotjeran, Castiglione radi što boljeg razumijevanja piše pučkim jezikom. No, u skladu s tezom da se u ime interesa grada države, kršćanstva ili carstva dvoranin treba prilagođavati stvarnim okolnostima svojega vremena, dolazi do razvitka političke misli u osobit oblik rječitosti koja privilegira aparat, etiketu, pa i inscenaciju, teatralnu dimenziju. Antički *hypocrisis*, odnosno govornikovo/glumčevo kretanje i izvođenje, ovdje zadobiva plemenita svojstva. Još je prije ustvrđeno da vrijednost hipokrita služi svjetovnim interesima jer čak i kada hini ispravnu namjeru, on na kraju ipak izvrši dobro djelo što ga ta namjera podrazumijeva.

Zadatak 15: Komentirajte sljedeći citat u odnosu na današnjega modernog govornika.

„A ja ne želim da [dvoranin] uvijek govori strogo ozbiljno, nego i o ugodnim stvarima, o igrama, dosjetkama i šalama, prema prigodi, ali o svemu pametno, spretno i s mnogo jasnih riječi, ne odajući ni u čemu taštinu ili neozbiljnu glupost. A kad zatim bude govorio o nečemu nejasnom ili teškom, hoću da vrlo razgovijetnim i riječima i mislima oštroumno objasni svoju namisao i da svaku dvosmislenost učini razumljivom i jasnom na stanovit brižljiv način koji nije dosadan.“ (Castiglione, Baldesar: *Dvoranin*, preveo Frano Čale, 1986: 60).

Važan je doprinos ovoga razdoblja onaj **Juliusa Caesara Scalingera** (1484. – 1558.) koji preko svojega djela *Poetika* (1561.) utječe na Španjolca Sanctiusa čija je gramatika *Minerva seu de causis linguae latinae commentarius* (1587.) temelj svih promišljanja o jeziku u 17. i 18. stoljeću. Kao i mnogi prije njega, Sanctius tijesno povezuje gramatiku i proučavanje retoričkih figura. Povlašten položaj

kod njega ima elipsa, koju shvaća i kao objasnidbeno načelo sintakse i kao izvor jezične kreativnosti. Stoga proučavanje figura, ili općenito *elocutio* (vidi **2.5.** i **5.**), koji je i važna sastavnica književnog i umjetničkog dijela retorike, utire put racionalnijem pristupu jeziku. Figure kao pojmovi koji su se tradicionalno vezivali za retoriku, tj. za način izražavanja, šire se i na druge aspekte logosa, prenoseći svoju svrhovitost i na druge discipline (npr. parabola, elipsa, hiperbola kao retoričke figure i matematičke mjere za odnos jednakosti, manjka ili viška među dvjema površinama). Nadalje, figure elipse i metafore postaju temelj obrazložbenih gramatičkih teorija. No valja se osvrnuti na relativno dvoznačan položaj figure: s jedne je strane u službi patosa jer služi za izražavanje i osjetilno uobličavanje onoga što jezik inače ne bi mogao prenijeti, a s druge strane ta ista figura iskorištava jezične strukture jezika kojim se služi. Tako se pitanje o dvoznačnosti figura kao izrazu senzibilnosti ili strukturnom izrazu jezika nalazi u središtu duge rasprave o „prednostima" svakoga pojedinog jezika, a u ovome razdoblju osobito o položaju francuskog jezika. Neki jezici, poput talijanskog ili latinskog, imaju mnoštvo osjetilnih izraza i figura, dok neki drugi, poput francuskog, zbog strožega rečeničnog poretka (činitelj, radnja, osjećaj) prednost daju figurama konstrukcije. Ta će teza o prenaglašenoj superiornosti francuskog jezika osobito ojačati za vrijeme apsolutizma Luja XIV. Tijesno je povezana s retorikom, osobito s položajem figura. Tako se ovdje uočavaju prvi razlozi postupnog premještanja napetosti s odnosa etos – patos na odnos patos – logos. Razlozi tog premještanja, koje je kod protestanata već vrlo izraženo, leže u dvorskim i državnim preokupacijama, a sam će jezik uskoro morati opsluživati i opravdavati poredak kakav želi i promišlja politička vlast.

Zadatak 16. Pokušajte odgovoriti na sljedeće pitanje s obzirom na jezike kojima se služite.

Je li položaj figura namijenjen utemeljenju gramatičke racionalnosti (pa bi u tome slučaju mogle očitovati veću ili manju racionalnost nekog jezika) ili pak izražavaju osjećanja, duševno stanje koje utječe na jezik (pa bi u tome slučaju jezik bio bogatiji ili izražajniji što je veća fleksibilnost na gramatičkoj razini)?

U ovome vremenu retorika je daleko od manipuliranja osjećajima i već zadire u dvorsku politiku, filološku gramatiku i filozofsku analizu. Jedan je od najzanimljivijih retoričara 16. stoljeća **Étienne Dolet**. Među onima je koji nagovještavaju slabljenje etosa i nude nov način uvjeravanja koji uključuje društveni aspekt retorike kojim se pokazuje da Dolet ne nastoji istaknuti patos na štetu etosa,

nego patosu želi dati nov okvir, pretvoriti ga u komunikacijsko sredstvo društvene namjene:

„Iako ponad svih govornikovih vrlina cijenim povjerenje koje ulijeva, iako zdušno prigrljujem njegovu čestitost, svejedno sam uvjeren da nevinost i poštenje nemaju veze s govorničkim umijećem, kao, uostalom, ni s bilo kojom drugom spoznajom... Elokventnost, baš kao i znanstveni duh, razvijaju se isključivo neumornim radom i upornom vježbom." (Telle, 1974: 61).

Dakle, ako jezična djelatnost ispunjava čovjeka, onda ga ona potiče na ljudsku razmjenu u društvu. Istinska se govornikova vrlina stječe samo planskim umijećem, vježbom i radom koji nas stalno suočavaju sa zahtjevima i očekivanjima društva. Time se ne osporava užitak u lijepome i ugodnome, ali bi se trebao stopiti s umijećem komuniciranja općenito, s našom sposobnošću da drugoga formiramo i informiramo.

Protestantska reformacija

Kada je **Martin Luther** 1518. godine svojih 95 teza zakucao na vrata crkve wittenberškog dvorca, kritizirajući, između ostaloga, raskošne crkvene obrede, kupovinu oprosta grijeha te posredovanje svećenika, nije mogao ni slutiti da će raskol kršćanstva, koji će ubrzo uslijediti, prouzročiti ne samo razdore i ratove nego i napetost s gledišta odnosa prema jeziku, komunikaciji i uvjeravanju. Povijest nam retorike, opet, omogućuje pogled u poljuljane raskole: stav i luterana i protestanata i katolika vrlo je dvosmislen tako da granica između onih koji su ostali vjerni Katoličkoj Crkvi i onih koji to nisu ne odražava nužno glavnu liniju razdvajanja u 16. stoljeću. S jedne strane, Luther za pojedinačnu svijest traži više izvornosti, lucidnosti, bistrine i moralnog dostojanstva, pa je on u stanovitom smislu nasljednik humanizma usidrena u etosu. S druge pak strane, on tvrdi da nam naša djela ne mogu osigurati spas duše i da čovjek ne odlučuje o svojoj sudbini, nego da to može jedino Božja milost, pa preporučuje molitvu, meditaciju i čitanje Biblije. Na taj način neizravno Luther daje važnost patosu, koji po prirodi nije onaj iz Rima, nego pročišćen i intelektualiziran.

Drugo je veliko ime ovoga razdoblja **Jean Calvin** (1509. – 1564.) koji se smatra glasnogovornikom protestantske (reformacijske) retorike. Njegov komentar Senekina djela *De clementia* proširuje tezu da se ne samo kršćanska retorika nego i protestantska može nadovezati na anticiceronsku struju tako da prokazuje licemjerje i artificijelnost crkvenih govora. Calvin se u svojoj raspravi

ne divi stoičkom filozofu Seneki, nego podupire odbacivanje artificijelnosti i poziva na jednostavnost i prirodnost. Međutim, Senekin je govor snažan i žestok, a i protestantska se retorika polako pomiče k etosu koji više nije katolički, nego se pomiče s čovjeka prema Bogu. „Izvorni" se govornik stavlja u prvi plan, a ne njegov tumač. Tako čovjek više ne nosi glavnu odgovornost, a naglašava se njegova receptivnost. Upravo će se na toj točki pomaka nešto poslije razviti hermeneutika ili znanost o tumačenju. Za hermeneutiku je karakteristično da se razlikuje od retorike po tome što retorika naglašava govornikovu proizvodnju, a ne bavi se recepcijom njegove poruke. No, protestantska je retorika već neka vrsta hermeneutike jer je više tumačenje, *interpretatio*, a manje izvedba, *actio*. Nastoji biti snažna i gorljiva jer svojom živošću ljudskim osjetilima mora približiti temeljnu i izvornu namjeru svete riječi. Nasuprot njoj, katolička retorika teži snazi i uvjerljivosti radi jamčenja integriteta i legitimiteta tumača koji govori (svećenik) i koji mora paziti da ga ne obuzme nedolična živost i neumjestan zanos. Vidljivo je da je sukob između katolika i protestanata obje strane vrlo brzo naveo na promišljanje vlastitoga vrijednosnog sustava, vlastite estetike i načina komuniciranja.

Zadatak 17. Pronađite primjere katoličke i protestantske propovijedi ili jezičnog izričaja i pokušajte otkriti njihove sličnosti i razlike.

Protureformacijske retorike

Drugu polovicu 16. stoljeća obilježava – iz kojeg god kuta gledano, patosa ili etosa – kriza povjerenja. Koncilom u Trentu (1545. – 1563.) u katoličkim zemljama započinje velik pokret obnove „uzornog vladanja", discipline i crkvenog autoriteta. Čak se i zagovornici patosa bore za povratak poštovanja, građanske i moralne pokornosti. Ljudski jezik i um ne mogu baš sve rasvijetliti i objasniti ni svime vladati. Dolazi i do reafirmacije ljudske slobode radi boljega podučavanja i vođenja vjernika. Tako se može općenito reći da protureformacija posvuda daje pravo glasa retorici kao sredstvu okupljanja vjernika, a tehnike kojima se koristi raznolike su. Među reprezentativnim protureformacijskim retorikama možemo izdvojiti ciceronsku struju zaokupljenu učinkovitošću i anticiceronsku struju koja se poglavito bavi moralnom normom. Tako je primjerice isusovačka retorika ciceronske provenijencije. Družba Isusova, utemeljena 1540. godine, za cilj ima svjetovnu i pretežito praktičnu borbu protiv neznanja i poganstva, ali i svih skretanja i krivovjerja u nastajanju. Godine 1599. objavili su *Ratio studiorum*,

novi isusovački obrazovni program koji označava povratak humanističkim studijima, odnosno poetici i retorici. Primjenjuje se u brojnim isusovačkim koledžima širom Europe, ali i na drugim kontinentima, pa čak i na pariškom sveučilištu i pridruženim im školama. Od 1560. do 1747. godine izdano je više udžbenika iz retorike. Naravno da isusovačka retorika želi biti mjestom rasprava na kojemu se izoštravaju kritički duh i sklonost debatiranju, no ona najčešće nudi samo stereotipne vježbe koje odražavaju statičnost režima. Time se i potvrđuje teza da će isusovačko obrazovanje od početka 17. stoljeća većinom pridonositi povezivanju retorike s dvorskim duhom, kao i s obranom monarhijske i papinske vlasti. Isusovačka će retorika oslabjeti tek pred Francusku revoluciju kada papa pod prisilom ukida Družbu Isusovu koja ponovno jača oko 1814. godine. Tada će i veći dio Europe, još uvijek traumatiziran povijesnim događajima toga razdoblja, težiti obnovi kršćanskog i monarhijskog moralnog poretka. No, vratimo li se kraju 16. stoljeća, uočit ćemo da retorički predložak koji su uspostavili isusovci doživljava otpor unutar same protureformacije. Istodobno s isusovačkom ekspanzijom utemeljuju se novi vjerski redovi koji neće uvijek biti tako poslušni Rimu.

Ostali katolički redovi koji nastaju u 16. stoljeću promiču pedagoške i liturgijske aspekte, poput Nerija koji jezik i živu riječ smatra najjednostavnijim i najsvetijim sredstvom prenošenja otajstava Svetoga pisma i njihova podučavanja pa između molitava često umeće napjeve, katkad ih posuđujući iz laičkih melodija. Retorike koje se razrađuju u tome pokretu mogu se nazvati retorikama *nadahnuća* jer za razliku od isusovačkog nauka tvrde da se umijeće uvjeravanja ne stječe vježbom, nego zanosom i iskrenošću pobožne duše.

Još je jedna vrlo važna osoba 16. stoljeća **Ignacije Loyola**. U svojim je *Duhovnim vježbama* (1548.) definirao isusovački ideal. Vrednovanje pojedinačnog nadahnuća i genija ne pridonosi obnovi kršćanske svijesti, nego naglašava pojedinčevu melankoličnost, rastrzanost koja je smrtonosna i ne pridonosi svijetu. Istinski se i duboki osjećaj može prenijeti umijećem, radom i praksom, a uzdanje je u vlastitu prirodu neučinkovito i opasno. Trebaju se poštovati određena pravila i prakticirati oponašanja te tako pokrenuti slobodna volja, odmjerena sloboda svakoga da izabere najbolje i najučinkovitije argumente. A da je takvo učenje učinkovitosti prirodno i da patosu priznaje stanovitu prevlast, doživjet će uzlet u 17. stoljeću.

Ramus i širenje retorike

Prije nego što se detaljnije posvetimo Ramusovu viđenju retorike, valja još jedanput naglasiti da praktična učinkovitost postaje sve jača u katoličkoj retorici, dok logički, kognitivni aspekt napreduje kod protestanata. Također se postavlja pitanje zašto se taj logički aspekt nužno odvaja od drugih dimenzija retorike. Dio odgovora leži u činjenici da je 1543. godine Pierre de la Ramée, zvani **Petrus Ramus**, u svome djelu *Dialecticae institutiones* predložio da se iz retorike u dijalektiku prebace tri njezina najvažnija dijela: *inventio*, *dispositio* i *memoria*. Premda neki autori poput Perelmana u tome činu vide uzlet moderne znanstvene metode i slabljenje retorike, ne isključujući činjenicu da se Ramus može razmatrati i kao svojevrstan preteča Baconova empirizma i Descartesova racionalizma, retorika, premda oslabljena i svedena na *elocutio* i *actio* sve do druge polovice 20. stoljeća, ipak vraća estetsku, psihoafektivnu i etičku dimenziju govora u svoju persuazivnu snagu, pa čak i kada je taj govor znanstvenog karaktera. Nadalje, moraju se spomenuti dvije stvari. Prvo, sužavanje retoričkog diskursa na *elocutio* i *actio* neće biti trajnijeg karaktera, pa čak ni u protestantskim zemljama u kojima je Ramusov utjecaj iznimno velik, i drugo, teza o raspadu retorike nije u duhu renesanse koja želi uspostavljati zajedničke temelje, odnosno mjesta susreta svih ljudskih snaga i vrijednosti. U tome se kontekstu može tumačiti i temeljni Ramusov doprinos jer se čini da retorika ima tendenciju širenja u smislu pojašnjavanja i obogaćivanja dijalektike i metode/sredstva spoznaje općenito. To je potpuno u skladu sa sve čvršćom spregom retorike i dijalektike koje su se međusobno zbližavale i preobražavale ispitujući mjesta, *topoi,* i sadržaj argumenata, a ne silogističke oblike i njihovu strukturu. Upravo je taj odmak od skolastičkog formalizma zadivio renesansne umove koji su istodobno postali svjedocima još dublje i temeljitije preobrazbe. Ona se ne svodi na preraspodjelu retoričkih funkcija, nego na činjenicu da ni dijalektika ni topika nisu više središnje ni sveobuhvatne, nego da je to retorika kao umijeće govora. Stoga je Ramusova glavna zasluga uvođenje retorike u dijalektiku, pri čemu je dijalektiku, odnosno metodu uopće, oslobodio pretjerana skolastičkog formalizma. Tako argument/mjesto postaje važniji od forme, a sadržaji se uz to razmatraju u svojoj promjenjivosti, u svojoj većoj ili manjoj persuazivnoj snazi. Uz to, sadržaj postaje veza ili odnos koji se uspostavlja u određenim okolnostima. Ramus također predlaže preispitivanje klasifikacije tropa i figura tako da Kvintilijanovu podjelu na 12 vrsta tropa (metafora, sinegdoha, metonimija, antonomazija, onomatopeja, katahreza, metalepsa, epitet, alegorija, perifraza, hiperbaton i hiperbola) zamjenjuje s četiri osnovna načina promjene doslovnog značenja (metafora, metonimija, ironija, sinegdoha). Takva će taksonomija poslije imati svoje sljedbenike u 17. stoljeću

(G. J. Vossius), 18. stoljeću (G. Vico) i 20. stoljeću (K. Burke). I naposljetku, u problemu dispozicije ili rasporeda zaključivanja Ramus uviđa da se ona mijenja isto tako kao što govornik mijenja raspored u svojemu govoru i to naziva metodom razboritosti.

Unoseći retoriku u svoje metode invencije i razboritosti, Ramus retoriku nastoji svesti na verbalni izraz, jezično iznošenje rezultata metode, odnosno na oblikovanje i govor. Takvo je sužavanje u Francuskoj pronašlo nekoliko sljedbenika koji će Ramusov program dosljedno primjenjivati, no protivnici će tu novu obrazovnu metodu ubrzo nadjačati. Premda Ramusov program nije opstao, ramistička je tradicija trajno utjecala na europsku misao jer je omogućila da se *inventio* i *dispositio* prošire na sve postupke prihvaćanja znanja i da se načelno ustraje na važnosti jezika.

3.7. Barok

Za ovo se razdoblje načelno može reći da će se napetost između etosa i patosa postupno premještati prema napetosti između patosa i logosa. Razlozi su toga premještanja s jedne strane političko-vjerski jer protureformacija i monarhije u procvatu prednost daju učinkovitosti logosa, a s druge strane i filozofski jer će napetost između razuma i iskustva dominirati mišlju velikana toga stoljeća. Ipak, tek će *Retorikom* Bernarda Lamyja krajem 17. stoljeća biti ostvaren prvi veliki pokušaj jezične sinteze senzibilnosti i racionalnosti. Prvi se znakovi slabljenja patosa vežu uz ime pjesnika **Georgea Puttenhama** (o. 1530. – o. 1600.) koji ne trpi velik Ramusov utjecaj premda živi na dvoru kraljice Elizabete. U znak preusmjeravanja napetosti na logos – patos Puttenham nudi novu podjelu retoričkih figura raspodjeljujući ih na ljestvici koja se izravno kreće od patosa prema logosu, ne uzimajući više u obzir govornikovu angažiranost u stvarnome svijetu: *figure uha* (*auricular figures*) tiču se jedino našega slušnog čula; *sentencijske figure* (*sententious figures*) zbog svojih su književnih svojstava dopadljive i uhu i umu; na koncu, *figure smisla* (*sensable figures*) obraćaju se prije svega umu, istodobno zadržavajući neke osjetilne prednosti.

Zadatak 18. Komentirajte sljedeći citat Georgea Puttenhama imajući u vidu osvješćivanje osjetilne i emotivne vrijednosti retoričkih figura te pokušajte naći primjere za metafore u jezicima kojima vladate.

Metafore primjerice „valjanom uporabom mogu uroditi višestrukim plodom, istodobno korisnim i ugodnim, kao što znaju svi mudri i učeni ljudi. Kao prvo, one na ugodan način rasvjetljuju nejasne stvari, čineći time svaku nejasnoću beskorisnom i mrskom. Kao drugo, precizan omjer i tijesna povezanost kojima pribjegavaju metafore izazivaju u slušatelju nekoliko užitaka: sud mu postaje popustljiviji, osjećaji se bude, a duh [*wit*] ćuti užitak. Kao treće, one pospješuju proces uvjeravanja. Kao četvrto, one omogućuju nadmoć ili ponižavanje. Kao peto, u sjećanju ostavljaju tako dubok trag da se ne mogu zaboraviti." (*The Arte of English Poesie*, 1589, citirao L. Jardine: *Francis Bacon. Discovery and the Art of Discourse*, Cambridge, 1974: 197).

Premda je takav stav prema retoričkim figurama iznjedrio kratkotrajan kićeni stil koji radi postizanja učinka prestiža stalno pribjegava antitezama, metaforama i drugim preinačenjima, zbog aktualne političke situacije, ali i utjecaja Ramusovih teorija koje su zbog svoje metodičnosti i jezične čistoće po ukusu puritanskih parlamentaraca, zagovara se povratak „jednostavnome" stilu. Tako su glavne karakteristike prve polovice 17. stoljeća u Engleskoj: ljudsko služenje jezikom kako bi prikazao svijet, uključujući i njegove osjetilne aspekte; jezična čistoća treba zrcaliti puritanski poredak senzibilizirajući mase na istinu; tijesno povezivanje patosa i logosa svodeći etos na najmanju moguću mjeru. Retorika će se, dakle, napajati tom mješavinom „empirizma" i „logičnosti" koje će pak njezinu etičku dimenziju, njezino moralno poslanje, voditi prema neizbježnom slabljenju.

No, ako se okrenemo situaciji na europskom kontinentu, vidjet ćemo da etos još ima važnu ulogu u retorici jer je otpor prema jačanju patosa snažniji nego u Engleskoj. Početkom 17. stoljeća protureformacija nailazi na otpor unutar Crkve, među svećenstvom, ali i izvan, među laicima. Jedna od frakcija otpora isusovačkoj retorici bio je „parlamentarni stil", odnosno stanje duha duboko ukorijenjeno u francuskoj kulturi, protuteža kraljevskom ili papinskom apsolutizmu. Parlament djeluje kao svojevrstan sud, podijeljen na nekoliko domova kojima je zadatak i provjera zakonitosti određenih ukaza te razvijanje protuvlasti, točnije protukulture koja posjeduje vlastite kriterije i vrijednosti. Glavno je sredstvo djelovanja magistrata razuman i dobro argumentiran govor, a njihove su povlaštene stilističke vrijednosti istina i jasnoća. Svjesni su svoje moralne odgovornosti za ono što se čini ili dopušta na teritoriju Francuske, a njihovo ih uvjerenje da su čuvari morala, ukorijenjeno u kršćanskoj vjeri od samih početaka Crkve, povezuje s anticiceronskom kulturom. Ne osporavaju političko poslanje elokvencije, no stalno pozivaju na umjerenost, *judicium*, kao i na obrazovnu funkciju koju

retorika treba imati. Guillaume Du Vair primjerice, u kontekstu patosa kao norme, priznaje važnost osjećaja, ali i ustrajava na logičkim i etičkim vrijednostima jednostavnosti, jasnoće i iskrenosti o čemu svjedoči i sljedeći citat koji i danas pobuđuje na razmišljanje i svjedoči o univerzalnosti poruke:

„Tko bi u velikim i slavnim pothvatima podnio raspuštene i ravnodušne umove koji se, dok se radi o ljudskim dobrima, časti i životima, zabavljaju seciranjem riječi i njihovim valjanim sastavljanjem ne bi li godile slušateljevu uhu, poput usiljene dvoranke u kakvoj komediji?... Ako u govoru i postoji neki dobar razlog koji bi gotovo sam mogao postići učinak što ga govornik priželjkuje, ne utapa li se on u moru beskorisnih stvari koje su tu samo zato da ispune vrijeme i zadovolje praznu želju za ispredanjem?“ (Radouant, bez godišta: 151).

I u Nizozemskoj se projekt oživljavanja etičkih i građanskih dimenzija elokvencije iznosi otvoreno. Među ostalima je i **Gerardus Johannis Vossius** (1577. – 1649.) u povijest retorike utisnuo svoj pečat. Kao glavna protestantska referencija 17. stoljeća Vossiusova se retorika treba čitati u svjetlu njegovih filozofskih i vjerskih stajališta. Zastupa ideje o važnosti slobode, a to čini i katolik **Bernard Lamy** potkraj 17. stoljeća u svojoj raspravi *Umijeće govorenja* priklanjajući se umjerenim Vossiusovim idejama. Vossius nadalje ne svodi retoriku samo na područje manipulacije (božanske) ili propagande (ljudske), nego mjesta daje i slobodnoj volji, individualnoj misli i izrazu. Na heurističkom području *inventio* Vossius uvodi i peto pitanje uz već postojeća četiri tradicionalno razmatrana *status causae*: istraživanje se neke činjenice obično zasniva na pretpostavci (je li se neka činjenica dogodila), definiciji (što tvori tu činjenicu), kvalifikaciji (kako je možemo okarakterizirati) i referiranju na zakonitost (s kojim je pravom ispitujemo). Peto bi pitanje bilo kvantifikacija činjenice, tj. nanesene štete ili kršenja zakona, što je u duhu najvećega pravnog, ali i znanstvenog formalizma. Na ekspresivnom području Vossius preuzima Ramusovu podjelu na samo četiri osnovna tropa (metafora, metonimija, sinegdoha i ironija) jer brojni izrazi i načini izražavanja pokoravaju se logici, sustavu što ga ljudski um može obuhvatiti svojim općim načelima, odnosno temeljnim područjima. Naposljetku, istu će podjelu preuzeti Giambattista Vico u 18. stoljeću za utemeljenje filozofije povijesti, a Kenneth Burke u 20. stoljeću za „retoriku motivacija“.

Novine baroka

Što je to zapravo drukčije u baroknom duhu? Premda je suprotstavljenost etosa (iskrenosti) i patosa (učinkovitosti) u renesansi popustila i postavilo se

pitanje treba li jezik shvaćati kao instrument razumijevanja, otvaranja prema Bogu ili kao sredstvo komunikacije, manipulacije ljudima, početkom 17. stoljeća protureformacija se odlučila za drugu opciju. Iako je bilo pojedinaca među učenjacima i klerom koji su se pozivali na građansku odgovornost, razum i istinu, činjenica je da će barokna estetika uz protureformaciju iz temelja promijeniti napetost između etosa i patosa, dajući prednost patosu i redefinirajući pojam senzibilnosti. U takvu nas tumačenju senzibilnost određuje premda se njome može manipulirati; ona nas oslobađa jer je prirođena ljudima i omogućuje dodir s najskrivenijim željama. Unatoč tomu rasprava, odnosno napetost između etosa i patosa, postaje posve retorička, a patos pritom izvlači najveću korist jer *movere*, pobuđivanje srca i duša, odnosi pobjedu nad svim ostalim mišljenjima. Kakav god da je govor, slobodan ili određen, katolički ili protestantski, umjetan ili prirodan, skovan ili izvoran, on mora biti ganutljiv i zanosan. Takvo će miješanje etosa i patosa naposljetku i biti temeljna odlika barokne senzibilnosti, a razne će retorike krasiti velika raznolikost.

Zadatak 19. Komentirajte citat Faminija Strade koji zorno predočava učinak dobra govora i pokušajte naći primjer takva govora.

„Kada vidim kako brojno slušateljstvo prvo upija riječi jednoga jedinog čovjeka, a onda, mijenjajući izraz lica, polako počinje uzdisati u znak boli, a zatim pušta i suzu kao dokaz iskrena ganuća, siguran sam da je govorniku pošlo za rukom da se svidi… baš kao što sam siguran da takav način govorenja može upravljati ljudskom voljom kako mu drago, jer je od svih prikladniji za uvjeravanje, zbog čega sam upravo njega zazivao na početku svojega govora.“ (*Propulsiones academicae*, 1617, citirao M. Fumaroli 1973: 200).

Nadalje, kada govorimo o retorici slike i osjetila, osobitu zaslugu pripisujemo isusovcima koji se usavršavaju u epideiktičkoj ili demonstrativnoj elokvenciji. Riječ je zapravo o opisivanju, predočavanju prizora koji nas mogu očarati, ganuti, podučiti i na najugodniji mogući način pozvati na meditiranje o Božjoj moći. Pritom se nastoje reproducirati slike Filostrata koji je uz Seneku najvažnija referencija govornika s početka 17. stoljeća. No, opis kao temelj deskriptivne retorike nije isključivo ukorijenjen u isusovačkoj retorici. Baštinici svetoga Augustina, inače tradicionalni protivnici isusovaca, uočavaju da su bogati opisi potpuno u skladu s Augustinovim i Erazmovim učenjima zato što pozivaju govornika da ponovno uđe u skriveni život predmeta svojega govora i da stvar prikaže onakvom kakva mu se izravno daje, prirodno i spontano. Tako u baroku zapravo dolazi do

sinteze augustinovske i isusovačke retorike upravo u pojmu *uzvišenoga*. Uzvišeni se govor treba sastojati od dijela prirodnosti i dijela umjetnosti koje ne treba dovoditi u suparnički odnos, a trebali bi pozitivno utjecati jedan na drugi. Ista je stvar i sa stvaralačkim nadahnućem – *ingenium*, no isusovci će mu, zbog sumnjičavosti prema mističnim zanosima, promijeniti značenje dajući mu smisao kakav ima i danas: *ingenium* postaje *ingenioznost*, odlika vješta, spretna i lukava duha koji pršti idejama, izrazima i citatima, pohranjujući ih i posežući za njima u pravi čas. Ingenioznost u tome tumačenju postaje spoj obaju pojmova, *ingenium* i *imitatio*, a cilj mu je stvaranje najdojmljivijih učinaka na dušu i maštu. Jezik tako ne prevodi samo ideje i ne prenosi samo informacije, nego mora voditi računa i o osjećajima, senzibilnostima i duševnim stanjima koji prate te ideje. Osjećajima se tako pripisuje stanovita neverbalna komunikacija prije svega u pokretima lica i ruku. Kao rezultat namjere pridobivanja publike, a na tragu druge knjige Aristotelove *Retorike* i prve knjige Kvintilijanova *Obrazovanja govornika*, u Europi se množe retorike osjećaja, geste i glazbe. Ta osjetilna bujica retorike, tada već primjenjiva na osjećaje, tijelo i razne umjetnosti, rezultirala je velikim brojem objavljenih djela u obliku različitih priručnika i rasprava. Upravo će te rasprave u 18. stoljeću nadahnuti „praktičnu" ili „elokucijsku" retoriku koja će se osobito razvijati u Engleskoj i SAD-u.

Zadatak 20. Pročitajte citat koji govori o vezi jezika i neverbalne komunikacije te potražite nekoliko primjera iz prakse na koje bi se mogao primijeniti ovaj citat.

„Priroda koja je predodredila čovjeka za civiliziran život nije se zadovoljila time što mu je za otkrivanje namjera dala jezik, nego mu je još u čelo utisnula slike vlastitih misli, pa ako se i dogodi da mu riječ opovrgne srce, lice mu može opovrgnuti riječ." (Marin Cureau de la Chambre, *Obilježja osjećaja*, 1640 – 1662).

Etička problematika u baroku

Sljedeća su važna karakteristika toga doba promjene u etičkoj problematici. Moralno pitanje više ne glasi kako biti čestit čovjek, nego kakav čovjek treba biti da bi se svidio dvoru, a istodobno ostao čestit. Upravo se tom dilemom bavi isusovac **Nikola Kuzanski** u spisu *Sveti dvor* (1642.). U središtu je rasprave pitanje kako preobratiti plemića ili dvoranina i kako njegovu vjeru učiniti iskrenijom, služeći se pritom ugodnim i imaginativnim sredstvima. Za Kuzanskog se

općenito može reći da kod svih ljudi uočava neku vrstu zajedničke senzibilnosti koja je ponajprije kršćanska, ali i senzibilnost prema jeziku i njegovim učincima koji olakšavaju međuljudsku komunikaciju. A upravo jezik, ne samo kao univerzalno sredstvo komuniciranja, pobuđivanja emocija i prenošenja osjeta, postaje predmetom intenzivna istraživanja u kontekstu svojeg integriranja u društveni poredak. Tako je jezik sredstvo kojim dvoranin pokazuje svoju civiliziranost, uljudnost i poštivanje vlasti. Knjiga **Nicolasa Fareta** *Častan čovjek ili umijeće dopadanja dvoru* iz 1630. godine može se smatrati baroknom adaptacijom Castiglioneova *Dvoranina* u kojoj Faret uzdiže vrline smotrenosti i umjerenosti, no mnogo raskošnije i slikovitije od svoga prethodnika. No, kao i mnogo toga, i umijeće dopadanja dvoru regionalno je različito. Dok se u Rimu svesrdno podupiru užitci umjetnosti i književnosti, u Francuskoj je politička situacija vrlo ozbiljna i vode se nove borbe za utjecaj. Monarhijski apsolutizam koji se postupno uspostavlja nametnut će vlastiti estetički okvir, klasicizam, premda barokna estetika još nije istisnuta. Na mala vrata ulazi *preciznost* kao poziv na senzibilnost, usiljenost, na profinjenost izražajnih sredstava. U modi su talijanske manire i profinjen hedonizam. Čestitost će i uglađenost u Francuskoj postupno postati ozbiljnim predmetom rasprava učenih ljudi, važnim umijećem kojim valja savršeno ovladati jer se upravo njime postiže ne moralno, nego društveno uzdizanje i priznanje. *Etička* dimenzija čestitosti, plemenitost i iskrenost padaju u drugi plan, a Faret čak savjetuje i više dvoličnosti. Pa ipak, čestit čovjek nije ni ciničan ni proračunan. Koristi se blagim moralnim tonovim u svojem držanju čija je vrijednost prije svega u estetskoj prikladnosti. U tome se moralnom estetizmu ponajprije pronalaze dvoranke jer u novom stanju duha nastoje spojiti poštovanje prema *lijepom* i prema *drugom*.

Osim toga obrasca čestitosti dvorskog usmjerenja, u društvenoj praksi nailazimo i na aristokratskiju koncepciju Antoinea Gombauda. Čestitost je za njega prirodna sposobnost sviđanja, ali i uživanja, bez kršenja moralnih pravila. Početkom 18. stoljeća ponovno će se rehabilitirati retorički *hypocrisis* reafirmacijom vrijednosti pobožnosti i pristojnosti, a takvo će dvorsko usmjerenje retorike trajno obilježiti njezinu povijest u Francuskoj.

3.8. Klasicizam

Sljedeće retoričke struje smještaju se na sam kraj 16. i početak 17. stoljeća, a važan je pojam konceptizma koji obilježava umijeće sugeriranja dvorskih skandala i isticanja moralne dekadencije dvora, osobito vještom uspostavom odnosa izme-

đu krajnosti. To „oštroumlje“ koje jednom riječju ili *konceptom* zahvaća složenost stvari stvorit će potpuno novu retoriku političkog usmjerenja. Uz neke autore **Baltasar Gracián** možda ponajbolje karakterizira tu konceptističku retoriku, neprestano iznoseći na vidjelo dvoličnost ljudi svog doba. Njegovo djelo *Oštroumlje i umijeće dovitljivosti* (*Agudeza y arte de ingenio*) iz 1648. godine zastupa tipičnu retoriku nadahnutu Senekom i svetim Augustinom. Gracián tendenciji svoga vremena suprotstavlja moral osobnog oštroumlja koji nastoji shvatiti mehanizme nekoga društveno-političkog sustava i krišom ih prokazivati. Upotrebljava epigrame, duhovite misli žive i sažete poante, a njegova barokna retorika uznemiruje i iznenađuje. Njegova se retorika obraća umu i srcu, a dvorskoj slatkorječivosti suprotstavlja žestinu lakonizma. Tako su kod njega lakonizam, jezična i izražajna štedljivost, ujedno i konceptizam, tj. oštroumnost, bistrina uma neke osobe koja običnom sentencijom, jednom mišlju, rasvjetljava paradokse povezujući suprotnosti.

Zadatak 21. Prokomentirajte u parovima ili skupinama sljedeći Graciánov citat.

„Uvijek imamo vremena riječ izreći, ali ne i zadržati je. Treba govoriti kao u oporuci, jer uz manje je riječi i manje sudskih postupaka. Valja se na to naviknuti dok govorimo o nevažnim stvarima kako ne bismo pogriješili kada budemo govorili o važnima. Tišina je po mnogočemu božanska. Tko god je brz na jeziku, uvijek je na rubu poraza, i nagovora.“ (*Oráculo manual y arte de prudencia* (*Priručno proročište i umijeće opreznosti*), 1647, maksima 160; francusko izdanje *L'homme de cour*, preveo Amelot de la Houssaie, Pariz, 1684).

U 17. se stoljeću središte retoričke pozornosti premješta na riječi kao jamstvo ovozemaljskog poretka i njihovu zadaću odražavanja autoriteta uspostavljenih vlasti. Kao moralno pozicioniranje govornika etos je potisnut u sjenu, a logos se vraća u prvi plan zato što ovozemaljski poredak nije svugdje isti. Tako primjerice francuski kralj ne priznaje papinski zakon i, kao posljedica toga, isusovci se uspijevaju ondje potpuno nametnuti. Elokvencija se prilagođava novim normama proze, epigrama i dosjetke kojima se itekako može uvrijediti dvor. Osnutkom Akademija 1635. godine počinje prilagođavanje retorike novim ciljevima: više nije nužno uvjeravati, nagovarati, djelovati na umove i srca, nego isticati francusku uljudnost i prikazivati doličnost i monarhijski autoritet. Poretkom se riječi odražava državni poredak, savršenost uporabe odražava savršenost institucija, a veličanstvenost jezika veličanstvenost kralja. Jasno je, dakle, da konformizam postaje pravilo, važna je jezična uporaba i norma, a ne neposredna učinkovitost

jezika. Tako dvorska retorika u klasicizmu postaje umijećem valjana govorenja i pisanja. Iz ovoga razdoblja potječu i prvi pokušaji da se, prije Bernarda Lamyja, na logici utemelji klasicistički zahtjev za jasnim i reprezentativnim govorom.

No, norme konformizma nailaze na protustruju koja zagovara više unutarnjega života, poniznost, iskrenost, a manje licemjerja. Treba govoriti kao osjećajan čovjek pod utjecajem vjere i nadahnuća, ne kao proračunan sofist ili dvoranin, pozivajući se na svetog Augustina i Pseudo Longina. Cilj nije ukalupljenje jezika u stroga pravila ili ljubav prema istini, nego je tajna prije svega u sviđanju i ganuću, koje pjesnik može postići samo pod nebeskim utjecajem. Nije ovdje riječ samo o pukoj napetosti između racionalnog uvjeravanja (*conviction*) i uvjeravanja koje povezuje emociju i razum (*persuasion*) jer sam pojam persuazije sa sobom nosi ideju manipulacije, nego se sve više nameće reprezentativna funkcija jezika. Ne vode se ni rasprave između patosa i etosa jer većina svećenika i magistrata priznaje pobjedu francuske države nad baroknim duhom protureformacije, odnosno pobjedu književne proze nad govornim stilom. Međutim, neizbježne su i nove napetosti. S jedne se strane nalazi „klasicistička" stilistika koja zahtijeva čistoću, jasnoću i sažetost, normu i prestiž jezika, odnosno kralja, a s druge je primitivnije shvaćanje jezika koje promiče jednostavnost, istinu, izvornost, dakle neku vrstu otpora klasicističkoj stilistici. No, valja naglasiti da primitivističko ili spiritualističko shvaćanje jezika ne daje prednost etosu u odnosu na patos. Umjetna se jezična sredstva ne zabranjuju i ne prokazuje se učinkovitost jezika, nego se smekšava rigidnost klasicističkog jezika uz opravdanje da on ne odražava temeljnu ljudsku senzibilnost. To zapravo znači da se ovdje patos suočava s logosom. U praktičnoj uporabi jezika to znači da proza tadašnjih, u ono doba modernih pisaca odnosi pobjedu nad senzibilnošću antičkih pisaca te da uporaba jezika kakvu kralj želi i dopušta po savršenosti nadmašuje čak i ono što je jeziku namijenjeno od Boga i prirode. Nije ovdje riječ, dakle, samo o napetostima između modernog i starog nego i o polemikama o prirodi, podrijetlu i strukturi jezika, što u retoričkim kategorijama znači između patosa i logosa.

Zadatak 22. Nađite primjer govora iz suvremenoga doba u kojemu dominiraju jezična uporaba i norma, pa čak i konformizam, te ga preradite tako da u njemu dominiraju čestitost i istinitost.

O sprezi retorike i filozofije u klasicizmu

U 17. stoljeću gotovo svi filozofi traže odgovor na pitanje mjesta i moći logosa. Jezik, naravno, mora reći i odražavati „stvari", ali on se ne može zadovoljiti ulogom objektivna prikazivanja. Riječi bi, nadalje, trebale biti posrednikom između zaključivanja i iskustava, između ideja i osjeta. Tako problematika srca i uma, tj. patosa i logosa, zaokuplja sve filozofe ovoga doba. Traže nove sinteze, pojašnjavajući i redefinirajući pojedine funkcije retorike, a izrodio se nov pogled na retoriku koji je ne smatra neprijateljem, nego načelom pomirenja razuma i iskustva.

Francis Bacon (1561. – 1626.) engleski je državnik i filozof te promicatelj indukcije. Iz retoričke perspektive nasljeduje Ramusovu tradiciju jer misli da funkcija koju ima *inventio* mora napredovati i širiti se na druge znanstvenije metode, a ne ostati samo u retoričkim okvirima. Premda je načelo vremena bilo veća racionalnost u znanostima, Bacon je vodio računa o nevjerojatnoj moći jezika da poveže suprotnosti, prevlada razlike i ponovno ustroji ukupnost spoznaja. Uočava da neke funkcije retorike mogu poslužiti i drugim znanostima, kao što je primjerice korisno pribjegavati toposima pri udahnjivanju novih ideja. Retorika, nadalje, miješa i povezuje podatke, pa je Bacon dovodi u vezu s imaginacijom koja je posrednica između razuma i volje, suda i djelovanja. Retoriku ne smatra pukim umijećem ukrašavanja, nego načinom da se stvari predoče razumu i volji, a središte je toga načina u slikama i osjetilima. Bacon prihvaća i opravdava uporabu figura riječi i misli, čija je funkcija pobuđivanje pozornosti, a argumente usmjeravaju prema odlučivanju.

Nekoliko godina poslije engleski filozof **Thomas Hobbes** (1588. – 1679.) ipak je oprezniji i skeptičniji prema mogućnostima integracije retoričkog patosa u racionalnost općenito. U *Levijatanu* (1651.) Hobbes predlaže uspostavu jakog režima preko jasnoga društvenog ugovora koji pretpostavlja odricanje nekih sloboda, a država bi zauzvrat jamčila sigurnost. Hobbes kritizira retoriku, i to tako da parlamentarcima predbacuje nerazborito služenje retorikom jer ona u njihovim rukama postaje opasna i nepravedna, čak i u službi tiranije. Za Hobbesa je retorika jedan od uzroka međusobnog suočavanja ljudi nasiljem. Opasna je zato što je jezik lažan učinak osjeta, a vrlo je često i izvan kontrole razuma, automatski je i autonoman. Jezik, u njegovu tumačenju, za većinu ljudi razum, *ratio*, pretvara u puki govor, *oratio*, koji je u službi navika, tako da ljudski duh može sugerirati samo prvu riječ, a ostatak slijedi automatski, bez sudjelovanja duha. Hobbes uviđa da je jezik iznimno moćan, učinkovit i nezaobilazan u ljudskoj komunikaciji. Otuda vjerojatno i Hobbesovo posebno zanimanje za Aristotelovu *Retoriku* čiju

je skraćenu verziju i sam sastavio i koja je jedan od najvažnijih izvora njegovih filozofskih nadahnuća.

Treće filozofsko strujanje u Engleskoj sredinom 17. stoljeća čine „entuzijasti" koji se motivirani snažnim vjerskim uvjerenjima prepuštaju najspontanijem poletu na svojim putovanjima kroz gradove i sela, gdje sa žarom i zanosom propovijedaju geste i osjećaje ne mareći za pravila i retoričke podjele. Među njima se osobito ističe kveker William Penn koji samoga sebe smatra braniteljem slobode i jednakosti. U retoričkom smislu osuđuje komplimente, laskanja i očite laži koje su pod izgovorom uljudnosti neiskrene i kojima se podilazi taštini sugovornika. Osobito je važno naglasiti da će struja pučke retorike trajno obilježiti anglosasku kulturu i običaje. Stotinu će godina poslije metodisti nastaviti tu već duboko ukorijenjenu tradiciju u Sjevernoj Americi koja zagovora da istinitost osjećaja, energija i spontanost moraju biti jedini vodiči u govoru. Općenito govoreći, i englesko je dobro društvo nalik na Francusku akademiju. Odlikuje se znanstvenom točnošću i strogošću, preciznim, konkretnim i sažetim stilom, a pritom su okrenuti iskustvu i promatranju. Ni filozof John Locke neće u tome području ponuditi ništa novo, a prema retorici osjeća duboku odbojnost nazivajući je moćnim sredstvom pogreške i razočaranja.

Zadatak 23. Komentirajte sljedeći citat Williama Penna s osvrtom na suvremenu društvenu praksu.

„Postoji običaj... zbog kojega nas se smatra neodgojenima... a taj je da se svakome bez razlike obraćamo sa 'ti'... Zašto nas smatraju smiješnima jer želimo govoriti sukladno gramatici?... Vrhunac je ludosti i oholosti da smrtnik od sebi sličnih zahtijeva ili očekuje uljudniji jezik koji zahvalnost izražava bolje od onoga kojim se on sam obraća besmrtnome Bogu." (*No Cross, No Crown*, ponovljeno izdanje, London, 1793, str. 165, 167, 172).

Na europskom se kontinentu ideja o govoru kao posredniku između razuma i volje usidrila i kod filozofa u Francuskoj. **Descartes**, filozof jasnih i razgovijetnih ideja, ne odbacuje perifraze i retoričke ukrase. Stječe se dojam da je njegov stav prema retorici ambivalentan: osuđuje retorička sredstva, a katkad im i sam pribjegava. Kritizira retoriku da često služi zaobilaženju dokaza i nekritički govori o onome što nije poznato, ali s druge strane smatra da je proces uvjeravanja nužna etapa na putu prema istini, koji zahtijeva i volju, imaginaciju i spretnost. U *Raspravi o metodi* on svoju metodu izlaže na pristupačniji način radi isticanja

njezina retoričkog karaktera. Četiri pravila iz te rasprave (očitost, rastavljanje, sastavljanje i nabrajanje) svojom jednostavnošću upućuju na zajedničku kulturnu podlogu. Michel Meyer postavio je hipotezu da ta četiri pravila upućuju na četiri osnovna dijela retorike, naime na *inventio*, *dispositio*, *elocutio* i *memoria*. Nesumnjivo je, dakle, da se tako korijeni racionalističke metode oslanjaju na retoriku premda je još Platon zagovarao retoriku koja se oslanja na postupke podjele i sastavljanja. Descartes ju je dopunio još dvama pravilima koja podsjećaju na *inventio* (intuiciju) i *memoria* (pobrajanje), a složenije promatranje odnosa retorike i filozofije toga vremena dovelo bi do zaključka da se u govorničkom *dispositio* mogu prepoznati glavna načela analitičke metode antičkih mislilaca.

Zadatak 24. Komentirajte sljedeće stavove navedenih filozofa i pokušajte ih protumačiti a) u duhu vremena u kojem su živjeli Descartes i Hobbes te b) u duhu vremena u kojem živimo. Postoje li sličnosti u interpretaciji i u kojim bi situacijama bili primjenjivi?

„Zdrav razum je najpoštenije raspoređena stvar na ovom svijetu, tako da svako od nas misli da je njemu dato baš onoliko koliko mu treba. Čak i oni koje je najteže zadovoljiti u drugim stvarima obično ne traže više zdravog razuma u odnosu na to koliko ga posjeduju.“ Rene Descartes[22]

„Jedini način za uspostavljanje zajedničke vlasti, radi obrane od napadaja stranaca kao i međusobnih povreda, kako bi mogli živjeti sigurno i zadovoljno od svoga rada i plodova zemlje, jest da svu svoju moć i snagu prenesu na jednog čovjeka, ili na skupinu ljudi, koji će sve njihove volje, izražene mnoštvom glasova, svesti na jednu volju; što znači, da imenuju čovjeka ili skupinu koji će djelovati u njihovo ime; i da svako uzima i priznaje kao svoje djelo sve što čini ili određuje taj ko ih predstavlja, u svim pitanjima koja se tiču mira i sigurnosti od značenja za sve; i da svi i svako podvrgnu svoju volju njegovoj volji, i svoje prosudbe njegovima, a ta se osoba naziva suveren, i kaže se da ima suverenu vlast, i svako drugi njegov je podanik.“[23] Thomas Hobbes

---

22 http://www.izrekeicitati.com/citati/citat/2066-zdrav-razum-je-najpostenije-rasporedjena-stvar-na-ovom-svijetu-tako-da-svako-od-nas-misli-da-je-njemu-dato-bas-onoliko-koliko-mu-treba-cak-i-oni-koje-je-najteze-zadovoljiti-u-drugim-stvarima-obicno-ne-traze-vise-zdravog-razuma-u-odnosu-na-to-koliko-ga-posjeduju (pristupljeno 17. 9. 2019.).

23 https://bs.wikiquote.org/wiki/Thomas_Hobbes (pristupljeno 7. 6. 2019.).

Lamyevo *Umijeće govorenja*

Ključna uloga u poziciji retorike pripada bez sumnje oratorijancu **Bernardu Lamyju** (1640. – 1715.) i njegovu anonimnom djelu *Umijeće govorenja* (*L'art de parler*). Lamy u njemu retoriku uzdiže na razinu gorućih pitanja toga doba i postavlja dva važna pitanja koja su u izravnoj vezi s uspostavom i poretkom logosa, ali i prirodom jezika uopće. 1. Potječe li jezična djelatnost iz razuma i njegove potrebe za predočavanjem ili iz osjećaja koji nas nagone na spontano izražavanje i 2. Je li poredak jezične djelatnosti u skladu s racionalnim poretkom propozicije (činitelj, radnja, osjećaj – tj. u tijesnoj je vezi s francuskim jezikom) ili je on vlastit prirodnoj senzibilnosti svakoga naroda, odnosno pretežito promjenjiv kao što su smatrali Rimljani? Treću verziju iz 1688. godine Lamy ne naziva *Retorikom*, nego *Umijećem govorenja* i sadržava četiri knjige (o gramatici, figurama i tropima, fonetici i stilistici), a sadržava i tekst *Rasprava kojom se pruža uvid u umijeće uvjeravanja* (*Discours dans lequel on donne une idée de l'art de persuader*).. Za njega retorika postaje umijeće izricanja ili govorenja kojemu se pribjegava radi postizanja vlastitih ciljeva, a govornik svojim govorom slušateljstvo treba pripustiti svojim osjećajima. Ta je spoznaja važna obratnica i jedna od bitnih etapa u povijesti retorike. Sastoji se prije svega u činjenici da funkciju iznošenja ili prikazivanja, koja se do tada pripisivala jeziku, preuzima retorika, čime postaje čvorište niza disciplina srodnih jeziku: fonetike, gramatike, teorije figura i tropa, estetike, razmišljanja o podrijetlu jezične djelatnosti, strukture jezika itd. Druga, treća i četvrta knjiga posvećene su širenju *elocutio*. Ne zanimaju se više teorijom jezika, nego teorijom govora (*parole*). Govor je u drugoj knjizi, odnosno teoriji figura i tropa, izraz subjektove misli, u trećoj se knjizi, fonetici, promatra kao materijalna proizvodnja, a u četvrtoj, teoriji stila, estetičkom svrhom. Općenito uzevši, za Lamyja su osobito važni *osjećaji* jer smatra da upravo oni govoru daju pravu snagu i energiju. Šireći područje *elocutio* i postupno premještajući reprezentativnu funkciju jezika prema ekspresivnoj, Lamy retorici daje dvostruko kretanje koje ima svoje logičke, epistemološke i estetičke posljedice. Na *logičkoj* razini Lamy postupno mijenja shvaćanje jezika, preuzimajući teoriju sporednih ideja, ali upozorava i na probleme, dvosmislenosti i paradokse te teorije, posebice u problematici podrijetla i poretka jezične djelatnosti. Čini se da Lamy vjeruje u prirodno podrijetlo jezika i u njihovu sposobnost da posjeduju vlastiti poredak i misao, pa čak i u to da „sporedna" funkcija prirodnoga izražavanja subjektovih stanja nadilazi glavnu funkciju prikazivanja. Na *epistemološkoj* razini jezik, koji je prestao biti objektivan i postao interaktivan, nije više spremište za istine i argumente. Na pitanje kako te istine koje su pred nama, ali ih ne vidimo, učiniti osjetilnima, Lamy nudi rješenje da funkciju očitovanja više ne jamče *mjesta* (*topoi*),

gotovi argumenti, nego *figure* kao jezična sredstva koja se odmiču od ustaljene uporabe u nastojanju da ono što se zaista želi reći učine osjetilnim. A upravo teorija figura zorno prikazuje premještanje središta retorike prema novoj vrsti logosa koji se tijesno povezuje s patosom. One su ono što se u jeziku pojavljuje kada je duša pasivna, odnosno pod utjecajem unutarnjih i vrlo osjetljivih kretanja, a rezultat je toga figura kao prirodan i neposredan izraz. Tako je već gotovo potkraj 17. stoljeća započelo širenje uloge figure, tj. prenesenosti, i to ne samo u retorici nego i u teoriji jezika uopće. U 18. će stoljeću filozofi „gramatičari" prenesenost pretvoriti u ključan pojam za stvaranje novih značenja na temelju danih riječi. Usporedo s tim strujanjem uobličava se i empirijsko-romantično shvaćanje figure kao spontana očitovanja neke strasti ili osjećaja koji se opiru konstrukciji i teoretizaciji. No, Lamyjeva se retorika odnosi i na *estetičku razinu* jezika. Njegove se estetičke teze odnose na ljepotu ispravna zaključivanja i velike misli, a stvari svoju ljepotu zadobivaju samo u odnosu na svoju svrhu.

Zadatak 25. Nađite primjer ekspresivnoga govora i u njemu pronađite retoričke figure koje podupiru ekspresivnost. Zatim komentirajte načelo prenesenosti značenja figura u odnosu na govor i njegovu temu. Bi li se isti govor mogao preformulirati koristeći se konkretnim jezičnim sredstvima umjesto prenesenima? Što bi bile moguće posljedice za govor i njegove recipijente?

3.9. Prosvjetiteljstvo i kao stoljeće jezika

17. stoljeće pokazalo je da je jezična djelatnost najvažnija točka između senzibilnosti i razuma, odnosno da je to mjesto na kojemu se susreću srce i um. Upravo je to polazišna točka za 18. stoljeće koje će biti „racionalističko" jer se razum shvaća kao logos, kao sposobnost izražavanja koja se razvija u jeziku i zahvaljujući jeziku, a ne isključuje iskustvo i osjećaje. Međutim, retorika ne doživljava svoj veliki procvat niti je osobito popularna kao što bi se to očekivalo, a promiču je tek tri velika autora: Talijan Giambattista Vico, Francuz César Chesneau Du Marsais i Škot George Campbell. No, razlozi njezina slabljenja vuku korijene još iz procesa započetog u renesansi, a koji se odlikuje promicanjem nove vrijednosti – *očitosti*. Kao osobna očitost, ona se nalazi u samome temelju augustinovske retorike usidrene u etosu, dajući prednost prirodnosti nad tehnikom, nadahnuću i geniju nad oponašanjem. No, otkako je, zbog protureformacije i restauracije snažnih

monarhijskih vlasti, izgubila svoje „građansko pravo“, retorika više nije u službi čovjeka, nego u službi vjere i države. Retorika ne nestaje, no proizvedeni govori više ne utvrđuju i ne brane osobne vrijednosti, nego odražavaju ono što nameću vlast, razum ili iskustvo. Ta će obezvrijeđenost retoričkog etosa sve do kraja 18. stoljeća biti sve izraženija, a budući da je vezana uz dvorski duh, retorika neće uspjeti, barem ne u francuskom obrazovanju, nadživjeti Revoluciju. Sve do 1814. godine ostat će izbačena iz školskih programa u korist podučavanja književnosti. Što se tiče jezika, on više nije mjesto spoja etičkih i vjerskih napetosti, nego postaje mjestom susreta ideja i osjeta, racionalnog i iracionalnog. S jedne se strane naglašavaju njegovo osjetilno podrijetlo i osjećaji koje prenosi, a s druge se strane nastoji uočiti neki red u jeziku, neka struktura. Taj red i te strukture zapravo ostavljaju retoriku u sjeni gramatike jer se retorika zanima figurama i tropima, a gramatika artikulacijom i poretkom.

Druga će polovica 18. stoljeća na čelu s **Georgeom Campbellom** (1719. – 1796.) biti u znaku patosa sa središtem u ugodi ili neugodi što je neki govor izaziva. Retorika tako više nije postupak jezične analize, nego način uočavanja afekata u jeziku. Osim toga, velika je novost da je retorika u Engleskoj i Sjedinjenim Američkim Državama *praktična* i *primijenjena* retorika koja naglasak stavlja na konkretno učenje umijeća javnoga govorenja, ostavljanje dobra dojma, pa čak i stvaranje karijere. Osobita se pozornost posvećuje tehnikama neverbalne komunikacije, što u anglosaskoj kulturi trajno postaje temeljno sredstvo društvenoga promaknuća, a vidljivo je i danas. U takvu se kontekstu u 18. stoljeću začela *elokucijska* retorika sa središtem zanimanja u gestikuliranju i izgovoru. Korijene vuče dijelom iz ramističke tradicije (elokvencija i izgovor), a dijelom i iz barokne estetike (osjetilna snaga jezika – osobito propovijedanje te integracijska vrijednost vidljiva u dvorskim retorikama). Najvažniji su predstavnici elokucijske struje u 18. stoljeću Thomas Sheridan, John Walkers, James Burgh i Gilbert Austin. Svi su oni poučavali u sredinama u kojima se, ako se željelo uspjeti, moralo osloboditi lokalnog naglaska, ali su svi podupirali i tezu da je kazalište vrlo bitno u retoričkom odgoju mladih učenika jer im pruža najbolje obrasce i primjere elokvencije. Također je vrlo zanimljivo da će Austin izumiti sustav znakova koji se upisuju uz rub govornikova teksta i podsjećaju ga na kretnje koje mora izvoditi dok govori. No, u anglosaskoj kulturi ne ostaje sve na praktičnom aspektu govorništva. Neki se autori zanimanju i teorijskim problemima uvjeravanja, poput ukorijenjenosti jezika u iskustvu i pomirenju logosa i patosa. Naime, upravo će iskustvena raznolikost te i takve filozofije u pitanje dovesti sva velika načela razuma, morala i vjere, što pogoduje raspadu kršćanske vjere na brojne denominacije. Protiv toga se buni škotska struja filozofije zdravog razuma, temeljeći

svoja uvjerenja na djelu Thomasa Reida *Essays on the Intellectual Powers of Man* u kojemu se teži praktičnim i konstruktivnim svrhama odgoja i poduke naroda o mogućnostima uzdignuća u društvu te obrani vjere od napada skeptika. Među njima se ističe George Campbell djelom *Filozofija retorike* s tezom da je očitost krajnje mjerilo protiv skeptičke dekonstrukcije i da je iznimno važno da govornik ovlada njezinim mogućnostima jer upravo osjećaj očitosti istina koje prihvaća zdrav razum pogoduje uvjeravanju. Nadalje, Campbell radi očuvanja vrijednosti istine u osjećaju očitosti razlikuje dvije vrste govora: *pjesnikov*, koji može biti očit bez impliciranja istinitosti predmeta, pa mu se pripisuje vjerodostojnost koja odražava prirodni sjaj predmeta ne izjašnjavajući se o njegovu postojanju ili zbiljnosti, i *povjesničarov*, koji se primjenjuje kada se za utvrđivanje neke činjenice pribjegava drugim činjenicama koje su s njom u nekoj vrsti nužnog odnosa, pa je takav govor vjerojatan jer izražava čvrstoću i nužnost odnosa stvorenih oko predmeta govora.

Zadatak 26. Osmislite pjesnikov i povjesničarov govor na istu zadanu temu. Pjesnikov bi govor trebao imati subjektivni status prihvaćanja nekoga govora, a povjesničarov objektivni.

Zaključimo: jezik prosvjetiteljstva više ne određuje njegova moć *prikazivanja*, kao što je to bilo u klasicizmu, nego njegova moć racionalnog, patetičkog ili zbiljskog *djelovanja*. Govor nije više slika naših misli, nego stvaranje i postizanje učinaka smisla i učinaka na čovjekova osjetila. Ne vrijedi više klasicistička ideja da istina sama najbolje uvjerava, a retorika koju su porazile opća gramatika, filozofija povijesti, empirizam, a uskoro i romantizam 19. stoljeća, nameće novu paradigmu jezične interakcije subjekta, predmeta poučavanja i slušateljstva kojemu je predmet i namijenjen. Time se otvaraju vrata novomu dobu sumnje i hermeneutike koje će navesti filozofe 20. stoljeća da nanovo prisvoje područje retorike.

3.10. Devetnaesto stoljeće – retorika na raskrižju ideologije i filozofije

Polazeći od retoričkih ideologija, početak 19. stoljeća obilježava činjenica da su logos i patos stupili u službu stvaranja misaonih sustava koji rehabilitiraju discipline poput povijesti, kao što je slučaj s Hegelovom filozofijom ili pjesništva u slučaju romantizma. No, istodobno sa slabljenjem retorike u 19. stoljeću dolazi

i do reakcija na ekscese Francuske revolucije i Napoleonovih osvajanja, a i do obnove klasičnih, katoličkih, konzervativnih vrijednosti, što je zapravo ostatak retoričkog etosa. U takvu ozračju nekoliko katoličkih retora brani otmjenost, uglađenost te uzvišenost iz klasicizma, što se tradicionalno povezuje s retorikom, poput djela Jeana Siffreina Mauryja ili Étiennea Antoinea de Boulognea. Širom Europe retorički nostalgičari pišu priručnike o klasičnim retoričkim načelima, poput isusovca Jouvancyja ili Rollina, a produbljuju se i spoznaje o antičkim tekstovima, o čemu pišu Christian Walz, Richard Volkman, Edward Meredith Cope te Albert Édouard Chaignet. No, upravo je u Francuskoj retorika obilježena ideologijama i politikom. **Victor Hugo** i njegov gorljivi romantizam, premda prvotno monarhistički orijentiran, preuzet će ideje liberala i republikanaca i žestoko napasti retoriku koja se shvaća kao umijeće dvoranina, tj. povezuje se s rojalistima. Povratak će takve „republikanske" politike rezultirati izbacivanjem retorike iz školskih programa 1885. godine i uvođenjem povijesti grčke, latinske i francuske književnosti. Polemike koje će uslijediti zapravo će obnoviti napetost između etičkog i logičkog shvaćanja retorike, a Chaignet u svojemu djelu *Retorika i njezina povijest* iz 1888. godine izražava svoje žaljenje zbog izbacivanja retorike iz obrazovnih programa jer smatra da je nastava iz retorike dio klasičnoga obrazovnog modela koji opet osigurava poštivanje norma, smisao za racionalnost i sklonost prema univerzalnome, što ni u kojemu slučaju nije oprečno s idealima Francuske revolucije.

S druge strane, u Engleskoj i SAD-u stanje duha upravo je suprotno onomu u Europi. U tim se zemljama retorika vezuje uz demokratsku političku raspravu, uzdizanje i promaknuće pojedinca u raznim društvenim krugovima, obranu pojedinca ako je optuženik, pa čak i uz izražavanje njegovih najintimnijih osjećanja. Takvo govorničko umijeće omogućuje da svatko govori razmjerno vlastitim sposobnostima. Razvija se također parlamentarna retorika, tj. umijeće raspravljanja na velikim zasjedanjima, koja se podučava i upotrebljava i na najvišim razinama, a primjeri su za to *Priručnik parlamentarne prakse* Thomasa Jeffersona iz 1800. godine i *O usporednim elementima i dužnostima grčke i američke elokvencije* Thomasa Smitha Grimkea iz 1834. Takav obrat vrijednosti u odnosu na kontinentalnu Europu vraća nas na razlike između protestantske i katoličke retorike. Ključna je točka raskol do kojega je došlo kada se katolička retorika u duhu protureformacije udružila s katoličkim monarhijskim režimima, dok je anglosaska tradicija prednost davala osobnomu iskustvu, odnosno verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji kojima je glavni cilj uvjeravanje osoba u ravnopravnome odnosu, a ne izazivanje divljenja i nametanje stavova.

Za pravilno shvaćanje toga problema moramo naglasiti da su s povratkom etosa u 19. stoljeće retoričke vrijednosti doživjele prevrednovanje. U određenim sredinama one su bile katkad „konzervativne", a katkad „progresističke", no činjenica je da na području filozofije i ideja u središtu razmišljanja ostaje sinteza patosa i logosa. Izdvojit ćemo i objasniti dva smjera u kojima retorika ima važnu ulogu: *hermeneutički* koji povezuje receptivnost i racionalnost sa svrhom tumačenja i dokučivanja namjere svakoga oblika izražavanja i komuniciranja, sa Schleiermacherom, Schopenhauerom, Nietzscheom i Fontanierom kao predstavnicima te *empirijsko-psihološki* koji nastavlja istraživati osjetilne geneze ideja, a obogaćen je retoričkim raspravama nadovezujući se na razmišljanja Whatelyja i Baina iz 18. stoljeća, a zatim i na novija razmišljanja Spencera i Darwina o čovjekovoj evoluciji.

Vatreni je zagovornik hermeneutičke struje Friedrich Ernst David Schleiermacher. Razrađuje tipično protestantsku ideju po kojoj se čovjek koji je u izravnoj vezi s Bogom mora služiti razumom i senzibilnošću kako bi proniknuo u tajnu Božje poruke. Za razumijevanje značenja svetoga teksta jednako su važni razmišljanje, kultura te oštroumnost i receptivnost svakoga pojedinca. Čitanje teksta i traganje za njegovim skrivenim smislom prema Schleiermacheru postupci su u kojima se istine postupno grade u skladu s našim razumijevanjem ili prihvaćanjem afektivna odnosa koji autora poruke vezuje uz njezin sadržaj i kontekst. No **Arthur Schopenhauer** prvi primjenjuje taj novi način čitanja na svaki oblik komunikacije i izražavanja. Njegovo djelo *Eristička dijalektika* ili *Umijeće kako uvijek biti u pravu* (1830. – 1831.) naglašava da se iza objektivne istine nekoga govora, koja se čini njegovim prvim ulogom, nazire druga, mnogo važnija svrha, a to je vrijednost koju će taj govor zadobiti u glavama slušatelja ili onih koji mu se suprotstavljaju.

Zadatak 27. Komentirajte sljedeći Schopenhauerov citat u odnosu na argumentacijsku snagu i volju koja upravlja argumentacijom.

„Zbog toga se nama javlja maksima: usprotiviti se argumentu protivnika čak i onda kada izgleda da je ispravan i kada pobija naš dokaz... Na taj se način uzajamno potpomažu slabost našeg intelekta i izvitoperenost naše volje... Kada primijetimo da je protivnik nadmoćan i da nećemo biti u pravu, treba prijeći na razinu osobnoga, vrijeđati, biti grub... da se nekako napadne njegova osobnost... To je, umjesto poziva snagama duha, poziv snagama tijela ili životinjskom u čovjeku. To je pravilo veoma omiljeno, pa se zato često primjenjuje." (*Eristička*

dijalektika. Umijeće kako uvijek biti u pravu objašnjeno u 38 trikova, prev. Mladen Ivanišević. Marjan tisak, Split, 2002: 7, 63).

Ni Friedrich Nietzsche ne udaljava se od Schopenhauerovih ideja. Njegova baselska predavanja *Podrijetlo jezika* (1869. – 1870.), *Povijest elokvencije* i *Stare retorike* (1872. – 1873.) ponovno osnažuju odmjeravanje snaga tijekom uvjeravanja, a pobjednički su oni govori koji stječu vrijednost „dokaza" ili „istine". Nietzsche tako postaje jednim od glavnih preteča retoričke obnove u 20. stoljeću jer kod njega jezik dobiva povlašteno mjesto i postaje sredstvo istraživanja radi otkrivanja i ponovna interpretiranja načina na koji se naše spoznaje, vrijednosti i ukusi grade ili postupno nameću.

Zadatak 28. Komentirajte sljedeći Nietzscheov citat u odnosu na tezu iz njegovih predavanja da govor može izvrtati zbilju, iskrivljivati značenja, prilagođavati pojmove, obrtati vrijednosti, ali i autoritetom prikriti sve te promjene.

„Što je dakle istina? Pokretna vojska metafora, metonimija, antropomorfizama. Ukratko: zbroj ljudskih odnosa, koji bivaju poetski i retorički stupnjevani, prevedeni, ukrašeni, te se nakon duge uporabe narodu čine čvrstima, kanonskim i obvezatnima. Istine su iluzije za koje se zaboravilo da su to, metafore koje su postale istrošene i osjetilno slabe, kovanice koje su izgubile sliku na sebi te sad u obzir dolaze samo kao kovina, a ne više kao kovanice." (*O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, prev. i prir. Damir Barbarić, 1999: 12).

I na koncu, poveznica između filozofskih razmišljanja o jeziku u 18. stoljeću i razmišljanja koja će u 20. stoljeću oživjeti zanimanje za retoriku djelo je *Govorne figure* (*Les figures de discours*) iz 1821. godine **Pierrea Fontaniera**. Rasprava je važna jer razvija potpuno novu ideju: retorika ili, točnije rečeno, njezine figure definiraju se svojom hermeneutičkom funkcijom, odnosno tumačenjem ili otkrivanjem stvari koje su govorom istodobno izrečene i skrivene. Fontanierovo je djelo ispred svoga vremena zato što u svakome govoru uočava neki raskorak između vlastitog i figurativnog, a to zapravo znači da ne postoji vlastito, izvorno, autentično značenje. Cijeli jezik, pa čak i svaki oblik izražavanja potiče kod govornika ili slušatelja imaginaciju nekoga drugog jezika, ideje, emocije ili jednostavno tišine. Pa ipak, i Fontanier smatra da su tropi posebna vrsta figure koja mijenja vlastiti ili doslovni smisao riječi, o čemu piše u svom *Klasičnom priručniku za proučavanje tropa* (*Manuel classique pour l'étude des tropes*) iz 1821. godine. No,

za njega se jezična djelatnost ne ograničava na preobrazbu danoga značenja, a figure su gotovo sva obilježja, forme ili načini koji se udaljavaju od jednostavnih i uvriježenih izraza. Potpuno jednostavan i uvriježen izraz iznimno je rijedak, odnosno ograničen na svega nekoliko usklika. Stoga se gotovo svaki govor može nazvati figurativnim, ali ne zato što mijenja stanovito izvorno značenje, nego jer se udaljava od onoga izraza na koji smo navikli, a time zapravo pokazuje slobodu i maštovitost svoga autora. U svojemu sljedećem djelu, *Općoj raspravi o figurama koje nisu tropi* (*Traité général des figures autres que les tropes*), iz 1827. Fontanier preuzima dobar dio uobičajenih podjela, ali i upozorava da bi se nastojanje da se svaki jezični način imenuje i utvrdi moglo shvatiti kao sitničavost te da klasifikacijski obrazac nije svrha sam po sebi. Poznavanje je figura važno i korisno zato što pruža interpretacijski obrazac, način iščitavanja i razumijevanja ne samo izrečenih ideja nego i forme govora koja u sebi nosi snagu i novinu.

S druge strane, Engleska i Sjedinjene Američke Države prakticiraju praktični, empiristički način povezivanja značenja riječi i njihovih forma. Očitost iz sadržaja i forme moraju se moći objasniti tehnikama povezivanja ideja ili iskustava. To praktično znači da će neki govor lakše uvjeriti pojedinca ako je taj pojedinac doživio stanovito iskustvo u nekom kontekstu. Ta je teza posebice naglašena u djelu **Richarda Whatelyja** *Elementi retorike* iz 1828. godine. Međutim, u toj je raspravi još prisutan duh 18. stoljeća jer Whately, iznoseći sva sredstva za poticanje očitosti kod slušatelja, želi potaknuti sklonost prema književnosti. Što se tiče njegova objašnjenja persuazivnog procesa, ostaje u okvirima tradicionalnog kanona, a uvjerljivost nekog argumenta ovisi o lakoći s kojom se on može svesti na valjan silogizam. No, drugi autori, poput **Alexandera Baina** u djelu *English Composition and Rhetoric*, pokazuju rastuće zanimanje filozofa za psihologiju percepcije. Bain se ističe mišljenjem da se logička, etička i patetička dimenzija retorike pokoravaju sposobnostima mišljenja, htijenja i osjećanja. **Herbert Spencer** razvija opću teoriju evolucije od neorganskoga preko biološkoga pa sve do psihološkoga stadija. Psihološki stadij u evolucijski proces uključuje jezik koji se također mora usavršavati poštujući određene zakonitosti. Za sam tijek držanja govora u *Filozofiji stila* iz 1872. godine Spencer preporučuje pridržavati se načela ekonomičnosti jer ako želimo pobuditi najveću moguću pozornost i osjetljivost slušateljstva, moramo se služiti jednostavnim i lakim jezikom koji od publike zahtijeva minimalan napor za razumijevanje ili usredotočavanje. Međutim, zanimljivo je da **Charles Darwin** ne dijeli Spencerovo mišljenje s tim u vezi. On smatra da elokvencija ne počiva na načelu ekonomičnosti, nego na iskonskom načelu potrošnje ili nagona. U prvo vrijeme, po njegovu mišljenju, nije postojala potreba za ekonomičnim priopćavanjem informacija, nego su se najprije pojavi-

li razni oblici potrošnje ili izražavanja, probirani prema svojoj učinkovitosti. U djelu *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu* iz 1871. godine Darwin naglašava da su predci čovječanstva, mužjaci i ženke, glazbene note i ritam stekli u želji očaravanja suprotnoga spola, a tezu veže uz ideju da se neki govornik, kada osjeti ili izražava živahne emocije, nagonski koristi glazbenim modulacijama u glasu i ritmu, čak i u običnu govoru. Takva vrsta naslijeđenih asocijacija, odnosno glazbeni tonovi, na nejasan i neodređen način u ljudima pobuđuju jake emocije iz daleke prošlosti. I premda je retorika u 19. stoljeću slabjela na europskom kontinentu, Darwin je oživljava i nagovještava nova shvaćanja retorike u 20. stoljeću koja će dovesti do njezina oživljavanja.

3.11. Retorike 20. stoljeća

Premda smo već duboko na početku 21. stoljeća, još je prerano govoriti o modernim tendencijama na polju govorništva, no pregled razvoja retorike u 20. stoljeću umnogome nam pomaže shvatiti kakav je današnji status te discipline.

Obnova retorike počinje tridesetih godina 20. stoljeća preko patosa, a ne logosa. Ponovno se počelo raditi na teoriji značenja pod utjecajem Russella i Wittgensteina koji se vraćaju prirodnome jeziku. Međutim, problem je što nije svaki jezik logičan, nego postoje i druge mogućnosti. Njihova je teza da jezik jednostavno treba proučavati onakav kakav on i jest, makar i zato da se pokažu i druge mogućnosti. Ivor Armstrong Richards i njegovo djelo *Philosophy of Rhetoric* iz 1936. godine prvi je nagovještaj rehabilitacije prirodnoga jezika. Poput C. K. Richardsa i njegova djela *The Meaning of Meaning* iz 1923. godine ni Richards ne namjerava analizirati jezik, nego objasniti višeznačnost koju smatra izvorom svih sukoba koji proizlaze iz niza tumačenja, pa su poput niza nesporazuma. U središtu je njegova zanimanja uloga interpretirajućeg subjekta, a zahvaljujući otkrivenoj polisemiji možemo razumjeti književnu činjenicu i doživjeti je kao subjektivnu, višestruku i uparenu s višeznačnošću koja je prirođena uporabi prirodnoga jezika. Richards u retorici vidi moguće sredstvo otklanjanja nesporazuma koje ona iznjedruje, a u njezinu je središtu uloga auditorija, odnosno patosa, a ne logosa koji postaje jezikom svakodnevice. Premda je patos dominantan u Richardsovoj retorici, prave retorike nema, kako smo već više puta naglasili, ni bez etosa. Njegova je moralna zadaća bila i ostaje izbjegavanje i rješavanje nesporazuma, a radi boljeg razumijevanja među ljudima i pravilna dekodiranja njihovih namjera.

Sljedeći je veliki predstavnik retorike 20. stoljeća **Chaïm Perelman** (1912. – 1984.), belgijski filozof i pravnik, a djelo *Rasprava o argumentaciji* iz 1958. godine napisao je zajedno s **Lucie Olbrechts-Tytecom** (1899. – 1987.). Ponudili su novo razumijevanje retorike, njezine prirode i poslanja te joj nakon dugo vremena vratili svu njezinu raskoš. Za njih je retorika djelatni razum kada izbjegava formalne znanstvene sustave, a figure smatra oznakama prisutnosti koja služi za naglašavanje snage pojedinog argumenta. Perelman među retoričkim figurama ne izdvaja metaforu, nego primjerice tipično argumentacijsku figuru *koncesiju* („Složit ću se s vama da..., ali...“) koja služi ublažavanju suprotstavljanja ili *prolepsu* koja podrazumijeva suprotstavljanje, suprotni argument koji se odbacuje („Zacijelo ćete mi reći da..., ali to nije točno jer...“). Ostale figure objašnjava istim govornikovim nastojanjem da ostvare učinak prisutnosti: *onomatopeja* učinke naglašava zvukom koji proizvodi („I, *bum*, auto je udario u stup“) ili ponavljanjem („Rat, rat, rat... Ljudi bi samo ratovali“). Ostale figure koje nemaju funkciju pokazivanja ne podliježu argumentaciji, nego retorici stila koja nije predmet Perelmanova zanimanja. Nadalje, razlikuje dvije vrste povezanosti: udruživanje pojmova ili identitet i njihovo razdvajanje odnosno razliku. Riječ je o tome da se u odnos trebaju dovesti pojmovi čija povezanost nije nužno vidljiva ili očita, a čiji argument služi kao most ili kriterij premošćivanja. Govornik iz toga stvara očitost i priklanja se rezultatu toga procesa.

Zaključno se za Perelmana može reći da mu je najvažniji logos, način na koji se on formalizira i na koji se na njega preslikava zbilja. Govornik djeluje po takvoj logici, pokorava joj se i pribjegava joj. On oblikuje i auditorij kao usmjerivača odabira iznesenih sadržaja premda način njihova iznošenja ne ovisi o auditoriju. Perelman je također osmislio pojam *univerzalnoga auditorija* koji bi trebao korespondirati s univerzalnim argumentima iz filozofije, prava, pa i znanosti. Takav je auditorij univerzalan i nema ničeg retoričkog jer počiva na čistom razumu. Ako argument čini auditorij, univerzalnim argumentima odgovara univerzalni auditorij koji ne čini nitko posebno. Dokaz je to da se kod Perelmana retorika miješa s racionalnom argumentacijom, a pruženi su argumenti zapravo razlozi. Primjenjivo je to na sudsku praksu jer svatko iznosi svoje argumente, a sudac, u idealnom slučaju utjelovljenje pravednog razuma i praktičnog uma, donijet će odluku u skladu sa zakonom. Etos ostaje u području pozitivne etike, to jest prava, a patos je tek razum bez strasti. I sudac i porota mogu biti ganuti, ali u pravu uvijek i isključivo vrijedi samo zakon.

Nadalje, vrlo bitan trenutak rehabilitacije retorike u 20. stoljeću šezdesete su godine kada se retorika širi na pravo, književnu analizu i psihoanalizu za-

hvaljujući uspjehu jezičnih analiza. Naime, uz znanstvene revolucije glavna je intelektualna karakteristika 20. stoljeća prevlast jezika. Zahvaljujući strukturalizmu jezik postaje osnovom humanističkih znanosti premda je i puno prije anglosaska, bečka i njemačka filozofska misao nastojala proniknuti u značenja i strukture i logičkog i svakodnevnog jezika. Naravno da se ovdje prije svih misli na Wittgensteina, ali i na sve njegove nasljednike koji su misao proučavali preko jezika kojim se ljudi služe u svakodnevnom životu. Riječ je zapravo o sredstvu povezivanja ljudi, međusobno i sa svijetom, odnosno jeziku i govoru, izricanju i izrečenom, istini i njezinu iskazivanju. Otkuda takav obrat? Da odgovorimo: povijest je u svojemu ubrzanom tijeku stvorila jaz između čovjeka i zbilje te između čovjeka i čovjeka. Promišljanje misli vodilo je čistoj subjektivnosti, pa se činilo da je u takvu kontekstu jedino jezik objektivan, odnosno svima na isti način materijalno dostupan. Tako se zbog potrebe priopćavanja o vanjštini stvari i čovjekovoj nutrini razvija semiotika sa svojim kategorijama denotacije znakova, uporabnim kodovima i kontekstom kao okvirom za razumijevanje značenja riječi. A Frege, Peirce i Wittgenstein te njihovi nasljednici podsjetili su sudionike svojega vremena da značenje riječi i njihova uporaba ipak posjeduju nešto univerzalno.

No, retorika se još nije bila razmahala zbog klime toga vremena koja nije bila pogodna za diskusiju i proturječje. Marksizam i fašizam krvavo su obilježili prvu polovicu 20. stoljeća, a intelektualci ovoga stoljeća nisu pokazivali interes za retoriku sve dok su bili zaslijepljeni ideološkim pouzdanostima. Međutim, nakon urušavanja totalitarnih ideologija retorika je ponovno postala popularno sredstvo debata, a Habermas, Perelman, Eco i Gadamer predstavnici su „retoričkog obrata" po uzoru na „*linguistic turn*" Russella i Wittgensteina u anglosaskoj tradiciji s početka stoljeća.

I ovoga se puta dokazalo da se retorika iznova rodila u trenutku propadanja starih intelektualnih i kulturnih obrazaca. Opet se oslobodila stare ideologije premda je njezina slaba točka to da ne nudi ništa drugo osim otvorenosti u svojemu postojanju i da omogućuje uspostavu nove misli koja je za nju često kontraproduktivna. Da ljudski duh voli pouzdanost i da se neće dugo zadovoljavati samo retorikom, pokazat će uskoro i naše 21. stoljeće.

Kao što se retorika rađala i urušavala još od grčkog mitosa sve do Descartesa i skolastike, tako su se i u modernom dobu, koje i samo proživljava znanstvenu revoluciju, urušili temelji i tradicionalne vrijednosti. Znamo da se retorika u prvome redu vezuje uz demokratsku raspravu u kojoj se, pomalo nasumice, suočavaju razna mišljenja, pri čemu je jedina norma slobodno izražavanje subjektivnosti.

Tako retorika danas, između ostaloga, sa svrhom uvjeravanja dominira u politici i reklamama, vrteći se oko manipulativne funkcije tih dvaju područja.

Nadalje, za 20. se stoljeće načelno može reći da većina teoretičara prednost daje logosu premda nema prave retorike bez etosa i patosa. No, to ne sprečava Perelmana da svoje viđenje ukorijeni u logosu, a argumentaciju poistovjeti s retorikom. Slično čini i Toulmin, samo se više bavi pravom, odnosno etosom, ali i ulogom slušateljstva, to jest patosom. Ne govori o osjećajima, a ne posvećuje puno pozornosti ni stilskim figurama. Međutim, retorike koje slijede odlikuju se upravo povratkom svih retoričkih dimenzija – etosa, patosa i logosa – od kojih svaka ima svoje teoretičare. Ne zaboravimo da bit retorike jest i ostaje odnos *etos – patos – logos*, odnosno *govornik – slušatelj – jezik*, bilo pisan ili usmen, verbalan ili vizualan. Retorika također obuhvaća i pregovaranje o razlici među pojedincima na danu temu. U središtu je *pitanje* koje ih stavlja na suprotstavljene strane i postaje mjerom njihovih razlika, ali i odgovori koji ih zbližavaju i pobliže označuju što ih sve zbližava. Oni tvore *opća mjesta*, zajednička prisutnim stranama, koja na početku uglavnom nisu specificirana jer su brojna, a često ih ni sami subjekti ne znaju formulirati zato što su ili nesvjesna ili suviše očita. Predmet je retoričkog angažmana *problem*, pri čemu alternativa sadržava oprečne stavove, a cilj je eliminacija jednoga od njih. Tako je zapravo *sporazum* cilj retorike, a otuda i njezina građanska ili politička funkcija: pronaći zajedničko dobro, univerzaliju i vrijednosti oko kojih se ljudi usprkos razlikama mogu složiti. No, ono o čemu se i dalje raspravlja jest i ostaje *pitanje*. Problemu se može pristupiti dvojako: 1. otklanjajući ga nečim nalik na odgovor, 2. eksplicitno raspravljajući o tome pitanju. U prvome je slučaju pitanje *quasi* riješeno, a pruženo je rješenje zapravo fikcija koja može biti uvjerljiva i zavodljiva. Zbog toga mnogi i shvaćaju retoriku kao umijeće privida i sredstvo manipulacije. Iznose se ideje, odnosno argumenti u prilog nekome pitanju, pretvarajući se da te ideje i ti dokazi rješavaju pitanje i ne spominjući ga i ne potežući ga izrijekom, a katkad djeluju čak i na podsvijest koja ga postavlja. Argumentacija, s druge strane, izravno poteže pitanje i stavlja ga u središte rasprave, o čemu ćemo govoriti u zasebnom poglavlju.

A kada govorimo o suprotstavljanju retorike dijalektici i argumentaciji, ne zaboravimo da je zapravo riječ o dva kuta razmatranja problema koji dijeli govornika i njegova sugovornika, čitatelja ili gledatelja. Upravo to dijeli reklamu ili književnost od sudskoga postupka u kojemu jedan brani ono što drugi napada. Obje strane nude alternativu u odnosu na jasan i eksplicitan problem. Retorika, s druge strane, pomalo prikriva problem, a s tom se svrhom koristi raznim stilskim figurama koje, kao u slučaju reklame, kao da pitanje više i ne postavljaju,

hine kao da se ono u tolikoj mjeri podrazumijeva da više i ne postoji. Sljedeći bi dobar primjer bio posmrtni govor koji dopušta velik retorički zanos. Osim što se o pokojniku izriče sve najbolje, a za to se upotrebljavaju stilske figure i bombastični stil koji veličaju taj neproblematski aspekt, zanemaruju se sva pitanja vezana uz ljudske osobine pokojnika koja su u stvarnome životu stvarale poteškoće. Slično je i s književnim diskursom. Premda je problematičniji od posmrtnoga govora, ima veću zagonetnost likova, situacija i pripovijedanja, problematičnost samoga djela nije ni blizu uprizorena kao pri sudskom procesu jer se očituje u odgovorima bez obzira na postavljena eksplicitna pitanja. Zbog toga je uloga vjerodostojnosti u oblikovanjima odgovora velika, a čitatelj se prepušta dojmu da odgovori ne izazivaju probleme te se jednostavno priklanja ponuđenim odgovorima.

Hermeneutika

Hermeneutika doživljava svoj vrhunac s **H. G. Gadamerom** (1900. – 2002.) i njegovim djelom *Istina i metoda* iz 1960. godine. Gadamer ne pokazuje sličnost s Richardsom, no zato je pod utjecajem Perelmana i njegove *Rasprave o argumentaciji*. Kada govorimo o hermeneutici, podsjetimo se da je njezin otac Schleiermacher, suvremenik romantizma, a da je njezin cilj pronalaženje argumenata za tumačenje koje bi bilo kompatibilno s doslovnošću teksta koju značenja uvijek premašuju. Hermeneutika ne ignorira problematičnost teksta, ali je najviše zanima učinak nekoga teksta na suvremenike bilo koje epohe. Svoja sredstva učinka na drugoga, moći i manipulacije posuđuje iz retorike. Kada govorimo o učinku, Gadamer u njemu vidi racionalnost vezanu uz logiku pitanja i odgovora ukorijenjenu u sokratovsko-platonovskoj dijalektici. Taj prošireni smisao retorike proistječe iz svakodnevne društvene prakse koja se može označiti i kao uzak smisao koji se svodi na neizbježnu manipulaciju umovima, čiji je racionalni pristanak također sastavni dio te manipulacije.

Zadatak 29. Komentirajte Gadamerovu definiciju retorike u odnosu na suvremenu društvenu praksu.

„Moramo, dakle, pojmu retorike dati širi smisao. Ona obuhvaća sve oblike komuniciranja utemeljenog u moći diskursa, zbog čega i jest ono što ljude u nekome društvu drži na okupu. Bez te sposobnosti ljudi da razgovaraju i sporazumijevaju se, ali i da poimaju zaključivanja i zaključke, ljudskog društva ne bi bilo.

Zbog toga je potrebno napokon osvijestiti značenje retorike i njezina odnosa prema modernoj znanstvenosti." (*Ergänzungen*, str. 320).

Nadalje, Gadamer se bavi i humanističkim znanostima, a osobito fenomenom čovjekova razumijevanja koji je u njihovim temeljima. Vrlo je zanimljivo da cilj retorike, po njegovu shvaćanju, nije elokvencija (*dobro* govorenje), nego *istinito* govorenje. Tumač nekoga teksta propituje i traži odgovor koji izražava problematiku teksta, a univerzalnost je heremeneutike u tome što, bez obzira na smrtnost autora i lažljivost govornika, jedini dostupan odgovor traži upravo u tekstu. Za Gadamera je i propitivanje i umijeće, ali i povijesno uvjetovano iskustvo. Isto se odnosi i na umjetničko djelo koje je, kao i tekst, pitanje postavljeno tumaču, odnosno sugovorniku, gledatelju, čitatelju. Hermeneutika se služi argumentacijskom dijalektikom, što je za Gadamera racionalno jer se na njoj mogu utemeljiti humanističke znanosti, a nužna im je zato što propituju i razrađuju uvijek više-manje problematične odgovore.

No, da bi objektivizirao hermeneutiku kao disciplinu, Gadamer u bit tekstualnosti, djela, jezika uvodi upitnosti, svodeći primatelja tumača na pukog posrednika premda mu inače dodjeljuje glavnu ulogu. Ne objašnjava po čemu upitnost prožima i određuje jezik, pojavljujući se u formi ili kao forma. Logos nema upitne strukture ni u sintaksi, ni u semantici, ni u pragmatici. Čini se da je propitivanje ondje odsutno, a upitne strukture prirodnoga jezika i uloga propitivanja trebale bi biti očite onomu tko ih želi pronaći i uviđa njihovu važnost. Pitanja koja se uočavaju u nekome djelu variraju ovisno o razdoblju, ali pravo bogatstvo djela počiva na problematološkoj sposobnosti da zadovolji nova pitanja koja se nisu prije postavljala, a o kojima se u djelu ipak neizravno govori i raspravlja. Stoga danas Platona, Shakespearea, Mozarta ili Freuda drukčije iščitavamo nego u njihovo doba otkrivajući probleme i postavljajući pitanja relevantna za naše vrijeme.

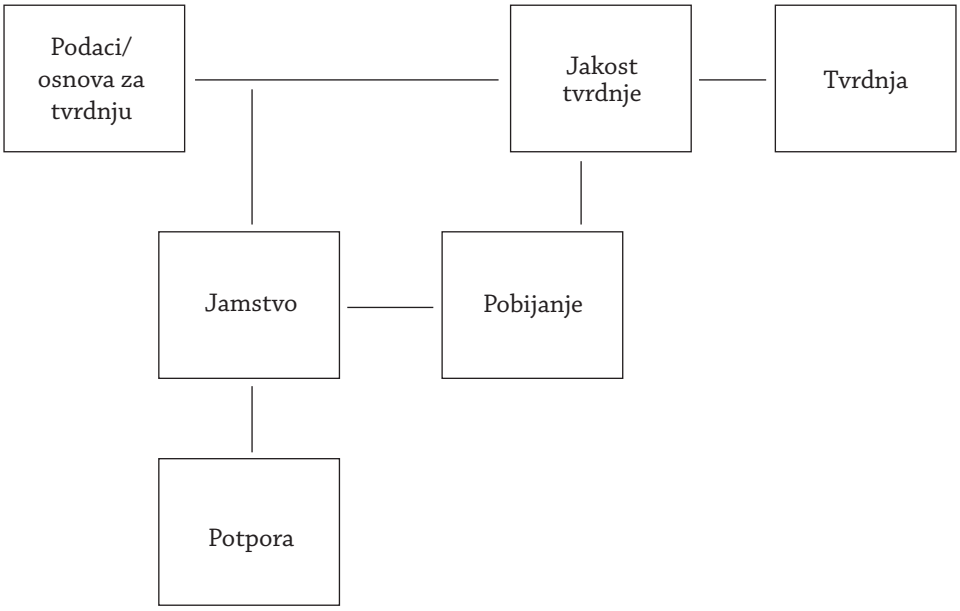
Stephen Toulmin i logika

„Samo se nikad ne daj navesti na prepirku! Mudri upadaju u neznanje kad se prepiru s neznalicom." Johann Wolfgang Goethe

I Perelmanova *Rasprava* i *The Uses of Arguments* **Stephena Toulmina** (1922. – 2009.) pojavljuju se iste godine, 1958. Premda ih se zbog datuma objavljivanja djela često uspoređuje, priroda njihovih shvaćanja nije nimalo slična. Činjenica je da obojica nastoje razvijati argumentacijsku racionalnost dajući prednost logo-

su svedenom na prirodni jezik. Međutim, Toulmin je baštinik Wittgensteinove tradicije, a to znači da mu je samo jezik važan, pa ga ne zanimaju ni patos, a ni etos koji svodi na govornika čije je mjesto zamjenjivo sugovornikovim. Toulminov je predmet istraživanja prirodna logika koja bi bila preslika formalne logike, počivajući na kvalifikacijama koje je čine jednako neobranjivom. Njegov model argumentacije počiva na tome da se kao argumentativnim uporištima koristi činjenicama i podatcima, i to onima koji su utvrđeni ili barem provjerljivi te da sam argument treba biti osmišljen tako da je otporan na prigovore.

Slika 3. *Toulminov model (shema)*

Toulminov model objašnjava podrobnije tvrdnju jer tvrdnja sama po sebi ne mora nužno biti argumentirana. Upravo zato služi temelj, tj. osnova za tvrdnju. Često se ta veza ne opaža, pa uvodimo kopču ili utemeljenje veze između tvrdnje i osnove za tvrdnju.

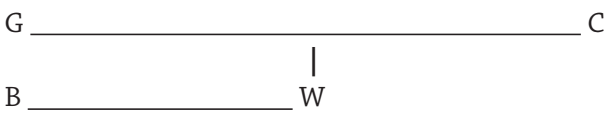
Shema njegova pristupa počiva na interakciji podataka[24] (G) iz tvrdnje (C) do čega se dolazi putem veze između tvrdnje i temelja (B), a radi interferencije. Slijedi primjer.

[24] Različiti autori različito prevode Toulminove pojmove. Ovdje ćemo ih nabrojiti sljedećim redom: 1. Meyer, M. M. Carrilho i B. Timmermans (2008), 2. Škarić (2011), 3. Janković-Paus

G = C: Harry je rođen na Bermudima, dakle on je britanski državljanin.
W: Jer osobe rođene na Bermudima imaju britansko državljanstvo.

Problem je što je veza vrlo često stvar vjerojatnosti jer nismo posve sigurni kojega su podrijetla Harryjevi roditelji. Ako se postavlja to pitanje, onda je nužna potpora (B) kao uvjet prihvatljivosti te veze. U tome bi slučaju to bio zakon koji kaže da djeca imaju isto državljanstvo kao i roditelji. Onda shema izgleda ovako.

G, dakle C, jer W

Nadalje, Toulmin smatra da se veza između jamstva/kopče i tvrdnje iskazuje jakošću tvrdnje (*modal qualifier*). Ako je jamstvo jako ili možemo prihvatiti neku tvrdnju nedvosmisleno, možemo uključiti i takvu jakost tvrdnje kao npr. „sigurno", „svakako", „svi" itd., a ako jamstvo dovoljno jako ne opravdava vezu između podataka i tvrdnje, u tom slučaju jakost tvrdnje ide od sigurnosti prema vjerojatnosti i mogućnosti. Tada tvrdnja treba biti iskazana riječima poput „vjerojatno", „možda", „ neki" itd.

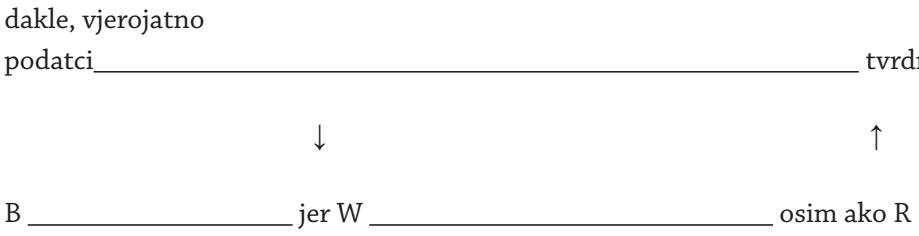

Zadatak 30. Pokušajte pronaći neke tvrdnje i ako postoje, odredite kakve se kvalifikacije / jakost tvrdnje / ograničenje rabe u tim tvrdnjama. Također pokušajte pronaći kontekst u kojemu je tvrdnja izrečena te promislite je li jakost tvrdnje opravdana.

Naposljetku, Toulmin je mišljenja da dobra argumentacija mora biti toliko čvrsta da bi se, što je više moguće, mogla približiti logičkom silogizmu. Stoga bi se dobar govornik s tom svrhom morao poslužiti svim sredstvima, a auditoriju

(2013), a u udžbeniku ćemo se držati onih za koje smatramo da najbolje opisuju pojam. *Claim* (1. zaključak, 2. tvrdnja, 3. tvrdnja). *Ground/data* (1. podatci, 2. temelj, 3. osnova za tvrdnju). *Warrant* (1. jamstvo, 2. kopča, 3. utemeljenje veze između tvrdnje i osnove za tvrdnju). *Backing* (1. utemeljenost, 2. potpora, 3. potpora utemeljenju veze). *Rebuttal* (1. pobijanje, 2. prigovor/pobijanje, 3. uvjeti ugovora). *Modal qualifier* (1. kvalifikacija, 2. jakost tvrdnje, 3. ograničenje).

po mogućnosti ne bi trebao dopustiti nikakav manevarski prostor. Mora predvidjeti moguće pobijanje, a svoj zaključak kvalificirati u skladu s tim koristeći se predviđanjem (anticipacijom). Stoga Toulmin predlaže opći obrazac argumentacijskog silogizma.

Primjer 1 Toulmin (1958):

Cezar je mrtav stradavši od noža nekolicine urotnika među kojima je i njegov posinak Brut. Iz toga *podatka* zaključujemo da on mora biti osuđen za svoj zločin. Takva je *tvrdnja* valjana jedino ako prihvatimo da zločin mora biti kažnjen u skladu sa zakonom (*potpora*), osim ako zaniječemo da je riječ o ubojstvu i složimo se da je Brut djelovao u ime Rima i republikanskih institucija koje je htio zaštititi (*veza*). Zahvaljujući *pobijanju* legitimne obrane zaključujemo da Brutov čin zaslužuje kaznu. Kvalifikacija zaključka kao vrlo vjerojatnog prihvaćena je čim se radi otklanjanja uključe i oprečni argumenti. Tako zahvaljujući anticipaciji dobivamo logički zaključak.

Primjer 2 (Škarić, 2011.):

Članak zakona o prometu koji dopušta samo 0,00 promila alkohola u krvi treba ukinuti (početna tvrdnja, teza). To temeljim na činjenici da se broj smrtno stradalih u prometu od kada postoji taj zakon statistički nepouzdano razlikuje od vremena kada je bilo dopušteno 0,5 promila (temelj). Mala količina alkohola u krvi ne povećava broj prometnih nesreća (veza). To potvrđuju brojna istraživanja domaćih i stranih instituta, među kojima je važno skorašnje istraživanje Hrvatskoga prometnog instituta (potpora veze). Ukidanje apsolutne zabrane alkohola za vozače shvatit će se kao dopuštenje da se smije prije vožnje nesme-

tano piti (prigovor). Razna sociološka istraživanja pokazuju kako se u nas svako iznimno dopuštanje iskorištava kao opće pravilo, svaka relativizacija kao apsolutna negacija (potpora prigovora). Taj prigovor ne mora biti valjan jer su naši ljudi navikli na jednu čašicu koju je dopuštao prethodni zakon od 0,5 promila, a pravi pijanci nažalost ionako ne poštuju nikakav zakon (pobijanje prigovora). Zato sam gotovo siguran da ukinuće potpune zabrane alkohola za vozače, uz zadržavanje odredbe od 0,5 promila, neće imati nikakve posljedice na povećanje broja nesreća.

Toulminov model počiva na *tvrdnji (claim)* koju možemo definirati kao sud koji treba argumentirati ili obrazložiti da bi bio razumski prihvatljiv. U retorici je središnja misao definirana kao glavna misao govora zbog koje se govor i sastavlja. Nju najavljuje tema (širi pojam), a kod pripreme govora jedna je od najvažnijih stvari da se središnja misao (tvrdnja) verbalizira. Da bismo što uspješnije obranili svoju tvrdnju, važno je da se izrekne kao jedna, izjavna, neslikovita rečenica. U argumentativnoj strategiji središnja je misao tvrdnja čiju valjanost treba provjeriti s dva kriterija, a to su 1. stajalište obranjivosti/trivijalnosti i 2. stajalište njezine branjivosti. Ako je nešto već otprije poznato publici ili se publika s time slaže, možemo reći da je takva tvrdnja trivijalna. Također, ako govornik ne uspijeva pronaći jake argumente kojima bi branio svoju tvrdnju, trebao bi tu središnju misao odbaciti.

I zaključno: Toulminov je model dinamičniji od modela formalne logike koji mu je uzor, a slično funkcionira i matematička logika. Stoga ne začuđuje odsutnost etosa i patosa koji u takvim uvjetima ne nailaze na plodno tlo.

Kenneth Burke i *A Rhetoric of Motives* (1950.)

Zahvaljujući Burkeu i njegovoj retorici u službi etosa, oblikovana je sama etička komponenta američke retorike. Polazeći od toga da se useljenici prvo trebaju asimilirati i prožeti lokalnim vrijednostima koje su njima često nove, Burke naglašava da čovjek, da bi bio uvjerljiv, prvo mora i sam biti uvjeren. U tome procesu važne su samo plemenite vrijednosti koje utjelovljuje govornik, čiji zadatak nije samo educiranje useljenika na novome jeziku. Kultura zemlje primateljice mora biti dostupna svima, a osim naglašavanja plemenitih vrijednosti u poučnoj, vjerskoj ili romanesknoj literaturi postoji i briga za jezik i zajednicu u kojoj nema mjesta povlaštenima.

No, kritičari Burkeovo djelo često ocjenjuju kao zbirku raznolikih razmatranja koja ne grade teoriju, nego potiču općenita, nepovezana premda vrlo poučna razmišljanja. Pa ipak, izdvojit ćemo nekoliko vrlo zanimljivih ideja. Prvo moramo naglasiti da Burke uvijek naglašava važnost etosa, pa retoriku definira kao proces u kojemu se ljudi služe riječima radi izgrađivanja vlastitih stavova ili poticanja drugih ljudi na djelovanje. U retorici postoji aspekt formiranja, a forma se može i deformirati i manipulirati; retorika se koristi jezikom kao simboličnim sredstvom koje se upotrebljava za postizanje suradnje među ljudima koji poznaju te sustave.

Druga je zanimljiva teza da je ključni pojam retorike dijeljenje: ljudi su podijeljeni i razmišljaju prenoseći u pojmove vlastite opreke i razlike. Retorici, koja je ljudima prirodna, cilj je ponovna uspostava identiteta. Katkada retorika tako operira identitetima da ih razdvoji, podijeli, kao što je slučaj s ratnom retorikom. Stoga se retorika prvo vezuje za magičnu misao koja stvara identitete, primjerice između zla i bogatstva. Na tome je stupnju razvoja retorika funkcija, a ne disciplina. Cilj magije nije izreći istinu ili laž, nego utjecati, potaknuti na djelovanje u skladu s identitetom skupine, a koje će skupina prepoznati kao dobro. Zbog toga je središnji pojam retoričke analize identifikacija: teze, govornika, govornika s tezom, njezine zbilje, identiteta koji je različit od identiteta skupine ili auditorija itd. Bezbrojni su primjeri identifikacije/poistovjećivanja u političkim kampanjama kada se politički kandidat na razne načine pokušava identificirati s biračima ili reklamama kada primjerice kupujemo neke proizvode samo zato što ih reklamiraju slavne ili poznate osobe. U svakome je slučaju komunikacija retorička jer nastoji ostvariti identitet i prevladati podjele (društvene, fizičke, političke) koje rukovode ljudima. Burke stoga smatra da je retorika odgovor na pitanje što ga postavlja situacija jer ona poistovjećuje činitelje, scenu, čin, cilj i sredstva, a nabrojene kategorije čine *pentadu* na kojoj počiva svaka retorička strategija.

Zadatak 31. Pogledajte američki predizborni politički spot „Daisy“, poznat i pod nazivom „Daisy Girl ili Peace, Little Girl“ Lindona Johnsona iz 1964. godine te nakon njega „Prouder, Stronger, Better“ poznatiji pod nazivom „Morning in America“ Ronalda Reagana iz 1984. Usporedite i komentirajte kako se politički kandidat pokušava identificirati s biračima u jednom te u drugom spotu te na koje emocije pokušava djelovati. Zapišite svoje prve dojmove o spotu, konkretnije, što svaki spot poručuje, a zatim istražite u kojim je povijesnim okolnostima i kontekstu nastao svaki spot te koji im je temelj. Usporedite svoje prve dojmove s dojmovima nakon što ste ih iscrpnije proučili.

Habermas i argumentacijska pragmatika

Temeljno je obilježje Habermasova djelovanja da se njegova misao smatra važnom za etiku, a glavna kritika da su mu analize često komplicirane, osobito kada se bave demokracijom ili pravom, a na kraju se pokazuju prilično trivijalnima. Međutim, njegovo je djelo *Teorija komunikativnog djelovanja* iz 1981. godine vrlo bitno jer raspravljajući u njemu o Weberu i Parsonsu, Marxu i Meadu, Jürgen Habermas zapadnjačku racionalnost promatra sa sociološkog stajališta. Temeljnu je ideju djela, koju je posudio od Karl-Otta Apela, nazvao univerzalnom pragmatikom, a njezini su glavni elementi primjena teorije govornih činova Johna Searla. Ideja se zapravo svodi na sljedeće: uvjeti argumentiranja, odnosno rasprave uopće, čak i kada postoji neslaganje, pretpostavljaju uzajamno uvažavanje koje podrazumijeva sposobnost poopćavanja vlastitoga gledišta. Govornik se tako angažira u procesu u kojemu se mora staviti na mjesto drugoga koji na neki način on i jest. Cijeli je proces usidren u etosu, pa čak i u etici. Govorni čin po Searlu, odnosno pragmatički, uporabni aspekt jezika, obvezuje govornika da se drži nekoliko kriterija, od kojih je jedan primjerice iskrenost.

Premda se stječe dojam da je cijela zamisao pomalo naivna jer argumentacija nije uvijek tako racionalna, mora se reći da se s Habermasom vraćamo univerzalnomu auditoriju, odnosno univerzalnomu govorniku.

Za Habermasovo djelovanje može se reći da je zanimljivo zbog potrebe za oživljavanjem etosa preko teorije argumentacije koja se ovaj put usredotočuje na govornika. U toj je teoriji svakako pohvalna kategorija retoričke ekonomičnosti.

3.12. Druga polovica 20. stoljeća i 21. stoljeće

Još od predsjedničke utrke iz 1960. između Johna F. Kennedyja i Richarda Nixona te pobjede J. F. Kennedyja počinje tzv. televizijska era (Enli, 2017), odnosno proučavanje i utjecaj novih medija na (retorički) uspjeh. Prva televizijski prenošena predsjednička debata sigurno je pomogla senatoru Kennedyju da pobijedi te se od tog vremena počinje proučavati i utjecaj vizualne komponente na argumentaciju i uvjeravanje. Televizijske slike utječu na opću procjenu debate i na dojam koji ljudi imaju o nekoj javnoj osobi, važne su u politici i možda su imale važnu ulogu i u prvoj televizijskoj predsjedničkoj debati.

Iako su teoretičari koji se bave argumentacijom u početku tvrdili da vizualne komponente i vizualni signali ne mogu biti dio argumentacije jer su slike, za ra-

zliku od riječi, neprecizne, arbitrarne i dvosmislene, Birdsnell i Groarke (1996) pobijaju tu predrasudu tvrdeći da nisu ništa manje neprecizne i dvosmislene od riječi te da je sprega između vizualnog i verbalnog često neraskidiva kod razumijevanja poruke (npr. reklame ili političke karikature). Vizualni su argumenti argumenti koji se prenose slikama te ih se može razumjeti i procijeniti primjenjujući aristotelovski retorički okvir logos, patos i etos. Dekodiranje značenja vizualne tvrdnje ili argumenta ovisi o kompleksnom nizu odnosa između određene slike/teksta i osoba koje ga dekodiraju. Također, kontekst ima važnu ulogu te može uključivati širok raspon utjecaja od kulturoloških pretpostavki, situacijskih znakova, informacija koje su povezane s točno određenim vremenom do (pred)znanja pojedinog govornika.

Osim televizije danas moramo spomenuti „digitalnu eru" (Enli, 2017) koja traje do 2010. godine kada ju polako zamjenjuje „era društvenih medija" (*ibid.*) koja je zajedno s ostalim medijskim platformama i aplikacijama neopisivo promijenila kvalitetu i način javne komunikacije. Najnovija istraživanja pokazuju da je Twitter djelomično odgovoran za Trumpovu predsjedničku pobjedu u Americi jer mu je upravo ta platforma omogućila da kao politički autsajder iznese svoj program te stvori svoju retoričku reputaciju jednostavna jezika, impulzivnu i neuljudnu, a to je upravo ono što Twitter i potiče. Preostaje vidjeti koji nam i kakav oblik komunikacije donosi budućnost.

3.13. Problem suvremenog definiranja retorike

Vidjeli smo da je retorički prostor sprega raznih teorija, a da su etos, patos i logos tražili svoje mjesto pod suncem u raznim oblicima. Također smo vidjeli da nema obranjive retorike koja na istu teorijsku i konceptualnu razinu ne stavlja etos, patos i logos te da upravo takvo jedinstvo teorijske razine mora omogućiti spregu retorike i argumentacije, bez ikakvih privilegija. Navedeno je cilj *problematološkoga pristupa* u kojemu glavnu ulogu ima *propitivanje*, što vuče korijene još od Aristotela, a u suvremenim je tendencijama prisutno u ponuđenim definicijama u okvirima argumentacije, retorike, poetike, stilistike. Sve do sada ponuđene definicije retorike, premda su međusobno neusklađene, imaju u sebi neku vrstu racionalnosti, a sve imaju zajedničku ukorijenjenost u etosu, patosu ili logosu.

Premda su svi koji su se bavili retorikom, od Platona do predstavnika 20. stoljeća, različito definirali retoriku s obzirom na aspekt koji su naglašavali, jedinstvo je retorike i moguće i zamislivo uz dva uvjeta:

a) ona je odnos *etos – patos – logos*

b) bavi se pitanjima, odnosno problematičnošću, što zahtijeva odnos a) i problematološku reinterpretaciju etosa, patosa i logosa koja polazi od propitivanja.

Na tome se temelji jedna od mogućih suvremenih definicija retorike kao pregovaranja o udaljenosti među pojedincima u nekome pitanju, to jest o onome o čemu je riječ jer se o tome i postavlja pitanje. Logos se pronalazi upravo posredovanjem onoga o čemu je riječ, o pitanju koje dijeli govornika od auditorija, odnosno etos od patosa. Pitanje je zapravo mjere njihove opreke, ako je eksplicitna. Ako nije, onda pretpostavljamo da opreka ne postoji. Tijekom pregovaranja priopćavamo ono što mislimo, nastojimo se svidjeti ili uvjeriti govorima a da pritom nema debate.

4. RETORIKA vs. ARGUMENTACIJA[25]

„Ne povisuj ton svojega glasa, nego poradi na argumentaciji.“ Desmond Tutu[26]

Ako se sjetimo da Aristotel počinje svoju *Retoriku* razlikujući je od dijalektike koja je njezin pandan i ako osjećamo da postoji razlika između retorike figura i retorike sukoba, stila i zaključivanja, književnosti i sudskog prava, možda smo manje u stanju vidjeti njihove komplementarnosti. Aristotelovo shvaćanje problematičnog u retorici veže se uz tezu da se i retorika i dijalektika bave pitanjima i problemima koji dijele i suprotstavljaju strane. Postoje samo dva načina da se odgovori na ta pitanja: 1) pristupajući im preko odgovora koji ih eliminiraju ili 2) od samoga početka baviti se pitanjem ne bi li se zatim došlo do odgovora. Prvi postupak otklanja pitanje zato što su jedino odgovori jasno vidljivi, pa je pitanje potisnuto i čini se da je riješeno. Nalazimo ga primjerice u fikciji i reklamama, ali i u drugim tekstnim vrstama, primjerice posmrtnom govoru ili oglasima, bez obzira na cilj. Odgovor mora biti očit, a očitost se postiže odgovarajućom retoričkom tehnikom. I književnost pribjegava tomu postupku kada pripovijeda priču u kojoj se odgovori organiziraju prema vjerodostojnosti. Pritom je važno otkloniti pitanja koja bi čitatelj mogao postaviti i predočiti mu stvari *kao* da su stvarne, zbiljske, vjerodostojne. U reklamama se, s druge strane, prema pitanjima odnosi kao da su dokinuta. Cilj je svake reklame potaknuti na kupnju proizvoda ili na korištenje uslugama one potrošače koji sumnjaju u kvalitetu tih proizvoda ili usluga, a problem propagandista dokidanje je toga problema izazvana sumnjom. Različite su reklamne strategije kojima se pribjegava, ali je jedna od omiljenih angažman poznatih i slavnih osoba u reklamama. Čini se da sama pojava te osobe minorizira i otklanja dubinski problem koji se i ne spominje. Izvedba te osobe jest odgovor, ali budući da bi se on kao takav mogao osporiti, ona se ne prikazuje *kao* odgovor. Riječ je zapravo o reklamnim spotovima za medije s pričom (izgovorom) koja je namijenjena upravo zaklanjanju toga problema razrješenjem koje se ne smije imenovati jer bi time na vidjelo izišao problem.

Argumentacija je posve drukčija. Pitanje je ondje eksplicitno, a alternativa se utjelovljuje u dvama oponentima koji debatiraju. Dobar je primjer sudski postupak, gdje postoji jedan tužitelj i jedan branitelj. Pravo, na kojemu počiva sudstvo, nužno

---

25 Ovo se poglavlje velikim dijelom oslanja na djelo ‚Argumentacija" autora I. Škarića, u izdanju Nakladnog Zavoda Globus, Zagreb, 2011.

26 Za potrebe udžbenika prevela A. Vančura.

je argumentacijsko i argumentirano. Premda u njemu može biti retorike, puno su važnija pitanja *tko* je što učinio, *kako* i *zašto*. S druge strane, retorika u argumentaciji samo prezentira ono što se smatra odgovorima koji služe uklanjanju određenih problema. Nužno je, ako je ikako moguće, te probleme umanjiti ili posve otkloniti. Ako se ne pristupi postavljanju pitanja, odnosno propitivanju, problem ostaje.

Suvremena teorija argumenta razlikuje retoričku, epistemološku i teoriju konsenzusa (Lumer, 2005) na temelju onoga što je (eksplicitno ili implicitno) glavni razlog ili standardna funkcija argumentacije. *Retorička* teorija kao cilj argumentacije ističe uvjeravanje, tj. ako slušatelj potpuno ili u velikoj mjeri prihvati stajalište govornika (teorije Perelman & Olbrechts-Tyteca paradigmatske su i možemo ih svrstati u tu kategoriju). Teorije *konsenzusa* vide argumentaciju kao sredstvo postizanja (s određenim ograničenjima) konsenzusa, tj. zajedničkog vjerovanja (Habermasova teorija diskursa), dok *epistemološke* teorije argumentacije kao najvažniji dio argumentacije vide znanje ili opravdano vjerovanje pomičući cilj argumentacije s istine na *prihvatljivost*, tj. pronalaženje argumenata koji vode opravdanim prihvatljivim vjerovanjima.

4.1. Argumenti i opća struktura argumentiranja

Argument možemo definirati kao tvrdnju ili niz tvrdnji (premise) koje iznosimo kako bismo opravdali završnu tvrdnju koju nazivamo zaključkom. Koristimo argumente kako bismo potkrijepili naša vjerovanja ili stavove te nekoga uvjerili. Svaku argumentaciju možemo podijeliti na tri glavna dijela, a to su tvrdnja (od koje uglavnom i počinje argumentacija), zatim očitosti (koje podupiru našu tvrdnju) i logičke ili razumske veze kojima povezujemo tvrdnju i očitosti. Argument ima svoju praktičnu komunikacijsku primjenu i sredstvo je koje primjenjujemo kada želimo uvjeriti sugovornika u što. „Sud koji treba argumentirati ili obrazložiti, da bi bio razumski prihvaćen, zove se **tvrdnja.** Tvrdnju treba obrazložiti ili argumentirati ako je ona u bilo kojoj količini publici neprihvatljiva, tj. ako postoji stanovit početni **disens**."[27] (Škarić, 2011: 13).

4.2. Tvrdnja i središnja misao

Tvrdnja pripada širem pojmu središnje misli. Retorički, **središnja misao** glavna je misao govora zbog koje se i odlučujemo govoriti. Kada pripremamo govor, nužno je da govornik sam sebi izrekne središnju misao (tvrdnju) jer u pro-

[27] Neslaganje (op. a).

tivnom govornik vrlo lako može odlutati od tvrdnje i izgubiti se u temi. Npr. središnja misao: *Grad Osijek treba prestati financirati NK Osijek*, tema: *nogomet i financije u Osijeku*. Središnja misao definira se kao jedna izjavna, neslikovita rečenica. Jednom kad je izrečena i uobličena, treba ju provjeriti sa stajališta originalnosti/trivijalnosti i sa stajališta branjivosti. Kako bi publika prihvatila ono što tvrdimo, potrebno je tvrdnju potkrijepiti putem očitosti. Očitosti su onaj dio argumenta koji je publici sam po sebi prihvatljiv i manje sporan od tvrdnje. Npr. tvrdnja da se Zemlja okreće oko Sunca danas pripada u očitosti i potpuno je trivijalno to argumentirati jer će se s time svi složiti, dok je prije 500-tinjak godina ta središnja misao možebitno govornika stajala života. Ako ne možemo naći dovoljno jake argumente za svoju tvrdnju, ona je neobranjiva te ju treba odbaciti.

4.3. Očitosti

Postoje razne očitosti u argumentiranju i razlikuju se po uvjerljivosti. Kod argumentiranja važno je upotrijebiti onu očitost koja će biti najučinkovitija u službi pridobivanja slušača, a one mogu biti: **toposi**, **definicije**, **stereotipi, autoriteti**, **citati**, **zakoni**, **slučajevi**, **ilustracije**, **podatci**, **činjenice** i **svjedočenja**.

Topos (mn. **toposi ili topoi**) – tzv. opća mjesta – općeprihvaćene su tvrdnje ili sudovi koje većina („narod" ili auditorij) smatra ispravnima. Oni su sredstvo dokazivanja i „nalazište" argumenata za određeni govor. Također, možemo ih definirati „dijelovima u argumentaciji koji pripadaju obveznim, bilo eksplicitnim premisama ili onima koje se dobivaju izvođenjem zaključaka. To su veze koje su sadržajno određene ili tzv. 'pravila zaključivanja', a funkcioniraju kao dijelovi koji povezuju argument/e s tvrdnjom." (Kienpointner, 1992 u Žagar, 2010: 5). Popisi su toposa razni, a generalno možemo reći da postoje toposi korisnosti, beskorisnosti, nedostataka, definicija, opasnosti i prijetnje, humanosti, pravde, odgovornosti, financija, brojeva, zakona i prava, povijesti, kulture itd.

Definicija je tvrdnja o naravi stvari. Postoje dvije vrste definicija – **logičke**, koje potpuno određuju pojam na najkraći i jasan način, te **upućujuće**, tj. one koje upućuju na značenje, a ne određuju ga potpuno jednoznačno. Toj drugoj skupini pripadaju **figurativna** definicija (*On je državni neprijatelj broj jedan*), **sinonimna** ili tzv. **rječnička definicija** koja kratko objašnjava pojam (*indisponiran* znači *mrzovoljan* – što je jedno od mogućih objašnjenja te riječi, ne nužno najbolje, ali ono koje odgovara onomu koji argumentira) te **etimološka** definicija koja ističe jedno značenje koje obično nije prvo značenje na koje pomislimo kad čujemo

određenu riječ, ali je značenje koje hoćemo istaknuti, i to tako da se razotkrije etimologija, tj. podrijetlo riječi (npr. *edukacija* znači upućivanje, usmjeravanje jer je riječ nastala od latinskih riječi *educere*, što znači voditi prema *instruare*, što znači ugraditi). **Povijesna** ili **genetska** definicija – npr. da je kravata dekorativni odjevni predmet oblika vrpce koji se nosi oko vrata provučen ispod ovratnika košulje, izrađen od svile ili nekoga drugog platna, a raširila se Europom u 17. stoljeću posredstvom hrvatskih vojnika. Sve definicije, osim logičkih, možebitno su sporne jer proizvoljno određuju sadržaj te na taj način mogu istaknuti samo onaj dio koji je bitan za polazišnu tvrdnju ili početnu tezu.

Stereotipi su vrste toposa koje većina smatra istinitima iako su uglavnom pogrešni. Npr. *Svatko može biti što god poželi, samo mora dovoljno marljivo raditi* itd.

Autoriteti se pozivaju kad želimo da naše mišljenje iskaže netko tko je slavniji ili stručniji od nas. Svaki narod i svaka kultura imaju svoje autoritete, a oni ovise o popularnosti, nepristranosti i kompetentnosti (netko može biti stručnjak u jednom polju, npr. ekonomiji, a davati izjavu vezanu za obrazovanje). Katkad veću snagu ima izreka nepoznate osobe, pogotovo ako je ta osoba direktno uključena ili ima iskustvo s događajem o kojemu se raspravlja. Npr. izjava nekog djeteta o pozitivnom utjecaju plesa proizvest će veći učinak nego izjava vlasnice plesnog studija, pogotovo ako želimo djelovati na emocije slušača (sličan učinak pokušavaju postići reklame). Naposljetku, možemo direktno navesti nešto što je netko rekao ili ga/ju možemo parafrazirati.

- Kada slušamo govor u kojem se navode autoriteti, kritički se trebamo pitati sljedeće: je li osoba koja se navodi stručna davati takvu izjavu? Je li ta izjava bitna za temu o kojoj se raspravlja? Prepoznaju li i drugi tu osobu kao stručnjaka/inju? Jesu li njegove/njezine riječi izvučene iz konteksta? Označavaju li ono što je govornik htio reći?

Citati su izreke poznatih ljudi ili narodne izreke. Značaj autora povećava njihovu vrijednost. Npr. *Obrazovanje je najmoćnije oružje koje možete upotrijebiti da promijenite svijet. Nelson Mandela.*

Zakoni su sudovi kojima se koristimo da bismo utvrdili nečiju krivnju ili da je počinio nešto što zakon zabranjuje.

Slučajevi (primjeri) (engl. *case*) događaji su kod kojih nabrajanjem pojedinačnih slučajeva dolazimo do nekoga općeg suda. Npr. slučaj osobe koja se počela baviti trčanjem i nakon toga poboljšala ne samo fizičko nego i psihičko zdravlje generalizira ideju da trčanje pridonosi cjelokupnoj kvaliteti života.

Ilustracije (primjeri) svojom slikovitošću pridonose boljem i jasnijem percipiranju nekoga pojma ili suda, što se postiže pričom koja je zapravo proširena ilustracija. Vrlo često ilustracije uvodimo s *npr.* ili *primjerice*.

Podatci (brojčani) su veličine koje su brojčano izražene. U podatke ulaze statističke vrijednosti i razni brojčani pokazatelji koji su najčešće temelj u Toulminovu argumentativnome postupku. Uobičajena statistika uključuje aritmetičku sredinu, medijan, mod (modus, dominantna vrijednost), postotke. Brojeve je uvijek dobro usporediti ili oprimjeriti jer su apstraktni i suhoparni. Npr. *Požarima je pogođeno svih šest australskih saveznih država i jedan teritorij. Izgorjelo je više od 6 milijuna hektara zemlje*. Taj je broj puno lakše dočarati ako pročitamo sljedeći tekst: *Diljem zemlje poginule su 24 osobe, a oko 6 milijuna hektara zemlje – otprilike iste veličine kao i Hrvatska – izgorjelo je, naveo je CNN na svojim internetskim stranicama.*[28]

Aritmetička sredina srednja je vrijednost ili prosjek neke skupine brojeva, a računa se tako da se zbroje pojedinačni brojevi i podijele s ukupnim brojem jedinica koje mjerimo. Na aritmetičku sredinu znatno utječu ekstremne vrijednosti (one koje su dosta veće ili manje nego većina vrijednosti). Npr. ako računamo prosječni godišnji prihod od 10 ljudi, a jedan je od tih deset milijunaš, prihodi ljudi koji prosječno zarađuju doimat će se puno većima nego što to stvarno jesu. **Medijan** je srednja vrijednost u nizu elemenata koji su poredani od najmanjeg do najvećeg i koja dijeli skup na dva jednaka dijela. Prednost je što na rezultat medijana ne utječu vrijednosti pojedinih ekstremnih rezultata, npr. u nizu 19, 25, 32, 35, 67 medijan je 32 (npr. godine kada ljudi stupaju u brak). **Mod** je vrijednost s najvećom frekvencijom, npr. ocjena koju najčešće dobivamo u srednjoj školi mod je svih naših ocjena. **Postotci** pokazuju odnos dio-cjelina i izraženi su stotinkama neke vrijednosti. Uglavnom se postotak upotrebljava kako bi se pokazala stopa povećanja ili smanjenja tijekom nekog perioda, uspoređena s početnom vrijednošću. Brojevima se treba pristupiti oprezno jer ako ne znamo kolika je početna vrijednost, lako se može manipulirati stopom povećanja ili smanjenja. Npr. ako neka tvrtka zaposli dvoje ljudi jedne godine i sljedeće godine zaposli još jednu osobu, stopa je povećanja 50 %, dok tvrtka koja ima 100 ljudi i zaposli još jednu osobu sljedeće godine, ima stopu rasta od 1 %, a zaposlili su isti broj ljudi.

- Upravo zbog toga što se brojevima lako manipulira, trebamo se pitati ova pitanja: jesu li brojevi točni (često se pokaže da su brojevi lažirani)? Tko

[28] https://www.vecernji.hr/vijesti/u-australiji-izgorjelo-zemlje-velicine-hrvatske-strasani-pozari-odnijeli-jos-jedan-zivot-1370463 (pristupljeno 5. 1. 2020.).

je izvor brojeva (ima li osoba koja navodi brojeve kakvu korist, npr. financijsku koja bi ga/ju navela da promijeni brojeve)? Jesu li aktualni (vrlo je važno da se upotrebljavaju što novije spoznaje)? Koja je početna vrijednost broja u postotcima i stopama rasta i pada?

Činjenica je opis nekog događaja koji može poduprijeti neku tvrdnju.

Svjedočenje daje uvid u činjenice posredstvom drugih ljudi kad neposredan uvid u njih nije moguć. Od svjedoka očekujemo vjerodostojnost i istinitost jer su često u funkciji očevidaca**.**

Zadatak 32. Pronađite u novinama / na internetu članak koji obrazlaže određenu aktualnu temu. Pronađite topose kojima se autor koristi kako bi osigurao temelj za tvrdnju/e, napišite o kojim je toposima riječ te obrazložite jesu li valjani.

4.4. Indukcija, dedukcija i kauzalnost

Nadalje, kada argumentiramo putem logosa, možemo to činiti tako da se koristimo indukcijom, dedukcijom, analogijom, kauzalnosti.

Indukcija je postupak gdje se od pojedinačnih slučajeva formulira opći zaključak, tj. generalizacija. Npr. kupite nov automobil određene marke i vrlo ste zadovoljni njime. Razgovarate s drugim vlasnicima koji imaju isti auto i koji su isto tako zadovoljni. Časopis za automobile da mu visoku recenziju i ustanovljena je njegova kvaliteta – dakle, ta je marka auta dobra. Suvremeni je pojam indukcije (Bodlović, 2015: 109) „širi od tradicionalnoga pa indukcija, definirana prema snazi logičke veze, ne mora nužno značiti generaliziranje, odnosno konkluzija se induktivnog zaključka može odnositi i na pojedinačnost (90 % građana Hrvatske izišlo je na referendum, Petar je hrvatski građanin, dakle Petar je izišao na referendum)“. Iako je jedan slučaj dovoljan kako bi se napravila generalizacija, svakako se trebamo upitati je li on reprezentativan, istražiti sve karakteristike slučaja ili uzorka, formulirati zaključke i tek onda primijeniti na veći broj, tj. generalizirati.

- Pitanja koja si trebamo postaviti: je li predstavljeno dovoljno slučajeva koji bi opravdali zaključak (generalizaciju) ili se zaključak izvodi na temelju premalog broja slučajeva? Jesu li slučajevi tipičan uzorak ili je riječ o

ekstremnim slučajevima koji pokazuju što bi moglo biti, ali se to najčešće u praksi ne događa? Jesu li primjeri aktualni ili je riječ o zastarjelim primjerima?

Dedukcija je logički izvod kojim se iz dviju premisa izvodi konkluzija ili zaključak. U logici, deduktivno zaključivanje često se izvodi silogizmom, entimemom i soritom.

Silogizam se sastoji od velike (glavne) premise koja je obično neki topos, male (sporedne) premise koja je obično kakvo činjenično stanje i zaključka (konkluzije). Pojmovi u premisama mogu biti **uključivi**, tj. jesni (svi) i **isključivi**, tj. niječni (nijedan) te **općí** ili univerzalni (svi) ili **djelomični**, parcijalni (neki). Tradicionalni je primjer kategoričkoga (izričitoga) uključivog silogizma:

Velika premisa: Svi M su P.
Mala premisa: Svi S su M.
Zaključak: Svi S su P.

Velika premisa: Svi su profesori inteligentni.
Mala premisa: On je profesor.
Zaključak: Dakle, on je inteligentan.

Kod argumentiranja teško je braniti one sudove koji su uključivi te je važno staviti stupanj jakosti tvrdnje/ograničenja. Npr. *Znatan dio* ljudi koji su dobili zgoditak na lutriji je nesretan. Petra je upravo osvojila milijun kuna. Ona *će vjerojatno* biti nesretna jer je osvojila zgoditak.

Postoji velik broj različitih vrsta silogizama od kojih su najpoznatiji već spomenuti kategorički, zatim hipotetički (pogodbeni) koji ima strukturu:

Ako A, onda B.
A.
Dakle, B.

te disjunktivni (isključni,alternativni):
Ili A ili B.
Ne A.
Dakle, B.

Entimem je eliptični oblik silogističke forme koji se upotrebljava u retorici kada jednu od premisa ne želimo ili ne trebamo izreći jer je ona već poznata publici ili želimo da ju ona sama „zaključi". Za entimem je važna budnost publike, a hoće li ispravno shvatiti entimem, ovisi o razini znanja publike i stupnju pozornosti. Npr. *Oženjen? Ali on je katolički svećenik!* (izostavljena premisa – katolički se svećenici ne žene).

Sorit je niz entimema sa zaključkom koji povezuje kategoriju iz prve premise s onom iz zaključne a = b, b = c, c = d, d = f; dakle a = f. Npr. Životna mudrost Meryl Streep u šest rečenica: *Onaj tko je zadovoljan sobom, ne uspoređuje se s drugima. Onaj tko se ne uspoređuje s drugima, nije zavidan. Onaj tko nije zavidan, nije ogorčen. Onaj tko nije ogorčen, sretan je. Onaj tko je sretan, znat će usrećiti još nekoga. Onaj tko sebe i još nekoga pokraj sebe usrećuje, otkrio je smisao života ne tražeći ga.* Zaključujemo: onaj tko je zadovoljan sobom, otkrio je smisao života ne tražeći ga.

Kod deduktivnog zaključivanja trebamo razmišljati o premisama, jesu li one valjane, istinite ili vjerojatne te proizlazi li zaključak iz premisa.

Analogija je vrsta argumentativne veze kod koje zaključujemo o sličnosti dviju osobina, pojava, predmeta, slučajeva ili stvari. Tom se vrstom zaključivanja koristimo u argumentaciji kad npr. želimo razriješiti jedan problem tako da damo primjer neke druge slične situacije gdje je taj problem riješen. Npr. želimo riješiti problem parkinga u centru grada te damo primjer gradova koji su riješili taj problem.

- Kad testiramo analogiju, važno je provjeriti jesu li slučajevi koje uspoređujemo zaista slični. Jesu li slični u glavnim detaljima?

Tu vrstu analogije treba razlikovati od figurativne analogije koju nazivamo **usporedbom** (on je kao lav) i koja je retorička figura ili **metafora** (on je lav) kod koje uspoređujemo dva pojma koja su različita, ali dijele nekakvu sličnost koju uspoređujemo. Bitno je da slušatelji mogu povezati koncept i stvar koju uspoređujemo te da metafora pojasni i ilustrira našu ideju, a ne da ju još više zamagli.

Kauzalnost povezuje dva događaja ili pojave tako da jedna dolazi prije i uzrok je druge. Veza uzrok i posljedica duboko je ukorijenjena u čovječju svijest jer često tražimo razloge koji su doveli do neke pojave. Npr. što je uzrok da su žene povijesno slabo zastupljene u STEM područjima? Zašto se više žena ne prijavljuje na STEM fakultete? Je li razlog što pojedinci, obitelj ili društvo ne ohrabruju i ne pružaju potporu ženama da izaberu STEM zanimanja? Kada argumentiramo uzročno-posljedičnom vezom, važno je da prikažemo dovoljno razloga koji bi osigurali poveznicu između dvaju faktora.

- Moramo se pitati sljedeće: postoji li stvarna veza između uzroka i posljedice? Slijedi li jedno kao posljedica prvog ili te dvije pojave koegzistiraju u vremenu (je li riječ o kauzalnosti ili korelaciji)? Je li to jedini uzrok? Je li to najvažniji uzrok ili ima i drugih mogućih uzroka? Je li uzrok dovoljno jak da bi proizveo takvu posljedicu? Koji je smjer kauzalnosti; A možda prouzročuje B, ali isto tako možda i B prouzročuje A (npr. televizijski program utječe na naš moral, ali možda isto tako naš moral utječe na to što će se na televiziji puštati).

Zadatak 33. Pročitajte sljedeće rečenice koje su upotrijebili studenti na kolegiju Govorništvo te komentirajte kako su argumentirali svoje tvrdnje (kakav su tip argumentacije odabrali, je li argumentacija dobra ili loša; zašto je dobra/loša).

a) This semester I spent on average 4 hours at the faculty when I could have been doing, I don't know, something serious. We are spending a lot of time waiting due to the obligatory lectures. (Bologna process is a failure)
b) A study about student volunteering conducted in 13 countries around the globe has shown that only 42% of students in Zagreb are engaged in volunteering activities. (Students should volunteer)
c) According to this survey which included 60000 Erasmus students, 1 in 5 Erasmus students started his/her own company, which shows that they got new business ideas from participating in Erasmus. (Students should participate in the Erasmus Programme)
d) This year the city of Osijek invested 4.5 million kuna in F.C. Osijek. This basically means that every citizen of Osijek awarded F.C. Osijek with approximately 50 kuna. If we don't award children for bad behaviour, students for bad grades, why should we award FC Osijek for bad results? (The city of Osijek should stop investing in F.C. Osijek)

4.5. Tematska područja argumentacije

Aristotel (vidi **3.1.**) dijeli područja argumentacije vezano uz govore na sudske, političke i epideiktičke, smještene u prošlost, sadašnjost i budućnost te, ovisno o govoru, s potkrepom u logosu, etosu i patosu. Škarić (2011 prema Fahnesttock i Secor, 1990) ih dijeli na četiri područja koja uključuju 1) prosudbe o prirodi stva-

ri, 2) određivanje uzročno-posljedičnih veza, 3) područje vrijednosnih sudova, 4) područje o odlukama koje treba donijeti s posljedicama u budućnosti, dok ih Jaffe (2014) dijeli na činjenične, vrijednosne i političke tvrdnje.

Kada želimo nešto argumentirati, nakon što smo izabrali temu o kojoj argumentiramo, sljedeći je korak da odredimo, prema području, koji ćemo tip suda/tvrdnje izreći, pa tako tvrdnje dijelimo na sljedeće.

4.5.1. Činjenične tvrdnje koje se bave kontroverznim temama o tome što se, kada, gdje, zašto ili kako dogodilo ili će se dogoditi. Koristimo se izrazima kao istinito ili lažno, točno ili netočno, da ili ne kako bismo procijenili njihovu valjanost. Postoje tri osnovne kategorije koje se odnose na činjenične tvrdnje, a to su diskutabilne izjave vezane uz prirodu stvari, tj. postoji li što, je li se što dogodilo i tvrdnje o kauzalnosti te predviđanja.

a) Tvrdnje o prirodi stvari (Što je što?)

U tu skupinu ulaze dvojbene tvrdnje koje odgovaraju na pitanja o tome što se, kada i gdje dogodilo. Npr. *Školski je sustav u Hrvatskoj zastario, Postoji život na drugim planetima*.

Nedvojbenim tvrdnjama tipa *Ema je moja nećakinja* ili *Jakov je učenik sedmoga razreda* možemo ili ne moramo vjerovati, ali ne zahtijevaju daljnja obrazlaganja. Isto se odnosi i na dokazane znanstvene spoznaje, npr. *Kisik je nužan za disanje*; aksiome, npr. *Kvadrat nad hipotenuzom jednak je zbroju kvadrata nad katetama*; subjektivne osjete tipa *Vruće je, Glazba je preglasna* ili tvrdnje za koje se publika unaprijed opredijelila kao istinite. Za njih ta tvrdnja nema alternative, npr. agnosticima argumentirati da postoji Bog ili srednjoškolskim profesorima obrazlagati da im je posao malo plaćen.

Argumentiramo tako da jedan član tvrdnje (A) koji nije sporan i koji obično predstavlja temu dovodimo u vezu s članom (B) koji je sporan i zahtijeva dodatnu argumentaciju. Npr. Lee Harvey Oswald sam je, bez sudionika (B), ubio predsjednika Kennedyja (A).

b) Tvrdnje o kauzalnosti (Zašto je što?)

Kod tih tvrdnji važno je uspostaviti odnos uzrok i posljedica jer nije uvijek nužno da je jedna stvar uzrok druge, npr. to što ne vježbamo i što imamo loš ljubavni život može biti samo korelacija, tj. nešto što se događa istodobno. Vodi li to što ne vježbamo nužno do toga da imamo loš ljubavni život (kauzalnost) ili

neki drugi čimbenici kao npr. sramežljivost, zainteresiranost za krive partnere, psihička nestabilnost, kvocijent inteligencije itd. imaju veći utjecaj na takav ishod? Upravo to pokušavamo argumentirati tvrdnjama o kauzalnosti. Znanstveno dokazane kauzalne veze nisu sporne, npr. *Nedostatak kisika dovodi do smrti*, dok su sve druge uzročno-posljedične veze sporne. Neki su od primjera tvrdnji o kauzalnosti *Previše vremena provedeno na Facebooku vodi do depresije kod mladih djevojaka* ili *Pasivno pušenje uzrok je raka pluća*.

c) Predviđanja (Što će biti?)

Predviđamo na temelju prethodnog odnosa uzrok i posljedica da će se nešto tako dogoditi i s drugim slučajem, tj. da će i taj slučaj imati sličan ishod u budućnosti. *Fond XY udvostručit će svoju vrijednost u sljedeća tri mjeseca. EU će prestati postojati kao unija država do 2024. U idućih deset godina gotovo će svaka država moći izraditi ili kupiti naoružane dronove. Hrvatska neće iskoristiti novac iz pretpristupnih fondova do 2022. godine.*

Vrijednosne tvrdnje (Kakvo je što?)

Vrednujemo nešto terminima dobro, loše, najbolje, prekrasno, ružno, vrijedno, nevrijedno, ispravno, neispravno, lijepo, ružno, korisno, štetno, zdravo, nezdravo. Da bismo odredili kakvo je što, trebamo prije toga odrediti standarde ili norme koje su društveno određene i prihvaćene. O čemu god govorimo, moramo odrediti koji su kriteriji da to tvrdimo. Vrijednosne tvrdnje možemo podijeliti u nekoliko skupina ovisno o tome što vrednujemo, a to su stvari, ljudi, postupci i apstrakcije.

Stvari dijelimo na prirodne i čovječje tvorevine. Možemo raspravljati o ljepoti, korisnosti i karakteristikama određenih prirodnih stvari prema čovječjim mjerilima, npr. *Plitvička jezera najljepša su na svijetu, Beč je najbolji grad za život*. Umjetne tvorevine vrednuju se kriterijem one svrhe za koju su stvorene. Katkad kod takvih tvorevina može biti više kriterija tako da je bitno uspostaviti hijerarhiju među kriterijima, npr. ako govorimo o hladnjaku, nekom prvi kriterij može biti cijena, nekom energetska učinkovitost, nekom volumen, estetski izgled itd. Svi predmeti, prirodni i čovječje tvorevine, imaju svoju **estetsku** dimenziju. Upravo se na estetskim procjenama ljudi razilaze u mišljenju, npr. je li neka slika lijepa, je li neka modna kombinacija prilagođena za određenu prigodu, je li neka glazbena izvedba dobra; pa vrednujemo automobile, književna djela, ljude (izbor za *Miss*) itd. Kategoriju estetske vrijednosti određuje društvo, a postiže se

konsenzusom, tj. općim slaganjem. Kad je konsenzus postignut, tada sve stvari dobivaju na vrijednosti. Npr. *Slike poznatih autora postižu vrijednost upravo zato što ih većina smatra vrijednima*.

Ljude neprestano vrednujemo kroz prizmu dobrote, časti, hrabrosti, dostojanstva, simpatičnosti, poštenja itd. Možemo vrednovati cijelu osobu ili neku osobinu. Obično vrednujemo definicijom ili uočavanjem posljedica, pa je tako *dobar sveučilišni profesor* onaj koji ima dobre rezultate u studentskim anketama, koji je objavio određen broj radova, knjiga, koji izaže na skupovima, koji ima svoje projekte. *Dobar poduzetnik* onaj je kod kojeg uočavamo posljedice njegova djelovanja, npr. proširio je djelovanje tvrtke na druge regije, zaposlio je dodatne ljude, povećao je dobit, proširio proizvodnju itd.

Događaje i postupke vrednujemo prema posljedicama koje nastaju. *Suša* je nepoželjna, *ratovi* su štetni itd. Ljudski postupci dijele se na dobre i loše i možemo ih vrednovati prema različitim kriterijima, npr. *nagrada za volontera godine* koja označava da je volontiranje poželjno i dobro. Krađa je loša, a svi ljudski postupci imaju određenu posljedicu koja se očituje u vidu nagrade ili kazne.

Vrednovanje **pojmova** odnosi se na već razrađen sustav pozitivno ili negativno obojenih pojmova, pa su tako *ljubav, hrabrost, čovjekoljublje, istina, pravda* itd. pojmovi koje većina ljudi i društava smatra pozitivnima, dok su *rasizam, zadrtost, škrtost, kukavičluk* itd. negativno obojeni pojmovi. Postoje i pojmovi koji su kontroverzni i različito ih se percipira zavisno od čovjeka do čovjeka ili od društva do društva, a vrednovanje pojmova obavlja se također razmatranjem dobrih i loših posljedica koje oni nose.

4.5.3. Političke tvrdnje

Političke tvrdnje sporne su tvrdnje o potrebnom djelovanju ili izvršenju neke radnje, bilo osobne, bilo na široj osnovi, koje izričemo uglavnom modalnim glagolima *trebati* ili *morati*. Političke tvrdnje zagovaraju da se stvari, radnje, ponašanja promijene. Ako želimo da se što promijeni i zagovaramo pomak od postojećeg stanja (***status quo***), dužnost je govornika da iznese dovoljno dobre razloge, dokaze ili topose zašto bi se postojeće stanje trebalo promijeniti. Npr. *Fakultet XY treba omogućiti službu za psihološko savjetovanje studentima i djelatnicima fakulteta*, *Treba ukinuti studiranje po bolonjskom procesu na hrvatskim sveučilištima*, *Svaki bi student trebao volontirati*.

Katkad želimo da stvari ostanu onakve kakve jesu te da se postojeća situacija ne promijeni pa u skladu s time također možemo iznijeti političke tvrdnje, npr. *Cijena XY proizvoda ne treba se povećati.*

Iako tvrdnje možemo podijeliti na činjenične, vrijednosne i političke, kod uvjeravajućih govora često se javlja kombinacija tvrdnji. Vješti govornici znaju uklopiti sve tri tvrdnje kako bi uspješno uvjerili publiku.

Zadatak 34. Napravite po tri činjenične, vrijednosne i političke tvrdnje te provjerite njihovu valjanost, trivijalnost i obranjivost.

Da zaključimo, glavni razlog ili standardna funkcija argumentacije može biti trojaka: može služiti da uvjerimo publiku, tj. da slušatelj potpuno ili u velikoj mjeri prihvati stajalište govornika. Zatim služi kao sredstvo postizanja konsenzusa te naposljetku, za pronalaženje argumenata koji vode opravdanim prihvatljivim vjerovanjima. Strukturu argumentiranja dijelimo na tvrdnju, očitosti i logičke ili razumske veze kojima povezujemo tvrdnju i očitosti. Tvrdnja pripada širem pojmu središnje misli koja je glavna misao govora zbog koje se i odlučujemo govoriti.

5. RETORIČKA STILISTIKA (*elocutio*)

Whatever words we utter should be chosen with care for people will hear them and be influenced by them for good or ill. Buddha[29]

Elocutio (stil) bavi se jezičnim izrazima i dijeli se na tri područja:

- stilska načela (*virtutes elocutionis*)
- stilske kategorije (*figurae elocutionis*) i
- stilske vrste (*genera elocutionis*).

Ne mora se posebno naglašavati da se sva tri područja međusobno uvjetuju i preklapaju. Stilske su vrste obilježene određenim stilskim kategorijama i načelima. Stilske kategorije u svojoj primjeni na sadržaj podliježu određenim vodećim načelima, a stilska se načela naposljetku ne mogu ostvariti bez stilskih kategorija i stilskih vrsta. Za retoričku su analizu teksta sva tri sektora važna, no početi moramo s osnovama: stilskim načelima.

5.1. Stilska načela

Školska retorika razlikuje pozitivne i negativne stilske kvalitete – *virtutes* i *vitia* – i time implicira vrijednosni sud. Neutralno gledano, riječ je zapravo o dvopolarnom/binarnom sustavu temeljnih kriterija koji obuhvaćaju funkcionalno područje stilskih kategorija i vrsta. Njihovi broj i vrsta variraju, no u pravilu je riječ o četiri, odnosno pet stilskih načela:

- prikladnost
- jezična točnost
- jasnoća
- ukrasi (i njihova suprotnost), a dodaje se još jedno vrlo važno načelo:
- zornost.

[29] https://www.amazon.com/Whatever-words-utter-should-chosen/dp/B01LXSQAX3 (pristupljeno 22. 11. 2018.)

Prikladnost

(gr. *prépon*, lat. *aptum*, *decorum*, engl. *propriety*, njem. *Angemessenheit*)

U retoričkoj i poetičkoj teoriji središnju ulogu ima prikladnost, odnosno primjenjivost, što je, s etičkim naglaskom, označeno i kao *decorum*, tj. doličnost. Oni su zapravo osnova svake retoričke kongruencije. Ta se vrsta kongruencije s jedne strane odnosi na funkcionalne odnose među stupnjevima obrade teksta, a s druge na komunikativni odnos stil – autor/govornik, odnosno recipijent / tekstna situacija. Oba se kongruencijska tipa međusobno preklapaju. Pridržavanje načela prikladnosti osigurava u svakome pojedinačnom slučaju nesmetan tijek posredovanja teksta. Njegova je funkcija očuvanje očekivanih akcija i reakcija u svim područjima koja su zahvaćena komunikacijskim procesom. Suprotnost je tomu načelu neprikladnost, neprimjenjivost (*ineptum*), međutim vrlo revolucionaran čimbenik ako se učinkovito primijeni. On zapravo otuđuje područje teksta preko atopijskih kolokacija, zatim psihološko područje preko učinka šoka, etičko područje preko propitivanja vrijednosne hijerarhije te društveno područje preko preokreta društvenih struktura. Da zaključimo: prikladnost (primjenjivost, doličnost) nije tek puko stilsko načelo, nego prodire u sva područja ljudskog djelovanja. Ono je, drugim riječima, antropološka kategorija.

U nastavku ćemo prikazati kongruencijske tipove. Prvi je tip **stil – autor/govornik**. Kongruencija se toga odnosa sastoji u tome da govornik bira onaj način izražavanja koji odgovara njegovu etosu. Ako mu to ne uspije, govornik djeluje nevjerodostojno ili čak i smiješno. Ako se neprikladnost namjerno upotrebljava, može voditi k šokantnoj socijalno-kritičkoj i licemjernoj igri uloga (kod Shakespearea to su primjerice *Hamlet* ili *Richard III*.).

Drugi je kongruencijski tip odnos **stil – recipijent**. *Aptum*, odnosno prikladnost koja se odnosi na publiku, razdjeljuje se na mnoštvo perspektiva koje s jedne strane nameće stil (kategorije, vrste), a s druge područja ljudskoga života. To nije konstantni proces, nego je podložan stalnim povijesnim promjenama. Usmjerenost kongruenciji teoretičara stila ogleda se primjerice u srednjovjekovnoj adekvaciji između stilske razine i staleža (visoka stilska razina – visok stalež itd.). Bilo koja vrsta neprikladnosti, *ineptum*, u odnosu stil – publika razara konvencije (pr. opscenost, smjela metaforika[30], niski stil za visoki; u književnosti: manirističkа književnost, *underground* književnost).

[30] https://www.karteikarte.com/card/2232621/k-hne-metapher, 2018. (Smjele metafore povezuju dva područja stvarnosti koja se inače ne mogu povezati. Usporedba nije odmah uočljiva. Primjer: *Mjesec je krvavi mač.* Za potrebe udžbenika s njemačkog prevela I. Jozić.).

Treći se tip odnosi na relaciju **stil – tekstna situacija**. Tekstna situacija, odnosno povod za govor, određeni su nizom čimbenika društvenog sustava normi. Komunikativna se kongruencija sastoji u izboru pravog (tj. općepriznatog) stilskog registra, primjerice formalni registar za formalni povod. Povreda te vrste kongruencije djeluje provocirajuće.

Polazište sljedećeg tipa kongruencije, **stil – sadržaj**, podrazumijeva ideju o unaprijed određenom skladu[31] koji bi se trebao ogledati i u jeziku. To najjasnije dolazi do izražaja u srednjovjekovnim izjednačavanjima uzvišenog sadržaja i visokog stila, osrednjeg sadržaja i srednjeg stila te jednostavnog sadržaja i niskog stila. No, otkako je ta konvencija razbijena postupkom „demokratizacije" (ili bolje niveliranja) svih predmeta govora, o toj vrsti prikladnosti vlada poprilična nesigurnost. Primjer bi zato bila hiperbolika reklamnih slogana. Institucionalizirani oblici inkongruencije stila i sadržaja paradoksni su enkomion (pr. u Erazmovoj *Pohvali ludosti*) i *mock-heroic epic* (Popeovo djelo *Rape of the Lock*).

Jezična točnost

Jezična je točnost (*puritas, latinitas*) kongruencija stila i aktualne društveno uvjetovane jezične uporabe (lat. *consuetudo*, engl. *usage*, njem. *Sprachgebrauch*). Za inkongruenciju vrijede sljedeći kriteriji: neprikladnost starosti riječi, neprikladnost manjkave idiomatike i neprikladnost gramatičke netočnosti. Prvi se kriterij, **neprikladnost starosti riječi**, osobito ogleda u izboru riječi. Zastarjele se riječi nazivaju arhaizmi (njem. *Oheim = Onkel*, engl. *thou = you*, hrv. *razdvoj = rastanak*), a novostvorene riječi neologizmi (*cyberspace*). Drugi kriterij, **neprikladnost manjkave idiomatike**, nastaje uporabom dijalektizama, barbarizama, arhaizama, neologizama i katahreza. Treći se kriterij, neprikladnost gramatičke netočnosti, pojavljuje dvojako. Nalazimo ga i u fonetici (sinkopa, apokopa, proteza, epenteza, paragoga) i u sintaksi (solicizmi).

Rijedak je slučaj da se tekstovi strogo drže načela jezične točnosti (purizam). No, ako je riječ o funkcionalno namjernoj povredi norme, govori se o metaplazmi (poput dijalektizama), što pripada pjesničkoj slobodi. Metaplazma se primjerice pojavljuje kao neprikladnost starosti riječi u arhaičnom pjesništvu (Spenser, Brentano), kao neprikladnost manjkave idiomatike u dijalektalnom pjesništvu

[31] Naslanja se na filozofa Leibniza i njegovu ideju o od Boga unaprijed određenom skladu tijela i duše.

(Burns, Reuter) te kao neprikladnost gramatičke netočnosti u različitim figurama položaja (zeugma).

Zadatak 35. U ulomku iz knjige Augusta Šenoe *Zlatarevo zlato* iz 1871. godine pokušajte pronaći primjere za kriterije jezične točnosti (arhaizme, dijalektizme, barbarizme itd.). Komentirajte, ako imate primjere, uporabu takvih kriterija u svakodnevnoj komunikaciji i njihov kontekst.

„Na domaku šesnaestoga vijeka, za kraljevanja Makse Drugoga, a banovanja biskupa Đure Draškovića nizahu se oko župne crkve Sv. Marka oniske daščare gdje su kramari i piljarice obzirnim građanima plemenitoga varoša na 'grčkih goricah' tržile lojanica, ulja, pogača i druge sitne robe za sitnu porabu i uz malen novac.

Stari Zagrepčani, premda u vječnoj zavadi sa prečasnom kaptolskom gospodom, bijahu ljudi dosta pobožni; pohvališe se dapače jedanput pred kraljevskom svjetlošću da, hvala budi bogu, u njihovu gradu toliko popova i fratara koliko i građana ima. Ali kraj sve te obilne i silne pobožnosti slabo su se sjećali Svetoga pisma, gdjeno se čita da je sin božji bičem protjerao novčare i trgovce iz pridvorja hrama božjega. Daščare stajahu mirno pod okriljem Sv. Marka, pače i sama svjetska i duhovna gospoda zaustavila bi se kadšto pred njima.

Ponajznatnija glava u tim daščarama bijaše Magda 'paprenjarka'. I staro i mlado i veliko i malo po varošu poznavalo je Magdu bolje nego i samoga varoškoga bubnjara, Đuru Garuca, dugoljana, komu bjehu prišili nadimak 'biskupska palica'.

Magda bila je uistinu glava vrlo čudnovata. Mršava kao svijeća, žuta kao vosak, imala je šiljast, pri kraju zavinut nos poput šljive proteglice, a vrh nosa dlakavu bradavicu. Na dugačkom licu vidjelo se više nabora nego na seljačkoj košulji. Zubi je nisu boljeli, jer ih nije ni imala, a u sivkaste, žacave oči rijetko bi tkogod poviriti smio, jer ih je starica zaklapala, pa bi tek kadšto požmirnula u božji svijet.

Motreći je kako čuči zgurena u daščari pod bijelom krilatom kapom, pomislio bi bio svatko: Nije Magda bez -, jaše Magda svakoga petka na Klek ili na lomnički križeput da se u kolu sestara kopitnica nečastivo poveseli, nu, svatko bio bi pomislio, Magda je vještica.

Ali ne bijaše u nje duša pusta, srce himbeno; paprenjarka bijaše pače vrlo pobožna starica. U njezinoj daščari visila je čađava slika čudotvorne Gospe Remetske, a pred njom gorjela je na čast Bogorodici i za spas duše mjedena svjetiljka. Magda sjedeći vazdan u svom drvenom zaklonu, motala je drijemljući zrnatu, posvećenu krunicu, te bi samo kadšto ozeble ruke nadnijela nad lonac, pun žeravice, ili pokoju progovorila sa kakvom građankom ili sa zvonarom. Obično šaptaše 'Oče naš' i 'Zdravu Mariju', sjalo sunce ili padala kiša. A toga bome vještica ne čini!

Prišivak 'paprenjarka' pako nadjenuše joj zato: u svem gradu ne bijaše ni velikaške ni građanske žene koja bi bila umjela mijesiti paprenjake kao što Magda. Stoga je bilo i svetkom i petkom dosta jagme za njezinim paprenjacima, i sam varoški sudac Ivan Blažeković znao je kadšto ostaviti lijep dinar u njezinoj kesi.

Odavna bje starica obudovjela. Pokojnik joj muž bijaše zvonarom kod Sv. Marka. Tako je živarila bez roda i ploda, pekući obnoć paprenjake u svom stanu kod Kamenih vrata, a prodavajući ih obdan pred Sv. Markom.

Ljudi nisu pamtili da je kada mlađa bila, niti su opazili da se stari; jednaka te jednaka kao starinska slika, koja, viseći godine i godine u zabitnoj kuli, svoga lika ne mijenja. Nu svatko je vidio da starica lijep dinar teče, da malo troši; svatko je pitao – kako već ljudi za svašta pitaju – čemu Magdi novaca?

Uistinu čuvala je Magda u prikrajku svoga pisanoga sanduka staru čarapu punu dinara, groša, pače i starih cekina od kralja Matijaša. Čarapa se debljala, Magda se sušila.

Ali čemu Magdi novaca?

'Za pokoj duše', odvratila bi starica mirno takvim dosadnicima, pa je dalje motala krunicu.

Da, za pokoj duše! Dobra starica, osvojena pobožnim sankom, odbijaše od svojih žuljeva dinar po dinar da uzmogne privrijediti novaca, da joj se po smrti za pokoj duše njezine i pokojnoga joj druga služi svake godine na Magdino kod Sv. Marka misa.

Zabavljena tom mišlju radila je revno, bila je sretna."[32]

[32] http://dzs.ffzg.unizg.hr/html/Senoa7.htm (pristupljeno 21. 02. 2018.).

Jasnoća

Jasnoća (lat. *perspicuitas*) nekoga teksta sastoji se u tome da on dopušta samo jednu jedinu mogućnost interpretacije. S druge strane, ako neki tekst dopušta više od jednoga tumačenja, zaklanja točno razumijevanje smisla, što se u retorici naziva *obscuritas*. Osvjetljivanje toga „zatamnjenoga" smisla zadaća je hermeneutike koja pokušava prenijeti namjeru autora. Stilska opskurnost može biti posljedica jezične nesposobnosti, no isto tako i određena načina izražavanja. Drugi je slučaj ako je riječ o pravilu kod poetskih tekstova čija se „neodređenost" mora ispuniti recipijentovom „konkretizacijom". Jedan je od mogućih uzroka opskurnosti dvoznačnost (*ambiguitas*, *amphibolia*). Njezini su korijeni između ostalog polisemija, homonimija i elipsa. Osim dvoznačnosti mnogi tropi i neke figure riječi / sintaktičke figure i figure ponavljanja imaju obilježje opskurnosti.

Zadatak 36. U sljedećem tekstu odredite stupanj jasnoće i njegove moguće interpretacije.

Lukijan (120. – 180. po. Kr.) – Kako treba pisati povijest?

Evo dakle kakav bi prema mome mišljenju trebao biti povjesničar: neustrašiv, nepodmitljiv, slobodan, prijatelj istine i otvorene riječi, čovjek koji kaže kruh kruhu, a vino vinu, čovjek koji neće nikada radi prijateljstva ili mržnje popustiti ili nijekati, nekoga žaliti ili se stidjeti ili nekoga omalovažavati; on mora biti pravedan sudac, dobrohotan sa svima, nikad spreman popustiti jednoj strani više nego što ona to zaslužuje; čovjek koji kada piše nema domovine, ni grada, ni vladara; čovjek koji se ne pita što će misliti ovaj ili onaj, nego izlaže ono što se dogodilo.[33]

5.2. Ukrasi

Ukrasi (*ornatus*) su estetsko stilsko načelo. Retorika koja je obilježena ukrasima naziva se ukrasna retorika, a kao takva pretpostavka je za cilj *delectare*. Retorička ornamentika nadilazi načelo jasnoće i kreće se – različito iznijansirana

[33] studentski.hr/system/materials/f/09a215d70fcca300c31db61110df26646807e0c6.docx (pristupljeno 19. 11. 2018.).

– prema opskurnosti. Ona je ozakonjenje svakoga stilističkog otklona koji je prouzročen stilskim kategorijama. Srednjovjekovna retorika razlikuje *teške ukrase* (*ornatus difficilis*) među koje se ubrajaju poglavito tropi te *lake ukrase* (*ornatus facilis*) u koje se prije svega ubrajaju figure. Teški ukrasi obilježje su srednjeg stila, a njegova se najveća izvještačenost ogleda u provansalskom *trobar clus* i u talijanskom *dolce stil nuovo*. Premalo ukrasa vodi ogoljenoj hladnoći izraza (primjerice u znanstvenim tekstovima), a previše pretjeranoj afektivnosti izraza (*mala affectatio*). Retorički se ukrasi često promatraju kao čisti dodatak ogoljenom sadržaju, a vrlo često oduzeta im je vrijednost. No, ne smije se iz vida ispustiti činjenica da je on integrirani dio svakoga dobrog pjesništva, odnosno govorništva.

Zadatak 37. Komentirajte sljedeći citat u odnosu na uporabu ukrasa, njihov pretpostavljeni cilj i očekivani učinak.

„Treba li nam još filologija?

Nervozna uznemirenost našega suvremenog svijeta, njegova obuzetost samim sobom i prezentnim problemima, koji se neprestano obnavljaju, rastu i gomilaju, nesumnjivo je antiku i antičku civilizaciju u cjelini gurnula na margine društvenog interesa; a kad je riječ o nama i našem društvu, antika je i na marginama društvene svijesti. I doista, što može biti marginalnije od jednog davno prohujalog svijeta, nadiđenog i djelomično nespoznatog, svijeta doslovno u ruševinama, čiji nam ostatci – bar na prvi pogled – uopće ne pomažu da pronađemo odgovore na pitanja što nam ih tako intenzivno postavlja naša sadašnjost? Ali, odnos bi se mogao – ne samo iz težnje da se izvede retorički paradoks – postaviti i sasvim drugačije: premda to zvuči odviše evropocentrično (no za nas je svakako točno), moglo bi se – u određenoj perspektivi – reći da je cijela naša evropska ('zapadna'?) civilizacija izrasla zapravo na marginama antike, jer je gotovo sva svoja dostignuća i spoznaje nadograđivala na jezgri koju su oblikovali Grci i Rimljani. Na taj način mi bismo se sami našli na marginama, s kojih više i ne nastojimo prići bliže središtu."[34]

[34] studentski.hr/system/materials/f/09a215d70fcca300c31db61110df26646807e0c6.docx (pristupljeno 19. 11. 2018.).

5.3. Zornost

Zornost (lat. *evidentia*, gr. *enárgeia*, *hypotýposis*) znači načelo jasnoće, predočavanja nečega (*ante oculus ponere*). No, suprotno jasnoći koja intelektualno podučava i ukrasima koji obogaćuju estetsku moć, sredstva su zornosti pogodna za poticanje afekata. Razlog je tomu snaga fantazije koja se kod recipijenata proizvodi oživljavanjem mrtvoga (pr. kinetičke metafore, prozopopeja), osadašnjivanjem prošloga odnosno budućega (pr. epski prezent) te aktualizacijom odsutnoga (teihoskopija).

Zadatak 38. Ako vladate njemačkim jezikom, pokušajte analizirati sljedeću verziju Goetheove balade *Der Erlkönig*, odnosno kritizirati prekomjerne uporabe anglizama u njemačkome jeziku u odnosu na stranojezični *ineptum*.

Der Earl King

Wer reitet late night
durch Wind und Schauer?
Es ist Ol'Dad
mit mega viel power!
Er hält sein kid safe im Arm,
"Bleib fit, oh boy, dort ist die Farm!"
"Mein Vater, mein Vater,
Erlkönig fasst mich an!"
"Oh boy, Du bist ein Big bag of fun!"
Der kleine Guy wird pink und red
"My God, das Kid ist dead!"
Ol´Dad er reitet ohne Stop
Zum citynahen Särgeshop.
Auf seinem Weg hört er
Erlkönig weh im Winde:
"Sprache, mein Freund,
war Mutter Dir im Kinde.
Du erschlugst, was Du

glaubtest morsch und alt,
Ermordet hast´, was Sinn Dir gab und Halt!"

Alfred Becker

Zadatak 39. „Kako se turbopopularni *viner* nosi s *hejterima*? *Bjuti* savjet je nositi dnevni *smokey eyes*. Novih 67 *lookova* za *it* cure – neki su od tipičnih naslova koje čitamo u časopisima." Stajališta o anglizmima u hrvatskom jeziku oprečna su.[35] Definirajte i obrazložite svoje.

[35] https://www.hrt.hr/300416/magazin/anglizmi-u-hrvatskom-jeziku-like-it-ili-hate-it (pristupljeno 25. 11. 2018.).

6. POSEBNE VRSTE

6.1. Pismo (*epistola*)

Za razliku od usmenog govora pismo je pisani oblik teksta čija se struktura temelji na strukturi klasičnog govora. Uobičajena je raščlamba pisma ovakva

a) pozdravljanje (*salutatio*)

b) zadobivanje naklonosti čitatelja (*captatio benevolentiae*)

c) pripovijedanje (*narratio*)

d) molba (*petitio*)

e) zaključak (*peroratio*).

Pozdravljanje i zadobivanje naklonosti publike odgovaraju uvodu govora, molba odgovara argumentiranju, a pripovijedanje i zaključak zajednički su objema retoričkim formama. No, u svakome se slučaju shema raspoređivanja može pojednostavniti, osobito kod privatnog pisma (*epistola familiaris*).

Primjer dugovječne valjanosti retoričke sheme pisma pokazuje analiza pisma na njemačkom jeziku iz 19. stoljeća u kojemu je riječ o traženju milosti od cara.

Salutatio:

Berlin, den ...

Allerdurchlauchtigster, Großmächtigster Kaiser und König,
Allergnädigster Kaiser, König und Herr!

Captatio benevolentiae:
Im Vertrauen auf die bekannte Gnade und Milde, die Ew. Majestät schon gegen viele Hilfesuchende gezeigt haben, wage ich es, Ew. Majestät demütig mit einer Bitte zu nahen.

Narratio:
Mein Mann, der Tischlermeister Paul Stör, ist im vorigen Jahr wegen Landfriedensbruchs zu einer Gefängnisstrafe von 2 Jahren verurteil worden. [...]

Petitio:
[...] Ich bitte daher mit meinen Kindern Ew. Majestät flehentlich, uns den Vater und Ernährer wieder zu schenken und uns dadurch vor dem völligen Untergange zu retten.

Peroratio:
In der frohen Hoffnung auf Ew. Majestät Gnade bin ich in tiefster Ehrfurcht

Ew. Majestät
alleruntertänigst gehorsamste
Mathilde Stör.

Salutatio se u pismu odnosi na oslovljavanje. *Captatio benevolentiae* sastoji se u starom toposu *Budući da si mnogima pomogao, ja također očekujem tvoju pomoć*. Za razliku od nekadašnje prakse pisanja pisama, danas se *narratio* pojavljuje u kratkom obliku *predmet* (njem. *Betreff*, engl. *subject*) prije pozdrava (*salutatio*). *Petitio* i *peroratio* i u današnjem su vremenu još uvijek epistolarni stereotipovi. Bilo bi zanimljivo istraživati promjenjivo sadržajno ispunjavanje te sheme, i to osobito u područjima *salutatio* i *peroratio*, što bi nedvojbeno svjedočilo o društvenoj povijesti pisma.

Zadatak 40. Usporedite tradicionalnu shemu pisma i njegova aktualnog nasljednika e-pošte u odnosu na strukturu, formu i sadržaj, društveni kontekst i područje primjene.

6.2. Propovijed (*sermo, concio*)

U pravilu razlikujemo homiliju (tekst propovijedi) i tematsku propovijed. Primjena klasičnog strukturiranja govora na oba tipa obuhvaća raspon mogućnosti, od slijepa oponašanja do potpuna odbijanja sheme. Neumjetnički smjer zagovara

strogo postupanje po redoslijedu teksta (*secundum ordinem textus*). Modificirana klasična shema sastoji se od uvoda (*exordium*), provedbe (*tractatio intermedia*) i zaključka (*epilogus*, *seu peroratio*). Osim te, postoji i proširena shema govora koja kao prethodnicu dijelovima propovijedi (*exordium*, *propositio*, *confirmatio*, *refutatio* i *conclusio/peroratio*) predviđa čitanje dijelova Biblije s propovjednice i zaziv. Naposljetku se mogu umetnuti i logički stavovi, što dokazuje i sljedeća struktura: tema, *exordium* (*prothema* ili *antethema*), molitva, uvođenje teme, *divisio*, *explicatio*, *applicatio*. Razlog tako jakom odstupanju u raščlambi leži u različitu teološkom smjeru kršćanske retorike.

Zadatak 41. U sljedećim propovijedima na hrvatskom, njemačkom i engleskom jeziku analizirajte jednu ili više propovijedi, ovisno o jezicima kojima vladate, u odnosu na sljedeće točke: a) struktura teksta i njegovi dijelovi, b) eventualna odstupanja od sheme i c) aktualnost poruke propovijedi za suvremenog čovjeka.

Primjer na hrvatskom jeziku:

6. lipnja 2015. godine Sveti Otac papa Franjo predsjedao je svečanim misnim slavljem na stadionu Koševo u Sarajevu i održao sljedeću propovijed.[36]

„Draga braćo i sestre,

u biblijskim čitanjima koja smo poslušali odjeknula je više puta riječ *mir*. Uistinu, snažna proročanska riječ! Mir je Božji dar, Božji plan za čovječanstvo, povijest i sve stvoreno. To je plan koji uvijek nailazi na protivljenja čovjeka i zloga. Tako i u našemu vremenu težnja za mirom i trud oko njegova postizanja sukobljavaju se s činjenicom da se u svijetu trenutno vode toliki oružani sukobi. To je jedna vrsta trećega svjetskog rata koji se vodi 'u dijelovima' te se u kontekstu globalne komunikacije doživljava prava *ratna klima*.

Postoje neki koji bi namjerno htjeli stvarati i izazivati ovu klimu, posebno oni koji nastoje izazvati sukobe među različitim kulturama i civilizacijama te oni koji smišljaju ratove kako bi prodavali oružje. Ali rat podrazumijeva djecu, žene i starce u izbjegličkim kampovima; podrazumijeva prisilno napuštanje domova; podrazumijeva razrušene kuće,

[36] http://biskupija-banjaluka.org/propovijedi_/propovijedi=id=143.html (pristupljeno 8. 8. 2018.).

ulice i gospodarske objekte; podrazumijeva iznad svega tolike razorene živote. Vi to vrlo dobro znate jer ste sve to doživjeli upravo ovdje: kolika patnja, kolika razaranja, kolika bol! Danas se, draga braćo i sestre, još jednom iz ovoga grada uzdiže vapaj naroda Božjega i svih muškaraca i žena dobre volje: nikada više rata!

Usred ove ratne klime, poput sunčeve zrake koja prodire kroz oblake odzvanja Isusova riječ u Evanđelju: *Blago mirotvorcima (Mt* 5,9). Poziv je to uvijek aktualan koji vrijedi za svaki naraštaj. Ne kaže'Blaženi propovjednici mira': svatko je sposoban govoriti o njemu, čak na licemjeran i lažan način. Ne. Kaže: 'Blago *miro-tvorcima*', to jest, onima koji ga *tvore, stvaraju.* Stvarati mir svojevrsno je *umijeće:* zahtijeva se strast, strpljivost, iskustvo, postojanost. Blaženi su oni koji siju mir svojim svagdanjim radom, s gestama služenja, bratstva, dijaloga, milosrđa... Upravo će se ovi 'sinovima Božjim zvati' jer Bog sije mir uvijek i posvuda; u punini vremena poslao je u svijet svojega Sina da imamo mir! Stvarati mir je posao koji se neumorno ostvaruje svakoga dana, korak po korak. Ma, *kako se stvara,* kako se ostvaruje taj mir? Na to nas je na najbolji način podsjetio prorok Izaija: 'Mir će biti djelo pravde' (32,17). Prema *Vulgati* glasi: *Opus iustitiae pax* – to je postalo slavno geslo koje je proročki preuzeo Papa Pio XII. Mir je djelo pravde. Ni ovdje se ne radi o teoriji i planiranju pravde, već o pravdi koja je *primijenjena,* življena. Novi Zavjet nas uči kako je savršeno ispunjenje pravde ljubiti bližnjega kao sebe same (usp. *Mt* 22,39; *Rim*13,9).

O, kako se mijenjaju stvari kada, s milošću Božjom, slijedimo ovu zapovijed. To je zbog toga jer se mi mijenjamo! Ona osoba, onaj narod koji sam dosada doživljavao kao neprijatelja, zapravo ima isto lice kao i ja, moje srce, moju dušu. Imamo istoga Oca na nebesima. Dakle, istinska bi pravednost bila činiti toj osobi, tome narodu, sve ono što bih volio da bude učinjeno meni i mome narodu (usp. *Mt* 7,12).

U drugome čitanju Sveti Pavao nam je pokazao *prijeko potrebne osjećaje za stvaranje mira:* 'Zaodjenite se u milosrdno srce, dobrostivost, poniznost, blagost, strpljivost te podnosite jedni druge praštajući si, ako tko ima protiv koga kakvu pritužbu! Kao što je Gospodin vama oprostio, tako i vi!' (3, 12-13).

To su osjećaji koji nam pomažu da, ondje gdje živimo, postanemo 'umjetnici' u stvaranju mira. No, ne dajmo se zavaravati da to ovisi samo o nama! Pali bismo tada u prazni moralizam! Mir je *dar Božji,* ne u kakvom magijskom smislu, nego upravo u ovomu: On – Krist, sa svojim

Duhom, može utisnuti u naša srca i tijela te osjećaje i učiniti nas istinskim oruđem svojega mira. I, poniruć i još dublje, Apostol nam govori kako je mir dar Božji baš zato što je plod njegove pomirbe s nama. Samo ako se pomiri s Bogom, čovjek postaje pravi mirotvorac.

Draga braćo i sestre, molimo danas Gospodina po zagovoru Blažene Djevice Marije milost da imamo jednostavno srce, puno strpljivosti, želje i zalaganja za pravednost. Molimo ga da budemo milosrdni, da se zalažemo i da stvaramo mir, a ne rat i neslogu. Jedino je to put koji nas čini sretnima, koji nas čini blaženima."

Primjer na njemačkom jeziku:

Propovijed[37] njemačkog svećenika dr. Johannesa Holdta iz Schömberga nosi naslov *Wach sein!/ Bdjeti!* (Mk 13, 33-37) i održana je prve nedjelje došašća 2011. godine.

"In den wenigen Sätzen des heutigen Evangeliums kommt ein Wort viermal vor: „*wach*".

„Bleibt wach!", sagt der Herr und: „seid wachsam!" So heißt es dreimal und dann dasselbe nochmals mit anderen Worten: „Lasst euch nicht schlafend antreffen!" (Mk 13, 33.34.35.36.37).

Das scheint dem Herrn also sehr wichtig zu sein. Seine Jünger sollen wach sein, hellwach und ja nicht verschlafen. Ganz Auge und ganz Ohr, aufmerksam für das, was geschieht in der Welt und in ihrem Leben und ihrem Verantwortungsbereich. („Er –der Herr - übertrug alle Verantwortung seinen Dienern, jedem eine bestimmte Aufgabe"/ Mk 13, 34).

Christen müssen sozusagen das Gegenteil sein von den berühmten „Drei Affen".

Nichts hören - nichts sehen - nichts sagen.

Sicher. Das ist das Bequemste. Da kommt man in nichts rein. Aber mit dem Glauben ist diese Haltung nicht vereinbar. Wir sind in diese Welt und in diese Zeit und in unser Leben hineingestellt, um zu sehen und zu hören, was passiert – im Großen und im Kleinen – darüber nachzu-

[37] http://www.catholic-church.org/ao/ser/wach.html (pristupljeno 2. 12. 2018.).

denken, uns ein Urteil im Licht des Glaubens zu bilden, die Zeichen der Zeit zu deuten, die positiven und die negativen und dann – wenn es angezeigt ist – den Mund aufzumachen.

Das erwartet Gott von uns, das ist die Verantwortung, die wir als seine Diener und seine Zeugen vor den Menschen haben.

Nehmen wir zum Beispiel das Thema Lebensschutz. Papst Benedikt hat den Samstag vor dem ersten Advent zum jährlichen Gebetstag für die ungeborenen Kinder erklärt. Es ist doch eine Tragödie, was hier passiert, dass Jahr um Jahr ein Fünftel bis ein Viertel eines Jahrgangs in Deutschland (120.000 Kinder) nicht das Licht der Welt erblicken dürfen. Damit kann man sich doch nicht abfinden. Da liegt doch kein Segen darauf, am wenigsten für die betroffenen Frauen und ihre Familien, aber auch für das ganze Volk nicht. „Ein Volk, das seinen Nachwuchs tötet, hat keine Zukunft", pflegte Papst Johannes Paul II. zu sagen.

Und schlimm ist, wie das totgeschwiegen wird von der Politik, von allen Parteien.

Hier beim Totschweigen nicht mitmachen, sondern wiederum hellwach sein, präsent sein, Stellung beziehen, darauf kommt es an! Und wo immer wir es mit einem Fall persönlich zu tun bekommen, wo ein unerwünschtes Kind unterwegs ist: Zum Ja zum Leben ermutigen und Hilfe anbieten, sich einsetzen und nicht raushalten!

Liebe Gläubige, die meisten Leute meinen, was im Leben passiert, sei *Zufall*, und es käme bloß darauf an, sich möglichst elegant und unbehelligt durchzulavieren.

Nein, alles , was passiert und was mir begegnet, hat eine Bedeutung und ist auch immer eine Anfrage an mich. – Welche Antwort gebe ich? Das Evangelium sagt mir: Schau alles, was passiert, – auch und vor allem das Schwierige – im Licht des Glaubens an und sage und tu dann das Richtige. Das ist es, was der Herr von einem guten und treuen Jünger erwartet.

Also: aufmerksam sein, wachsam sein. Was geschieht, was mir passiert und begegnet, auch wer mir begegnet, das ist nicht blinder Zufall, sondern die Sprache Gottes in meinem Leben.

Noch ein letzter Gedanke. Auch bei dem, was wir jetzt tun, heißt es wach und aufmerksam sein. Denn auch und gerade hier in der Feier der Eucharistie passiert nicht irgendetwas, sondern gerade hier will Gott mich, sein Kind, seinen Diener, erreichen und ansprechen. Die Messe

ist das große Geheimnis unseres Glaubens, der neue und ewige Bund mit Gott in Jesu Blut.

Alles, was hier geschieht, hat Bedeutung, und kann auch Gottes ganz persönliches Wort für mich sein, in meine Situation, auch in meine Not hinein. Ein Wort des Evangeliums (vielleicht auch einmal aus einer Predigt…), ein Gebet der Liturgie, eine Liedzeile, nicht zuletzt die heilige Kommunion, in der Christus mir seine Liebe schenkt. Deshalb: Wach sein, präsent sein, die Antennen weit ausfahren. Und jedes fruchtbare Samenkorn einzufangen versuchen.

Nehmen wir uns das vor für die Wochen des Advents. Sinnvoll ist der Advent dann, wenn ich ihn mit der Kirche, mit der Liturgie der Kirche wachen Herzens begehe. Die Adventsonntage oder die so stimmungsvollen Roratemessen. In der Dunkelheit des frühen Morgens oder des Abends, wenn alles noch schläft oder schon Feierabend macht. Dann sind wir da mit unseren Kerzen, die im Finstern scheinen. Und wir warten auf den Herrn. Wir beten und singen. Er soll uns nicht schlafend finden, wenn er kommt."

Amen.

Primjer na engleskom jeziku:

Propovijed pape Franje održana je na groblju u Veranu 1. 11. 2014. godine na blagdan Svih svetih.[38]

"When in the First Reading we heard this voice of the Angel crying a loud to the four Angels who were given power to damage the earth and the sea, "Do not harm earth or sea or the trees" (Rev 7:3), this brought to mind a phrase that is not here but in everyone's heart: "men are far more capable of doing this better than you". We are capable of destroying the earth far better than the Angels. And this is exactly what we are doing, this is what we do: destroy creation, destroy lives, destroy cultures, destroy values, destroy hope. How greatly we need the Lord's strength to seal us with his love and his power to stop this mad race of

[38] http://w2.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2014/documents/papa-francesco_20141101_omelia-ognissanti.html (pristupljeno 2. 12. 2018.).

destruction! Destroying what He has given us, the most beautiful things that He has done for us, so that we may carry them forward, nurture them to bear fruit. When I looked at the pictures in the sacristy from 71 years ago [of the bombing of the Verano on 19 July 1943], I thought, "This was so grave, so painful. That is nothing in comparison to what is happening today". Man takes control of everything, he believes he is God, he believes he is king. And wars, the wars that continue, they do not exactly help to sow the seed of life but to destroy. It is an industry of destruction. It is also a system, also of life, that when things cannot be fixed they are discarded: we discard children, we discard the old, we discard unemployed youth. This devastation has created the culture of waste. We discard people.... This is the first image that came to my mind as I listened to this Reading.

The second image, from the same Reading: "A great multitude which no man could number, from every nation, from all tribes and peoples and tongues (7:9) The nations, the tribes.... Now it's starting to get cold: those poor people, who have to flee for their lives, from their homes, from their people, from their villages, in the desert ... and they live in tents, they feel the cold, without medicine, hungry ... because the "man-god" has taken control of Creation, of all that good that God has done for us. But who pays for this feast? They do! The young, the poor, those people who are discarded. And this is not ancient history: it is happening today. "But Father, it is far away ...". It is here too, everywhere. It is happening today. I will continue: it seems that these people, these children who are hungry, sick, do not seem to count, it's as if they were of a different species, as if they were not even human. And this multitude is before God and asks, "Salvation, please! Peace, please! Bread, please! Work, please! Children and grandparents, please! Young people with the dignity of being able to work, please!". Among these are also those who are persecuted for their faith; there "then one of the elders addressed me, saying, 'who are these, clothed in white, and when have they come?' ... 'These are they who have come out of great tribulation; they have washed their robes and made them white in the blood of the Lamb'" (7:13-14). And today, without exaggeration, today on the Feast of All Saints I would like us to think of all these, the unknown saints. Sinners like us, worse off than us, destroyed. Of this multitude of people who are in great distress: most of the world is in tribulation. Most of

the world is in tribulation. And the Lord sanctifies this people, sinners like us, but He sanctifies these people in tribulation.

Finally, there is a third image: God. First was the devastation; second was the victims; the third is God. In the Second Reading we heard: "Beloved, we are God's children now; it does not yet appear what shall be" (1 Jn 3:2), that is, hope. And this is the Lord's blessing that we still have: hope. Hope that He will have mercy on His people, pity on those who are in great tribulation and compassion for the destroyers so that they will convert. And so, the holiness of the Church goes on: with these people, with us, that we will see God as He is. What should our attitude be if we want to be part of this multitude journeying to the Father, in this world of devastation, in this world of war, in this world of tribulation? Our attitude, as we heard in the Gospel, is the attitude of the Beatitudes. That path alone will lead us to the encounter with God. That path alone will save us from destruction, from destroying the earth, Creation, morality, history, family, everything. That path alone. But it too will bring us through bad things! It will bring us problems, persecution. But that path alone will take us forward. And so, these people who are suffering so much today because of the selfishness of destroyers, of our brothers destroyers, these people struggle onwards with the Beatitudes, with the hope of finding God, of coming face-to-face with the Lord in the hope of becoming saints, at the moment of our final encounter with Him.

May the Lord help us and give us the grace of this hope, but also the grace of courage to emerge from all this destruction, devastation, the relativism of life, the exclusion of others, exclusion of values, exclusion of all that the Lord has given us: the exclusion of peace. May he deliver us from this, and give us the grace to walk in the hope of finding ourselves one day face-to-face with Him. And this hope, brothers and sisters, does not disappoint!"

DODATAK

PRIMJERI ZA ANALIZU I RASPRAVU

Moć govora ima isti učinak na stanje duše kao primjena lijekova na stanje tijela; jer baš kao što različiti lijekovi rastjeruju različite tekućine iz tijela, tako neki govori okončavaju bolest, dok drugi okončavaju život te isto tako i neki govori prouzročuju bol, neki užitak, neki strah; neki usađuju hrabrost, neki opčinjuju dušu nekom vrstom zlog uvjeravanja. Gorgija, 414. pr. Kr

U šest koraka do analize govora

Govor nije teško analizirati ako se zna na koje se čimbenike mora obratiti pozornost. Gradnja govora vrlo je strukturirana i može se primijeniti na bilo koji govor.

1. korak: karakterizacija govorne situacije. Može poslužiti kao uvod, a pojašnjavaju se pitanja poput: kakav je povijesni kontekst, tko je govornik, što je tema, treba li spomenuti gdje se i kada govor održava itd.

2. korak: sadržajna struktura govora. Tekst se dijeli na smislene ulomke, a može pomoći dodavanje po jedne kratke rečenice kao podnaslova iznad pojedinih ulomaka.

3. korak: postavljamo pitanja poput: o čemu je sadržajno riječ u govoru, koju funkciju imaju pojedini ulomci, kako argumentira govornik, upotrebljava li tvrdnje, teze, primjere, retrospektivu, pogrdne ili uvredljive izraze itd. U tome se koraku također istražuju retorička sredstva i objašnjava se njihova funkcija. Može se istražiti i pronominalna struktura.

4. korak: mora se razjasniti kakav je stav govornika prema publici, tj. jesu li distancirani ili su bliski, postoje li među njima zajedničke dodirne točke te manipulira li govornik publikom.

5. korak: svrstavanje govora u određeni tip. Je li riječ o sudskom, političkom ili pohvalnom govoru? Koristeći se komunikacijskim modelom Karla Bühlera (Wallat, 2016), govore se može svrstati i na sljedeći način:
   - izražajni: ekspresivni govori, primjerice pogrebni govor
   - prikazni: predmet je govora u središtu pozornosti, primjerice znanstveno izlaganje i
   - apelativni: govor je izravno usmjeren na slušatelje.

6. korak: sažimanje interpretacije govora u odgovoru na pitanje što je govornikov cilj. U tome se dijelu analize trebaju uključiti vlastiti stav i mišljenje. Kako sam doživio/doživjela govor? Je li bio učinkovit?

Sažimanjem osobnih stavova može se zaključiti analiza govora koja se uistinu može primijeniti na svaki govor. A ako se držimo navedenih koraka, u glavi već imamo gotovu raščlambu koja se samo još treba prilagoditi određenom tekstu.

Tablica 4. Analiza govora

Situacija	**Sadržaj**	**Namjera**	**Struktura i retorička sredstva**	**Izvedba**
Gdje se i kada održava govor?	Što su glavne tvrdnje?	Kakav učinak govornik želi postići i gdje se to vidi?	Kakvim se argumentima koristi govornik?	Kako se izvodi govor (glasnoća, tempo i sl.)?
Jesu li uključeni mediji?	Kakva je sadržajna struktura govora?	Jesu li govornikovi interesi jasni ili skriveni?	Koja se retorička sredstva upotrebljavaju?	Obraća li se govornik publici ili je zanemaruje?
Ako jesu, koji i s kojim ciljem?	Što se sve spominje u govoru?	Postoje li predbacivanja, apeli, zahtjevi i sl.?	Kojim se imenicama i pridjevima izražava afirmativni ili negativni stav govornika?	Kako se upotrebljava mimika i gestikulacija?
Tko je publika?	Je li govor usmjeren protiv koga ili za koga?		Pripada li govor nekomu određenom stilu?	
Što je povod za govor?				

Zadatak 42. Donosimo tri primjera govora na njemačkome jeziku na zadane teme koje su u sklopu retoričkog kolegija na Odsjeku za njemački jezik i književnost održali studenti. Odredite dijelove govora te ih analizirajte.

1) Tema „Reden in der Literatur" („Govori u književnosti"):

Eigentlich wollte ich sagen: es bereitet mir großes Vergnügen hier zu sein. Aber dann fiel mir ein, dass ich mal gelesen habe, dass Winston Churchill immer meinte, dass diese Worte nicht glaubwürdig sind, wenn ein Redner sie verwendet. Reden sei keine Tätigkeit, die einem Vergnügen bereiten kann. Churchill hat den Satz „Es bereitet mir großes Vergnügen" nur ein einziges Mal in einer Rede verwendet. In den Jahren vor dem Ersten Weltkrieg war er nämlich Gründungsmitglied eines britischen Gentlemen-Clubs. Die Tagesordnung dieses Clubs war einfach und wurde mithilfe von zwei Hüten festgelegt. Der Präsident zog aus den Hüten je einen Namen und je ein Thema. So musste jedes Mitglied zu einem Thema, von dem er meist wenig verstand, eine Rede improvisieren.

Eines Tages wurde aus dem Hut Churchills Name gezogen, und auf dem anderen Zettel stand „Sex". Churchill stand auf und sagte: „Es bereitet mir großes Vergnügen" – und setzte sich wieder. Lassen Sie mich deshalb sagen – ganz ohne Vergnügen: Ich freue mich, heute hier zu sein.

Ich bin mir sicher, euch ist allen Kafkas Buch „Der Prozess" bekannt. „Der Prozess" ist einer von drei Romanfragmenten, die nach Kafkas Tod unveröffentlicht geblieben sind. Darin zeigt uns Kafka eine groteske und scheinbar irreale Welt, in der Grundrechte verletzt werden. Der Autor gibt dem Leser Rätsel, ohne Lösungen dafür anzubieten. Jeder ist selbst herausgefordert, Fragen zu stellen und Antworten darauf zu finden. Die Hauptfigur, Josef K. wird an seinem Geburtstag verhaftet und damit beginnt die Agonie. Als er zu seiner ersten Verhandlung kommt, hält er eine Rede vor einem vollen Gerichtssaal. Es ist eine politische Rede, eine Kritik des Systems. Die Stimmung ist trüb, wir haben keine Klarheit, genau wie K. sie auch nicht hat. Er überlegt wie er handeln soll und fängt spontan an zu reden. Es scheint als würde der Angeklagte, K., den Prozess regieren und so hört sich auch seine Rede an.

Inhaltlich können wir diese Rede in drei Bereiche einteilen: zuerst haben wir eine Kritik an der Verhaftung und dessen Ablauf; er erzählt nach wie die Sachen

an jenem Morgen abliefen und schildert was für Schwierigkeiten ihm das bereitet hat, zweitens eine Kritik an dem gesetzlichen Apparat; K. sieht das geheime Zeichen des Untersuchungsrichters und greift das korrupte System an. Drittens beschimpft er die korrupte Bande, als er realisiert, dass alle Zuhörer mit demselben Zeichen gekennzeichnet sind und unter einem Hut stecken.

Es werden sprachliche wie auch rhetorische Mittel benutzt. Sprachliche Mittel in dieser Rede sind Metaphern („Leute, die von oben dirigiert werden"), Hyperbel („ich wurde im Bett überfallen"), rhetorische Frage („hätte es aber nicht auch schlimmer Folgen haben können?"), Wiederholung („es ist kein Zweifel, es ist kein Zweifel"), Akkumulation („Diener, Schreiber, Gendarme") und andere. Einige rhetorische Mittel, auf die ich aufmerksam machen möchte sind: Erzeugung eines Feindbildes, wobei sich herausstellt, dass diejenigen, die ihm zuhören, die Feinde sind von denen er sprach. Befehle. Er versucht den Beamten und dem Untersuchungsrichter ins Gewissen einzureden, dass es falsch ist, was sie da machen, und dass sie es sein lassen sollten. Nicht nur in seinem Fall sondern in allen, die grundlos verhaftet worden sind. Mehrmals benutzt er rhetorische Fragen, also Fragen bei denen die Antwort schon längst bekannt ist. Damit erreicht er, dass die Wirkung seiner Worte verstärkt wird und länger im Saal hängen bleibt. Er lässt kritischen Fragen oder Kompromissen keine Zeit und redet ziemlich radikal, um letzendlich doch als Verlierer den Saal zu verlassen, da sich, wie schon erwähnt, alle Zuhörer unter einem Hut befinden und Beamte sind, gegen die seine Kritik gerichtet ist. K. redet objektiv, argumentiert, dennoch, in dem Kontext des Buches kommt diese Rede subjektiv rüber, da man es auf verschiedene Arten interpretieren kann. Subjektivität kommt auch aus seiner Gestresstheit und Aufregung rüber. Zwischen den Zeilen liest man Gefühle die uns mehr über den Redner sagen. Er nennt jedoch keine Thesen die er nicht begründen und ein Beispiel nennen kann. All das beweist, dass K.s Rede eine gelungene Rede ist, die die Regeln der Rhetorik einhält.

Um kurz auf den Inhalt zurückzukommen: interessant finde ich das Thema dieser Rede, ein Thema welches unsterblich zu sein scheint und sich durch die heutige Gesellschaft genauso durchzieht. Die Kritik, die Jozef K. in dem Gerichtssaal ausübt, ist auch heute genauso lebendig, wie damals in Kafkas Kopf. Der Mensch kann nur in seinem Kopf gegen den Gerichtsorgan ankämpfen, wir haben keine Macht und vieles erscheint zwecklos und der Sinn wird keinem erklärt. Die Beamten werden von Bürgern angesehen, wie Kafka sie in K.s Rede schildert. Josef erklärt das Gericht als unnützlich, fordert sie auf etwas nützliches zu tun, macht auf die Ungerechtigkeit dieser großen Organisation auf-

merksam. Und all das im Sinne, sein Leben ruhig weiterführen zu dürfen. Wie es auch heute üblich ist. Die Wächter suchen den Opfern die Kleider vom Leibe zu stehlen, die Beamten seien korrupt, die Verfahren seien ergebnislos. Diese Beschreibung trifft, finde ich, sehr gut auf unser schönes Kroatien zu. Können wir uns dagegen wehren? Wir können und müssen es versuchen. Josef K. schafft es nicht, wie das Ende dieses Romans zeigt, wie auch viele anderen leider auch gegen den Staatsapparat scheitern. Wenn es aber auch nur wenigen gelingt, müssen wir froh sein und dürfen es nicht aufgeben. Die Hoffnung darf nicht verloren gehen.

Und die letzten Punkte, die ich Ihnen nun nenne, sind die wichtigsten von allen, und zwar: man darf nicht vergessen, dass diese Rede K., ein fiktiver Charakter vorträgt und diese Rede von Franz Kafka gestaltet worden ist und es deutlich wird, dass diese von seiner Arbeit als Jurist geprägt ist – was auch den Stil und die gute Argumentation erklärt. Er setzt sprachliche Mittel sehr gezielt ein und ist an dieser Rede als Autor nicht beteiligt; er kommt uns fern vor, was sehr geschickt gemacht worden ist. Kafkas Stil ist nüchtern, sachlich und unbeteiligt.

Ich komme nun zum Ende meiner Rede und möchte mich bei euch allen ganz herzlich bedanken, dass ihr mir zugehört habt. Ich möchte nun kurz einen Spaziergang mit euch wagen, in den Gerichtssaal aus dem K. nun austritt und seine Rede beendet: „Ihr Lumpen“, rief er, „ich schenke Euch alle Verhöre“, öffnet die Tür und eilt hinunter.

2) Tema „Werbung“ („Reklame“):

Liebe Professorin, Liebe Kollegen, Kolleginnen, Kunden, Käufer und Verbraucher!

Jeden Tag, in jedem Moment unseres Lebens sind wir den Angriffen der verführerischen, bunten und zum verrückt werden süßen Werbungen ausgesetzt, die uns von allen Seiten zublinzeln. Sie stechen uns ins Auge, springen auf uns zu. Auf der Straße, im Computer, im Fernseher, überall. Sicherlich seid ihr auch heute, während ihr zur Uni gingen, großen Schildern begegnet, von denen aus euch die sympathische Kuh Milka, mit der zärtlichsten Schokolade der Welt vor den Augen zuwinkte, oder hat euch Severina den fragenden Blick „Du hast

noch keine MASS Schuhe?“ zugeworfen. Und nicht nur auf euren Weg zur Uni, auch als ihr aus eurer Wohnung rausgetreten seid. Sicherlich war dort ein Haufen Werbzettel von Kaufland, Lidl oder Konzum, in denen, wenn ihr sie öffnet, das Bild des Schinkens so gut aussieht, so köstlich, dass euch das Wasser im Mund zusammenläuft und ihr kriegt den Trieb, mit dem Gesicht in das Festessen aus Papier einzutauchen. Auch im Internet greifen uns diese Verlockungen an. Im Youtube kann man nicht in Ruhe ein Videoclip anschauen, ohne dass man vorher den Satz hört: „Kad se dijete rodi(...)“ Auch wenn man sich bei Facebook anmeldet, springen verschiedene Werbungen heraus. „Haben Sie schon das neue Produkt von L'Oreal ausprobiert? Schmieren Sie eine Schicht dieser Anti-Age Creme an die Haut an und den nächsten Morgen sehen Sie schon wie ein zwanzigjähriges Mädchen aus.“ Ok, diese Werbungen kann einer noch irgendwie ertragen und ignorieren, aber die Schlimmsten sind die im Ferneseher. Diese dauern eine Ewigkeit. Ihr könnt euch locker etwas zum Essen machen, den Nagellack auftragen und duschen gehen. All das und wenn ihr zurück vor dem Ferseher seid, ist das Gemüse in dem supergünstigen Delimano Dampfkochtopf in der Topshopwerbung noch nicht zu Ende gekocht. Man vergisst ja, was man überhaupt angefangen hat zu gucken, bevor der Werbungmarathon begonnen hat. Aber wozu diese „Vergewaltigung“ unserer TV-Programme? Wozu diese „superultramegageilen“ Webrungen, die kein Ende haben?

Die großen Kompanien und Hersteller haben in Sicht, uns alle in die Einkaufszentren anzulocken und dort sollen wir für ihre Produkte unseres Geld ausgeben, bzw. unsere Geldtaschen ausleeren. Die lebhaften, bunten und strahlenden Werbungen sind nur ein Mittel des Anlockens. Man sagt „Ist die Werbung gut, so ist die halbe Arbeit schon erledigt“ und das ist korrekt. Ist der Design der Werbung schön und auffällig, kriegen wir gleich den Eindruck „oaaa das muss ja aber was Gutes sein“. Und es weckt in uns Interesse. Wir denken darüber nach und wollen es ausprobieren. Das ist eine Weise, wie Werbung auf uns wirkt, uns in Versuchung führt. Die andere ist, dass sie in uns depressive Emotionen weckt. Zum Beispiel, wir sehen etwas brutal Verrücktes in der Werbung und wünschen es zu besitzen, wie Gollum sein „Precious“, doch der überüberübertriebene Preis weckt in uns die Stimme, die schreit: „Vergiss es, Alter! Das ist nur was für die Stinkreichen! So wass kannst du dir nicht leisten!“ Wir Erwachsene können uns schon irgendwie dieses Gefühles loswerden und dem Einfluss der koketten Werbung widerstehen, doch die Kinder und unsere Omas und Opas nicht so sehr. Sieht ein Kind die magische Wings Puppe, die unerklärlicherweise in der Werbung fliegen kann, will das Kind sie umbedingt haben. Mit den älteren Menschen ist es auch so. Sie glauben all den Unsinn, der im Fernseher verkauft

wird. „Kosmodisk- wenn sie diesen anlegen, tun Ihnen die Knochen nicht mehr weh und gleich können Sie wie Usain Bolt rennen." Und den selben Augenblick bestellt die Oma den Kosmodisk. Und sind ihre Knochen gesunder und fester geworden, kann sie rennen und springen? Nein. Warum? Weil alles was über das superwirksame Produkt gesagt wurde, nichts anderes als eine klug ausgedachte Lüge war. Dasselbe ist mit den Arzneien. „Diese brauchen Sie für Ihre Leber, diese für den Blutdruck, diese für die Nieren, diese für die Nerven.." Und op! ist die Oma pleite. Gesund? Nein.

Alle Werbungen sind durchaus gut ausgedachte und noch besser präsentierte Anfechtungen, die nur zu einem Zweck geschaffen sind – den führenden Herstellern der Welt Profit zu bringen, das heißt alles Mögliche zu unternehmen damit, das Grüne ständig einfließt. Nehmen wir hier Konzum als Beispiel. Es wuchs in Nullkommanichts in allen Ecken Kroatiens. Und die Menschen mögen Konzum, obwohl es ein teuerer Laden ist. Der Grund dafür ist die gute Werbung. Konzum prahlt mit seinen frischen und gesunden Produkten, die angeblich kroatischer Herkunft sind. Doch man muss sich fragen, ob das wirklich so ist. Ist das Obst und Gemüse, das Fleisch und die Milch, die wir in Konzum sehen können, echt frisch? Können wir sicher sein, dass es überhaupt aus Kroatien ist? Für die mächtigen Hersteller spielt die Qualität nicht mehr eine große Rolle. Jedes Produkt wird in einem schönen Licht gezeigt nur um sich gut zu verkaufen. So gibt es auch eine Tonne von Werbungen, die keinen Sinn machen. Zum Beispiel Maybellines Werbung für ihre neue Mascara. Die zeigt eine Frau mit künstlichen Wimpern aber Maybelline schwört, dass diese langen Wimpern nur Dank dem Produkt bis zu drei Mal verlängert sind. Wirklich? Schwarzkopf stellt so ein Shampoo her, das die Haare so strahlend und stark macht, dass einer in sie nicht schauen kann und dass sie Scheren zerbrechen. Die Werbungen sagen Coca-Cola und Nutella seien gesund, dass in McDonald's der größte Hamburger verkauft wird? Dass ausschließlich die violette Kuh für den Geschmack der besten Schokolade der Welt verantwortlich ist? Dass man von Red Bull Flügel kriegt? Denkt ihr wirklich, dass, wenn ihr euch mit Axe ansprüht, euch die Frauen vor die Füße fallen werden, dass wenn ihr nicht gut schlafen könnt, dass der Dormeo Kissen und die Dormeo Matrazte die einzige Lösung sind?

Alle diese Werbungen sind so lächerlich und in der gleichen Zeit so unglaublich und verführerisch. Ich bin nicht hier um euch zu sagen „Widerstehen Sie solchen aufdringlichen und rastlosen Werbungen", denn das ist nicht möglich. Am Ende werdet ihr sicherlich etwas aus Konzum brauchen. Aber lasst euch nicht von den Trends beeinflussen. Ihr seid nicht gehirnlose Marionetten, deswegen

dürft ihr nicht erlauben, dass man mit euch manipuliert. Entscheidet klug, was ihr braucht und vergisst dabei nicht, dass nicht alles so ist, wie man es uns zeigt. Manchmal ist das Teuerste nicht das Beste. Manchmal ist das, was sie uns in der Werbung sagen, nur schön eingepackte Luft. Doch das ist die Aufgabe der Werbung. Wir sind ihr Ziel. Lasst euch nicht treffen. We are the targets. Don't get hit.

3) Tema „Mobilisierung in der Politik" („Mobiliziranje u politici"):

(De) Mobilisierungsrede

Guten Tag, sehr verehrte Damen und Herren, Soldaten, Kameraden, Freunde!

Es ist mir eine sehr große Ehre heute vor Ihnen stehen und reden zu dürfen. Man sagt, dass kein Mensch fehlerfrei geboren wird und so auch ich. Aber ich bin heute nicht hierhergekommen, um einen Fehler zu begehen, ich werde mich heute einem direkten Befehl verweigern, denn nichts Menschliches wird von mir verlangt!

Der hungrige Krieg klopft an die Tür und so wurde mir die Ehre, oder besser gesagt die Schande gegeben, heute vor Euch als euer General zu stehen, und als Euer Oberbefehlshaber diesen elenden Krieg mit Soldaten zu füttern. Ja, mit Menschenseelen FÜTTERN, denn, glaubt mir, Kameraden, der Krieg ist nichts anderes als eine unersättliche Bestie, die von Menschenfleisch nie genug haben kann.

Von mir wird verlangt, unser einsames Volk zu mobilisieren und aufzurüsten, Euch dazu zu bringen, in die Schlacht zu gehen, denn es sei unsere Pflicht, unser Dienst, UNSERE Aufgabe in den Krieg zu ziehen um das, was unser ist, und was uns am Herzen liegt, mit unseren Leben zu verteidigen. Von mir wird verlangt, dem Krieg die Tür aufzumachen. Von mir wird verlangt, Euch dort zu schicken, wo Ihr den sicheren Tod ins Auge blicken werdet, wo Ihr im Schmutz, Blut, Hunger und Armut ohne Ehre sterben werdet, ganz leise und allein auf dem Schlachtfeld.

All dies und noch vieles mehr wird von mir verlangt, aber nichts Menschliches!!!!

Wie schon gesagt, ich werde heute keinen Fehler begehen!!!

Ich nehme mir als ein menschliches Wesen das Recht, mit meinem eigenen Kopf zu denken, wir alle nehmen uns das Recht mit unseren eigenen Köpfen zu denken, um dem Krieg den Frieden zu erklären. Nichts Menschliches wird von uns verlangt, Kameraden, und soweit ich sehen kann, sehe ich nur Menschen vor mir stehen, Menschen mit klarem Verstand, die ihren Kopf benutzen können. Verfolgt keine falschen Idole, meine Soldaten, sondern sucht in Euch selbst, was Ihr sein und werden wollt. Seid Menschen, denn wir alle tragen die Lebenslust in uns und WIR werden die sein, die das Menschliche liefern, nicht das Ungeheuerliche! Friedrich Nietzsche hat in Jenseits von Gut und Böse davon gesprochen; „ Wer mit Ungeheuern kämpft, muss zusehen, dass er nicht dabei zum Ungeheuer wird “, also nur Ungeheuern werdet Ihr an der Front begegnen und wir wollen nicht in den Krieg ziehen, denn wir selbst sind keine Ungeheuer und wollen auch keine werden! Wir wollen keine gefallene Schachfigur sein, die emotionslos geopfert und langsam vom Brett getragen wird, während die Kriegsteilnehmer gemütlich beim Kaffeekränzchen sich schmeicheln.

Nichts Menschliches wird von uns verlangt, nichts Menschliches, meine Freunde!!!

Für das Unsere zu kämpfen heißt für das Unsere zu sterben, und was hat ein Toter von dem Seinen, für das er gestorben ist? Nur die Toten sehen das Ende des Krieges (Platon), und wenn das Ungeheuer anfängt, sich mit Menschenleben zu ernähren, liegt diesem Fressen kein Ende nah. Nichts außer Leiden werdet Ihr im Krieg finden, Kameraden. Laut Martin Kessel solle der Krieg einen langen Arm haben. Noch lange, nachdem er vorbei ist, holt er sich seine Opfer. Soldaten, denkt an Eure Familien, an Eure Frauen, Töchter und Söhne. Wirft Eure Zukunft nicht weg, werft Eure Rüstungen weg und verzichtet auf das Blutvergießen, denn wie Paul Valery gesagt hat; „ der Krieg ist ein Massaker von Leuten, die sich nicht kennen, zum Nutzen von Leuten, die sich kennen, aber nicht massakrieren “.

Wir Menschen sind Wesen, die die Fähigkeit zum gemeinschaftlichen Leben haben, Charlie Chaplin hat in seiner Diktator-Rede gesagt -jeder Mensch sollte dem anderen helfen, nur so verbessern wir die Welt. Es gibt genug Platz für alle Menschen und die Mutter Erde ist reich genug, um jeden von uns satt zu machen.

Im Zusammenleben ist also der Schlüssel, nicht im Auseinandersetzen. Wie Carl von Clausewitz, ein prussischer General, prägte „Der Krieg ist eine bloße Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln“ und wir alle wissen, wer heutzuta-

ge die Politik führt: Schwindler, Lügner, Diebe, Mörder, aber wir, meine Freunde, sind keine Schwindler und werden nie Schwindler sein, wir, meine Freunde, sind keine Lügner, denn wir sind nur mit der Wahrheit befreundet und so soll es auch bleiben, wir, meine Freunde, sind auch keine Diebe, denn nur die, die unmoralisch sind, sind zu Diebstahl fähig und wir, meine Freunde, sind keineswegs Mörder im Dienste der unmoralischen Politikern und werden nie welche werden. Ich zitiere Stalin; „ Der Tod eines Einzelnen ist eine Tragödie, der Tod von Millionen ist eine Statistik " und wir, meine Soldaten und Kameraden, wollen keine Zahlen dieser Statistik sein!!

Nichts Menschliches wird von uns verlangt, meine Freunde!

Aber an den heutigen Tag werden wir das Menschliche liefern, und an den heutigen Tag werden wir nicht den Krieg, sondern den Frieden erklären, an dem heutigen Tag erklären wir den Tag der Menschlichkeit, der Freiheit, des Lebens und den Tag der Zukunft.

Die Menschheit muss dem Krieg ein Ende setzen, oder der Krieg setzt der Menschheit ein Ende (John F. Kennedy) und heute wählen wir, dem Krieg ein Ende zu setzen.

Mann sagt, dass kein Mensch fehlerfrei geboren wird, aber wir sind heute nicht hier um einen Fehler zu begehen, denn Unmenschliches wird von uns verlangt.

Ich beende meine Rede mit einem Zitat von George Washington „ Mein erster Wunsch ist es, diese Plage der Menschheit - den Krieg - von der Erde verbannt zu sehen."

LANG LEBE DER FRIEDEN.

Zadatak 43. U nastavku slijedi primjer govora na engleskom jeziku održan u sklopu kolegija Govorništvo kojemu je cilj uvjeravanje. Pročitajte govor te ga pokušajte podijeliti prema Škarićevoj (2000) (vidi **2.5**.) kompoziciji govora.

"Hello everyone. I would first like to greet and thank professor V. and all of you for being here. As you know, my name is M., and like all of you I'm a student at the faculty. I'm in my fourth year of studies, which means that not before long I would be graduating, and now is the perfect time to start thinking what I am going to do after graduation, and so should all of you. That's why I'm going

to tell you what we should do, and I actually think we should leave the country and move abroad. There are two main reasons why I think this. One is the unemployment rate in Croatia and the other is political situation that Croatia is in. First of all, the unemployment rate in Croatia is very high and in 2015 a research conducted by Eurostat showed that 40% of all unemployed people in Croatia are people under the age of 29, which is very bad news for us who are about to graduate. Also, according to several newsportals, such as vecernji.hr and poslovni.hr, the professions that are most sought after in Croatia are those that have something to do with medicine and computers. Since we are all language students, we are not trained for any of those things when we graduate. Finally, there are a whole lot of unemployed professors out there, and translators who manage to get jobs after graduation aren't paid well enough to be able to live of what they earn. My second point is that the political situation in Croatia is quite bad. I'm sure you've all noticed that in the last couple of years our politicians only care if someone is left or right-wing and call each other *ustasha* or *partisan* in the media depending on their personal preference. This shows that Croatia is a country that is quite unable to let go of the past, and if we can't let go of the past how are we supposed to build a better future? Furthermore, Croatia is one of the most corrupt countries in the world. You all know that if you want to get a good job or if you want to get forward with your career you need political connections and if you aren't willing to get involved with a political party you are stuck and can't go places. Some of you may say, the situation is Croatia is pretty bad, but we are still language students and if we move abroad what sort of jobs can we have, what can we do? The answer is, the same things we would do here if the situation were better. You can still be foreign language teachers, you can still be freelance translators - this is a job you can do from anywhere in the world, and you would be having Croatian as an additional language. Or, if you decide to go in a different direction, you could be tour gides, you could be editors in publishing houses and so on. To sum up, I would like to say that Croatia is not a bad conutry on its own, but that it is a bad country currently for young graduates because of the unemployment rate and political situation we are in. This is why I think we should move abroad after graduation and this is something we should do as soon as possible. We should not wait untill we are in our thirties and fourties, because right now most of us do not have chlidren or spouses and this makes this move so much easier. I would like to finish by quoting a successful American entrepreneur called Jim Rhone who said: 'If you don't like where you are change it, you are not a tree.' Thank you."

Zadatak 44. Pročitajte povijesni govor *I Have a Dream* koji je Martin Luther King održao u sklopu Marša na Washington za slobodu i posao 28. kolovoza 1963. godine u Washingtonu te pronađite koje sve krijeste upotrebljava u svom govoru koji odgovara uzorku vala (vidi **2.5.**).

I am happy to join with you today in what will go down in history as the greatest demonstration for freedom in the history of our nation.

Five score years ago, a great American, in whose symbolic shadow we stand today, signed the Emancipation Proclamation. This momentous decree came as a great beacon light of hope to millions of Negro slaves, who had been seared in the flames of withering injustice. It came as a joyous daybreak to end the long night of their captivity.

But one hundred years later, the Negro is still not free. One hundred years later, the life of the Negro is still sadly crippled by the manacles of segregation and the chains of discrimination. One hundred years later, the Negro lives on a lonely island of poverty in the midst of a vast ocean of material prosperity. One hundred years later, the Negro is still languished in the corners of American society and finds himself an exile in his own land. And so we've come here today to dramatize a shameful condition.

In a sense we've come to our nation's Capitol to cash a check. When the architects of our republic wrote the magnificent words of the Constitution and the Declaration of Independence, they were signing a promissory note to which every American was to fall heir. This note was a promise that all men—yes, black men as well as white men—would be guaranteed the inalienable rights of life, liberty, and the pursuit of happiness.

It is obvious today that America has defaulted on this promissory note insofar as her citizens of color are concerned. Instead of honoring this sacred obligation,America has given the Negro people a bad check—a check which has come back marked "insufficient funds."

But we refuse to believe that the bank of justice is bankrupt.We refuse to believe that there are insufficient funds in the great vaults of opportunity of this nation. And so we've come to cash this check—a check that will give us upon demand the riches of freedom and the security of justice.

We have also come to this hallowed spot to remind America of the fierce urgency of now. This is no time to engage in the luxury of cooling off or to take the tranquilizing drug of gradualism. Now is the time to make the real promises of democracy. Now is the time to rise from the dark and desolate valley of segregation to the sunlit injustice to the solid rock of brotherhood. Now is the time to make justice a reality for all of God's children.

It would be fatal for the nation to overlook the urgency of the moment. This sweltering summer of the Negro's legitimate discontent will not pass until there is an invigorating autumn of freedom and equality. Nineteen sixty-three is not an end, but a beginning. Those who hope that the Negro needed to blow off steam and will now be content will have a rude awakening if the nation returns to business as usual. There will be neither rest nor tranquility in America until the Negro is granted his citizenship rights. The whirlwinds of revolt will continue to shake the foundations of our nation until the bright day of justice emerges.

But there is something that I must say to my people, who stand on the warm threshold which leads into the palace of justice. In the process of gaining our rightful place, we must not be guilty of wrongful deeds. Let us not seek to satisfy our thirst for freedom by drinking from the cup of bitterness and hatred.

We must forever conduct our struggle on the high plane of dignity and discipline. We must not allow our creative protest to degenerate into physical violence. Again and again we must rise to the majestic heights of meeting physical force with soul force.

The marvelous new militance which has engulfed the Negro community must not lead us to a distrust of all white people. For many of our white brothers, as evidenced by their presence here today, have come to realize that their destiny is tied up with our destiny. They have come to realize that their freedom is inextricably bound to our freedom.

We cannot walk alone. As we walk, we must make the pledge that we shall always march ahead.We cannotturn back. There are those who are asking the devotees of civil rights, "When will you be satisfied?"We can never be satisfied as long as the Negro is the victim of the unspeakable horrors of police brutality. We can never be satisfied as long as our bodies, heavy with the fatigue of travel, cannot gain lodging in the motels of the highways and hotels of the cities.We cannot be satisfied as long as the Negro's basic mobility is from a smaller ghetto to a larger one. We can never be satisfied as long as our children are stripped of their selfhood and robbed of their dignity by signs stating "For Whites Only."We

cannot be satisfied as long as a Negro in Mississippi cannot vote and a Negro in New York believes he has nothing for which to vote. No, no, we are not satisfied, and we will not be satisfied until justice rolls down like waters, and righteousness like a mighty stream.

I am not unmindful that some of you have come here out of great trials and tribulations. Some of you have come fresh from narrow jail cells. Some of you have come from areas where your quest for freedom left you battered by the storms of persecution and staggered by the winds of police brutality. You have been the veterans of creative suffering. Continue to work with the faith that unearned suffering is redemptive. Go back to Mississippi, go back to Alabama, go back to South Carolina, go back to Georgia, go back to Louisiana, go back to the slums and ghettos of our Northern cities, knowing that somehow this situation can and will be changed. Let us not wallow in the valley of despair.

I say to you today,my friends, so even though we face the difficulties of today and tomorrow, I still have a dream. It is a dream deeply rooted in the American dream.

I have a dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed, "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal." I have a dream that one day on the red hills of Georgia the sons of former slaves and the sons of former slaveowners will be able to sit down together at the table of brotherhood.

I have a dream that one day even the state of Mississippi, a state sweltering with the heat of injustice, sweltering with the heat of oppression, will be transformed into an oasis of freedom and justice.

I have a dream that my four little children will one day live in a nation where they will not be judged by the color of their skin but by the content of their character. I have a dream today.

I have a dream that one day, down in Alabama, with its vicious racists, with its governor having his lips dripping with the words of interposition and nullification, one day right there in Alabama little black boys and black girls will be able to join hands with little white boys and white girls as sisters and brothers. I have a dream today.

I have a dream that one day every valley shall be exalted, every hill and mountain shall be made low, the rough places will be made plain and the crooked plac-

es will be made straight, and the glory of the Lord shall be revealed, and all flesh shall see it together.

This is our hope. This is the faith that I go back to the South with.With this faith we will be able to hew out of the mountain of despair a stone of hope.With this faith we will be able to transform the jangling discords of our nation into a beautiful symphony of brotherhood. With this faith we will be able to work together, to pray together, to struggle together, to go to jail together, to stand up for freedom together knowing that we will be free one day.

This will be the day—this will be the day when all of God's children will be able to sing with new meaning, "My country 'tis of thee, sweet land of liberty, of thee I sing. Land where my fathers died, land of the Pilgrims' pride, from every mountainside, let freedom ring."And if America is to be a great nation, this must become true.

So let freedom ring from the prodigious hilltops of New Hampshire. Let freedom ring from the mighty mountains of New York. Let freedom ring from the heightening Alleghenies of Pennsylvania!

Let freedom ring from the snowcapped Rockies of Colorado! Let freedom ring from the curvaceous slopes of California!

But not only that. Let freedom ring from Stone Mountain of Georgia!

Let freedom ring from Lookout Mountain of Tennessee!

Let freedom ring from every hill and molehill of Mississippi. From every mountainside, let freedom ring.

And when this happens, when we allow freedom to ring—when we let it ring from every village and every hamlet, from every state and every city—we will be able to speed up that day when all of God's children, black men and white men, Jews and Gentiles, Protestants and Catholics, will be able to join hands and sing, in the words of the old Negro spiritual, "Free at last! Free at last! Thank God almighty, we are free at last!"

Zadatak 45. U sljedećim govorima, ovisno o jezicima kojima vladate, pokušajte utvrditi glavne dijelove govora (uvod, glavni dio, zaključak) s osobitim osvrtom na predstavljanje teme i raščlambu dokaza.

Primjer govora na hrvatskome jeziku: Govor Vlade Gotovca ispred komande 5. vojne oblasti[39]

Zagreb, 30. kolovoza 1991.

„Ja vas volim i ja se s vama ponosim. I kada bih trebao birati da li ću s vama umrijeti ili s ovim strašilima živjeti, izabrao bih smrt. Jer davno već u onom svijetu postoji jedan divni stih jednog velikog pjesnika koji kaže: 'U Navarri se umiralo od srama'. Mi Hrvati, kada ne bi imali ovo dostojanstvo i kada ne bi imali ovu ljubav, mi bismo umirali od srama, ali ovi ovdje nemaju od čega umrijeti jer nemaju ni dostojanstva ni ljubavi.

Kada bi generali imali obitelj, kada bi generali imali djecu, kada bi generali imali bližnje, onda nikada ne bi zasjeli u ovoj zgradi. Ali generali nemaju djecu, ja vas uvjeravam, jer onaj koji tuđu djecu ubija, nema djece. Jer onaj tko tuđe majke ucviljuje, nema majke. Jer onaj tko ruši tuđe domove, nema doma. I oni moraju znati da na ovoj zemlji za njih nema ni majka ni djece ni doma. Umrijet će u pustoši svog mrtvog srca. Sramit će ih se njihova djeca jer nisu im bili očevi. Sramit će ih se njihove žene jer su bili ubojice tuđe djece. Sramit će ih se njihove obitelji jer su uništavali tuđe obitelji.

Stojimo ovdje, dragi Zagrepčani, znate li pred kojom zgradom? Pred 'Hrvatskim radišom', sazidanim da bi hrvatski đaci i sirotinja se školovala, da bi Hrvatska napredovala, da bi Hrvatska bila moderna nacija. Tu zgradu su gradili najhrabriji i najsiromašniji Hrvati da bi Hrvatska bila dostojna Europe. A tko je u njoj sada, ostaci komunizma, ubojice hrvatskog naroda! Oni imaju obraza da zaposjevši naše svete zgrade, naše zadužbine, govore o svom posjedu u Hrvatskoj. Oni nam prijete da će uzeti ono što je njihovo. Oni nam govore da će odlazeći ostaviti iza sebe pustoš. A mi znamo da će se vratiti jedino s onim što će ukrasti jer nikada ništa drugo nisu ni imali. Sve što imaju, sve što jedu, sve što piju, sve što oblače, vaše je. Vi to plaćate, vi zato radite, vi zato stradate. Oni će kažu ukrasti, a pitam tu gospodu, a gdje su oni to stekli bogatstvo koje je Hrvatska stjecala tisuću godina. Neka nam ispripovijedaju gdje su to njihovi gradovi stari tisuće godina, gdje su to njihovi dvorci, gdje su to njihove palače, gdje je to njihovo blago koje mi ovdje imamo i koje prijete da će nam uništiti. Neka unište svoje, ali lako im je, ne trebaju uništavati jer ništa od toga i nemaju.

---

[39] https://vladogotovac.org/govori/govor-ispred-komande-5-vojne-oblasti/ (pristupljeno 18. 2. 2018.).

Ono što oni žele, zapamtite dobro, žele nas izjednačiti sa sobom, žele da budemo divlji kao oni, žele da nemamo ništa kao oni, žele da budemo ubojice kao oni, žele da nemamo morala kao oni, žele da sjedimo u tuđim domovima i u tuđim gradovima kao oni. Nama to ne treba. Mi imamo svoju domovinu, mi imamo svoje gradove, mi imamo svoju kulturu, mi imamo svoju naciju. Neka odlaze odavde!

Molim vas lijepo, kakvi su to ljudi, ako smijemo govoriti uopće o ljudima, koji sjede u tuđim kućama, koji se griju na tuđim ognjištima, koji žive u tuđim zgradama, koji uživaju tuđi novac i tuđi kruh, i usuđuju se ubijati one koji im to daju. Umrli bi davno da imaju i traga čovjeka u sebi. Umrli bi od srama, umrli bi od poniženja, umrli bi od onoga od čega svaki pošten čovjek umire kad je pogriješio. Ali demoni se kroz povijest provlače kao da su besmrtni. Ali neka ne zaborave da je smrt koja im je došla definitivna. Ono što je umrlo u Moskvi, umrijet će i ovdje, ono što umire s ruskim generalima, umrijet će i ovdje. Moj kolega je rekao, uvijek će ostati jedno pero i uvijek će netko reći: ne. Ostat će hrvatski narod, ostat ćemo ovdje sa stotinama, s tisućama pera, da pokažemo koliko smo i kako kroz ovu povijest učinili da bismo opstali, da bismo bili ljudi, da nikad ne bismo pristali da postanemo moralna strašila kao oni koji nam tvrde da nas štite. Od koga nas štite u našoj domovini? Od nas. Neka nas puste na miru, bolje ćemo se od njih snać. Neka nas puste na miru, mi ćemo osigurati svoju slobodu, svoju nezavisnost i svoje dostojanstvo.

I napokon, vi majke i vi žene, koje ste tu došle u jedinstvenom skupu koji je ikada u Europi održan, vi još jednom pokazujete da je Hrvatska u dubini svog srca ona koja je obrazovana i ona koja nije obrazovana, ona koja je muško i ona koja je žensko, prožeta istim veličanstvenim načelom ljubavi i dostojanstva. I zato sam počeo s tim da vas volim i zato sam počeo s tim da rađe s vama umirem nego s ovima živim. I znam, sasvim sigurno znam da ću u ovoj ljubavi i s ovom ljubavi, u ovom dostojanstvu i s ovim dostojanstvom živjeti i kad me ne bude, i to je moja radost, i to je moja snaga kao i svih vas.

A neka ta snaga, neka ta ljubav i neka ta hrabrost vodi Hrvatsku, onu naoružanu i onu nenaoružanu jer mi koji nismo naoružani, nismo ništa manje hrabri, nismo ništa manje ponosni, nismo ništa manje zaljubljeni u svoju domovinu.

Ako nemamo oružje, imamo snagu ovoga što je tu, snagu svoje ljubavi, snagu svog dostojanstva, snagu svoje spremnosti da umremo ako ne možemo kao ljudi živjeti. I to je ono što ne damo! Ja se zato ne bojim.

Živa je, bila je živa i živjet će Hrvatska! Živjeli!“

Primjer govora na njemačkome jeziku:

Rede von Dr. Navid Kermani zur Feierstunde „65 Jahre Grundgesetz“

Es gilt das gesprochene Wort

“Sehr geehrte Herren Präsidenten! Frau Bundeskanzlerin! Meine Damen und Herren Abgeordnete! Exzellenzen! Liebe Gäste!

Das Paradox gehört nicht zu den üblichen Ausdrucksmitteln juristischer Texte, die schließlich größtmögliche Klarheit anstreben. Einem Paradox ist notwendig der Rätselcharakter zu eigen, ja, es hat dort seinen Platz, wo Eindeutigkeit zur Lüge geriete. Deshalb ist es eines der gängigsten Mittel der Poesie.

Und doch beginnt ausgerechnet das Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland mit einem Paradox. Denn wäre die Würde des Menschen unantastbar, wie es im ersten Satz heißt, müsste der Staat sie nicht achten und schon gar nicht schützen, wie es der zweite Satz verlangt. Die Würde existierte unabhängig und unberührt von jedweder Gewalt. Mit einem einfachen, auf Anhieb kaum merklichen Paradox - die Würde ist unantastbar und bedarf dennoch des Schutzes - kehrt das Grundgesetz die Prämisse der vorherigen deutschen Verfassungen ins Gegenteil um und erklärt den Staat statt zum Telos nunmehr zum Diener der Menschen, und zwar grundsätzlich aller Menschen, der Menschlichkeit im emphatischen Sinn. Sprachlich ist das - man mag es nicht als brillant bezeichnen, weil man damit einen eminent normativen Text ästhetisierte – es ist vollkommen, nichts anderes.

Überhaupt wird man die Wirkmächtigkeit, den schier unfassbaren Erfolg des Grundgesetzes nicht erklären können, ohne auch seine literarische Qualität zu würdigen. Jedenfalls in seinen wesentlichen Zügen und Aussagen ist es ein bemerkenswert schöner Text und sollte es sein. Bekanntlich hat Theodor Heuss die ursprüngliche Fassung des ersten Artikels mit dem Argument verhindert, dass sie schlechtes Deutsch sei. „Die Würde des Menschen ist unantastbar“ hingegen ist ein herrlicher deutscher Satz, so einfach, so schwierig, auf Anhieb einleuchtend und doch von umso größerer Abgründigkeit, je öfter man seinen Folgesatz bedenkt: Sie muss dennoch geschützt werden. Beide Sätze können nicht gleichzeitig wahr sein, aber sie können sich gemeinsam, nur gemeinsam, bewahrheiten und haben sich in Deutschland in einem Grade bewahrheitet, wie es am 23. Mai 1949 kaum jemand für möglich gehalten hätte. Im deutschen Sprachraum vielleicht nur mit der Luther-Bibel vergleichbar, hat das Grundgesetz Wirklichkeit geschaffen durch die Kraft des Wortes.

„Jeder hat das Recht auf die freie Entfaltung seiner Persönlichkeit“: Wie abwegig muss den meisten Deutschen, die sich in den Trümmern ihrer Städte und Weltbilder ums nackte Überleben sorgten, wie abwegig muss ihnen die Aussicht erschienen sein, so etwas Luftiges wie die eigene Persönlichkeit zu entfalten. Aber was für ein verlockender Gedanke es zugleich war!

„Alle Menschen sind vor dem Gesetz gleich“: Die Juden, die Sinti und Roma, die Homosexuellen, die Behinderten, überhaupt alle Randseiter, Andersgesinnten und Fremden, sie waren ja vor dem Gesetz gerade nicht gleich - also mussten sie es werden.

„Männer und Frauen sind gleichberechtigt“: Der Wochen und Monate währende Widerstand just gegen diesen Artikel zeigt am deutlichsten, dass Männer und Frauen 1949 noch keineswegs als gleichberechtigt galten; seine Wahrheit wurde dem Satz erst in der Anwendung zuteil.

„Die Todesstrafe ist abgeschafft“: Das war gerade nicht der Mehrheitswunsch der Deutschen, die in einer Umfrage zu drei Vierteln für die Beibehaltung der Todesstrafe plädierten, und wird heute weithin bejaht.

„Alle Deutschen genießen Freizügigkeit im ganzen Bundesgebiet“: Der Satz war den Mitgliedern des Parlamentarischen Rates angesichts der Flüchtlingsnot und des Wohnungsmangels fast peinlich und gilt 65 Jahre später nicht nur im wiedervereinigten Deutschland, sondern in halb Europa. Der Bund kann „in die Beschränkungen seiner Hoheitsrechte einwilligen, die eine friedliche und dauerhafte Ordnung in Europa“ herbeiführen. Das dachte - 1949! - ein vereinigtes Europa, ja: die Vereinigten Staaten von Europa voraus.

Und so weiter: das Diskriminierungsverbot, die Religionsfreiheit, die Freiheit von Kunst und Wissenschaft, die Meinungs- und Versammlungsfreiheit – das waren, als das Grundgesetz vor 65 Jahren verkündet wurde, eher Bekenntnisse, als dass sie die Wirklichkeit in Deutschland beschrieben hätten. Und es sah zunächst keineswegs danach aus, als würde der Appell, der in diesen so schlichten wie eindringlichen Glaubenssätzen lag, von den Deutschen gehört.

Das Interesse der Öffentlichkeit am Grundgesetz war aus heutiger Sicht beschämend gering, die Zustimmung innerhalb der Bevölkerung marginal. Befragt, wann es Deutschland am besten gegangen sei, entschieden sich noch 1951 in einer repräsentativen Umfrage 45 Prozent der Deutschen für das Kaiserreich, 7 Prozent für die Weimarer Republik, 42 Prozent für die Zeit des Nationalsozialismus und nur 2 Prozent für die Bundesrepublik. 2 Prozent! Wie froh müssen

wir sein, dass am Anfang der Bundesrepublik Politiker standen, die ihr Handeln nicht nach Umfragen, sondern nach ihren Überzeugungen ausrichteten.

Und heute? Ich habe keinen Zweifel, dass die Mitglieder des Parlamentarischen Rates, sollten sie unsere Feststunde von der himmlischen Ehrentribüne aus verfolgen, zufrieden und sehr erstaunt wären, welche Wurzeln die Freiheit innerhalb der letzten 65 Jahre in Deutschland geschlagen hat. Und wahrscheinlich würden sie auch die Pointe bemerken und zustimmend nicken, dass heute ein Kind von Einwanderern an die Verkündung des Grundgesetzes erinnert, das noch dazu einer anderen als der Mehrheitsreligion angehört. Es gibt nicht viele Staaten auf der Welt, in denen das möglich wäre. Selbst in Deutschland wäre es vor noch gar nicht langer Zeit, sagen wir am 50. Jahrestag des Grundgesetzes, schwer vorstellbar gewesen, dass ein Deutscher die Festrede im Bundestag hält, der nicht nur deutsch ist.

In dem anderen Staat, dessen Pass ich besitze, ist es trotz aller Proteste und aller Opfer für die Freiheit undenkbar geblieben. Aber, das möchte ich von diesem Pult aus ebenfalls sagen, sehr geehrte Herren Präsidenten, Frau Bundeskanzlerin, meine Damen und Herren Abgeordnete, liebe Gäste und nicht zuletzt Seine Exzellenz, der Botschafter der Islamischen Republik, der heute ebenfalls auf der Tribüne, obschon nicht der himmlischen, sitzt: Es wird keine 65 Jahre und nicht einmal 15 Jahre dauern, bis auch im Iran ein Christ, ein Jude, ein Zoroastrier oder ein Bahai wie selbstverständlich die Festrede in einem frei gewählten Parlament hält.

„Dies ist ein gutes Deutschland, das beste, das wir kennen", sagte vor kurzem der Bundespräsident. Ich kann dem nicht widersprechen. Welchen Abschnitt der deutschen Geschichte ich mir auch vor Augen halte, in keinem ging es freier, friedlicher und toleranter zu als in unserer Zeit. Trotzdem flösse der Satz des Bundespräsidenten mir selbst nicht so glatt über die Lippen. Warum ist das so? Man könnte das Unbehagen, den Stolz auf das eigene Land auszusprechen, als typisch deutschen Selbsthass abtun und hätte doch genau den Grund übersehen, warum die Bundesrepublik lebens- und sogar liebenswert geworden ist.

Denn wann und wodurch hat Deutschland, das für seinen Militarismus schon im 19. Jahrhundert beargwöhnte und mit der Ermordung von 6 Millionen Juden vollständig entehrt scheinende Deutschland, wann und wodurch hat es seine Würde wiedergefunden? Wenn ich einen einzelnen Tag, ein einzelnes Ereignis, eine einzige Geste benennen wollte, für die in der deutschen Nachkriegsgeschichte das Wort „Würde" angezeigt scheint, dann war es - und ich bin sicher,

dass eine Mehrheit im Bundestag, eine Mehrheit der Deutschen und erst recht eine Mehrheit dort auf der himmlischen Tribüne mir jetzt zustimmen wird – dann war es der Kniefall von Warschau.

Das ist noch merkwürdiger als das Paradox, mit dem das Grundgesetz beginnt, und wohl beispiellos in der Geschichte der Völker: Dieser Staat hat Würde durch einen Akt der Demut erlangt. Wird nicht das Heroische gewöhnlich mit Stärke assoziiert, mit Männlichkeit und also auch physischer Kraft und am allermeisten mit Stolz? Hier jedoch hatte einer Größe gezeigt, indem er seinen Stolz unterdrückte und Schuld auf sich nahm, noch dazu Schuld, für die er persönlich, als Gegner Hitlers und Exilant, am wenigsten verantwortlich war: Hier hatte einer seine Ehre bewiesen, indem er sich öffentlich schämte. Hier hatte einer seinen Patriotismus so verstanden, dass er vor den Opfern Deutschlands auf die Knie ging.

Ich neige vor Bildschirmen nicht zu Sentimentalität, und doch ging es mir wie so vielen, als zu seinem 100. Geburtstag die Aufnahmen eines deutschen Kanzlers wiederholt wurden, der vor dem Ehrenmal im ehemaligen Warschauer Ghetto zurücktritt, einen Augenblick zögert und dann völlig überraschend auf die Knie fällt - ich kann das bis heute nicht sehen, ohne dass mir Tränen in die Augen schießen. Und das Seltsame ist: Es sind neben allem anderen, neben der Rührung, der Erinnerung an die Verbrechen, dem jedes Mal neuen Staunen, auch Tränen des Stolzes, des sehr leisen und doch bestimmten Stolzes auf eine solche Bundesrepublik Deutschland.

Sie ist das Deutschland, das ich liebe, nicht das großsprecherische, nicht das kraftmeiernde, nicht das Stolz-ein-Deutscher-zu-sein-und-Europa-spricht-endlich-deutsch-Deutschland, vielmehr eine Nation, die über ihre Geschichte verzweifelt, die bis hin zur Selbstanklage mit sich ringt und hadert, zugleich am eigenen Versagen gereift ist, die nie mehr den Prunk benötigt, ihre Verfassung bescheiden „Grundgesetz“ nennt und dem Fremden lieber eine Spur zu freundlich, zu arglos begegnet, als jemals wieder der Fremdenfeindlichkeit, der Überheblichkeit zu verfallen.

Es wird oft gesagt - und ich habe Redner das auch von diesem Pult aus sagen hören -, dass die Deutschen endlich wieder ein normales, ein unverkrampftes Verhältnis zu ihrer Nation haben sollten, jetzt, da der Nationalsozialismus doch nun lange genug bewältigt sei. Ich frage mich dann immer, was die Redner meinen: Es gab dieses normale und unverkrampfte Verhältnis nie, auch nicht vor dem Nationalsozialismus. Es gab einen übersteigerten, aggressiven Natio-

nalismus, und es gab als gegenläufige Bewegung eine deutsche Selbstkritik, ein Plädoyer für Europa, eine Wendung ins Weltbürgertum und übrigens auch zur Weltliteratur, die in ihrer Entschlossenheit jedenfalls im 19. Jahrhundert einzigartig war.

"Ein guter Deutscher kann kein Nationalist sein."

Das sagte Willy Brandt in seiner Nobelpreisrede voller Selbstbewusstsein. Und weiter:

"Ein guter Deutscher weiß, daß er sich einer europäischen Bestimmung nicht versagen kann. Durch Europa kehrt Deutschland heim zu sich selbst und den aufbauenden Kräften seiner Geschichte."

Seit dem 18. Jahrhundert, spätestens seit Lessing, der den Patriotismus verachtete und als erster Deutscher das Wort „Kosmopolit" verwendete, stand die deutsche Kultur häufig in einem antipodischen Verhältnis zur Nation. Goethe und Schiller, Kant und Schopenhauer, Hölderlin und Büchner, Heine und Nietzsche, Hesse und die Brüder Mann - sie alle haben mit Deutschland gehadert, haben sich als Weltbürger gesehen und an die europäische Einigung geglaubt, lange bevor die Politik das Projekt entdeckte.

Es ist diese kosmopolitische Linie deutschen Geistes, die Willy Brandt fortführte - nicht nur mit seinem Kampf gegen den deutschen Nationalismus und für ein vereintes Europa, ebenso in seinem frühen Plädoyer für eine „Weltinnenpolitik", in seinem Engagement für die Nord-Süd-Kommission und während seines Vorsitzes der Sozialistischen Internationale. Und es wirft dann vielleicht doch kein so günstiges Licht auf das heutige Deutschland, wenn bei den Fernsehduellen vor der Bundestagswahl nach der Außenpolitik so gut wie nicht mehr gefragt wird oder ein Verfassungsorgan die Bedeutung der anstehenden Europawahl bagatellisiert, wenn die Entwicklungshilfe eines wirtschaftlich so starken Landes noch unter dem Durchschnitt der OECD-Staaten liegt - oder Deutschland von 9 Millionen Syrern, die im Bürgerkrieg ihre Heimat verloren haben, gerade mal 10 000 aufnimmt. Schließlich bedeutet das Engagement in der Welt, für das Willy Brandt beispielhaft steht, im Umkehrschluss auch mehr Offenheit für die Welt. Wir können das Grundgesetz nicht feiern, ohne an die Verstümmelungen zu erinnern, die ihm hier und dort zugefügt worden sind. Auch im Vergleich mit den Verfassungen anderer Länder wurde der Wortlaut ungewöhnlich häufig verändert, und es gibt nur wenige Eingriffe, die dem Text gutgetan haben. Was der Parlamentarische Rat bewusst im Allgemeinen und Übergeordneten beließ, haben der Bundestag und der Bundesrat bisweilen mit detaillierten Rege-

lungen befrachtet. Nicht nur sprachlich am schwersten wiegt die Entstellung des Artikels 16.

Ausgerechnet das Grundgesetz, in dem Deutschland seine Offenheit auf ewig festgeschrieben zu haben schien, sperrt heute diejenigen aus, die auf unsere Offenheit am dringlichsten angewiesen sind: die politisch Verfolgten. Ein wundervoll bündiger Satz - „Politisch Verfolgte genießen Asylrecht." - geriet 1993 zu einer monströsen Verordnung aus 275 Wörtern, die wüst aufeinandergestapelt und fest ineinander verschachtelt wurden, nur um eines zu verbergen: dass Deutschland das Asyl als Grundrecht praktisch abgeschafft hat. Muss man tatsächlich daran erinnern, dass auch Willy Brandt, bei dessen Nennung viele von Ihnen quer durch die Reihen beifällig genickt haben, ein Flüchtling war, ein Asylant? Auch heute gibt es Menschen, viele Menschen, die auf die Offenheit anderer, demokratischer Länder existentiell angewiesen sind. Und Edward Snowden, dem wir für die Wahrung unserer Grundrechte viel verdanken, ist einer von ihnen. Andere ertrinken im Mittelmeer - jährlich mehrere Tausend -, also mit sehr großer Wahrscheinlichkeit auch während unserer Feststunde. Deutschland muss nicht alle Mühseligen und Beladenen der Welt aufnehmen; aber es hat genügend Ressourcen, politisch Verfolgte zu schützen, statt die Verantwortung auf die sogenannten Drittstaaten abzuwälzen. Und es sollte aus wohlverstandenem Eigeninteresse anderen Menschen eine faire Chance geben, sich um die Einwanderung legal zu bewerben, damit sie nicht auf das Asylrecht zurückgreifen müssen.

Denn von einem einheitlichen europäischen Flüchtlingsrecht, mit dem 1993 die Reform begründet wurde, kann auch zwei Jahrzehnte später keine Rede sein, und schon sprachlich schmerzt der Missbrauch, der mit dem Grundgesetz getrieben wird. Dem Recht auf Asyl wurde sein Inhalt, dem Artikel 16 seine Würde genommen.

Möge das Grundgesetz spätestens bis zum 70. Jahrestag seiner Verkündung von diesem hässlichen, herzlosen Fleck gereinigt sein, verehrte Abgeordnete.

Dies ist ein gutes Deutschland, das beste, das wir kennen. Statt sich zu verschließen, darf es stolz darauf sein, dass es so anziehend geworden ist.

Meine Eltern sind nicht aus Iran geflohen. Aber nach dem Putsch gegen die demokratische Regierung Mossadegh 1953 waren sie wie viele Iraner ihrer Generation froh, in einem freieren, gerechteren Land studieren zu können. Nach dem Studium haben sie Arbeit gefunden. Sie haben Kinder, Kindeskinder und sogar Urenkel aufwachsen sehen. Sie sind alt geworden in Deutschland. Diese ganze große Familie - 26 Menschen inzwischen, wenn ich nur die direkten Nach-

kommen und Angeheirateten zähle - ist glücklich geworden in diesem Land. Und nicht nur wir: Viele Millionen Menschen sind seit dem Zweiten Weltkrieg in die Bundesrepublik eingewandert, die Vertriebenen und Aussiedler berücksichtigt mehr als die Hälfte der heutigen Bevölkerung. Das ist auch im internationalen Vergleich eine gewaltige demografische Veränderung, die das Land innerhalb einer einzigen Generation zu bewältigen hatte, und ich meine, dass Deutschland sie insgesamt gut bewältigt hat.

Es gibt, gerade in den Ballungsräumen, kulturelle, religiöse und vor allem soziale Konflikte. Es gibt Ressentiments bei Deutschen, und es gibt Ressentiments bei denen, die nicht nur deutsch sind. Leider gibt es auch Gewalt und sogar Terror und Mord. Aber aufs Ganze betrachtet geht es in Deutschland ausgesprochen friedlich, immer noch verhältnismäßig gerecht und sehr viel toleranter zu als noch in den 90er-Jahren. Ohne es eigentlich zu merken, hat die Bundesrepublik - und da spreche ich noch gar nicht von der Wiedervereinigung - eine grandiose Integrationsleistung vollbracht.

Vielleicht hat es hier und dort an Anerkennung gefehlt, einer deutlichen, öffentlichen Geste besonders der Generation meiner Eltern, der Gastarbeitergeneration gegenüber, wie viel sie für Deutschland geleistet hat. Doch umgekehrt haben vielleicht auch die Einwanderer nicht immer genügend deutlich gemacht, wie sehr sie die Freiheit schätzen, an der sie in Deutschland teilhaben, den sozialen Ausgleich, die beruflichen Chancen, kostenlose Schulen und Universitäten, übrigens auch ein hervorragendes Gesundheitssystem, Rechtsstaatlichkeit, eine bisweilen quälende und doch so wertvolle Meinungsfreiheit, die freie Ausübung der Religion.

So möchte ich zum Schluss meiner Rede tatsächlich einmal in Stellvertretung sprechen, und im Namen von - nein, nicht im Namen von allen Einwanderern, nicht im Namen von Djamaa Isu, der sich fast auf den Tag genau vor einem Jahr im Erstaufnahmelager Eisenhüttenstadt mit einem Gürtel erhängte aus Angst, ohne Prüfung seines Asylantrages in ein sogenanntes Drittland abgeschoben zu werden, nicht im Namen von Mehmet Kubasik und den anderen Opfern des Nationalsozialistischen Untergrunds, die von den ermittelnden Behörden und den größten Zeitungen des Landes über Jahre als Kriminelle verleumdet wurden, nicht im Namen auch nur eines jüdischen Einwanderers oder Rückkehrers, der die Ermordung beinahe seines ganzen Volkes niemals für bewältigt halten kann -, aber doch im Namen von vielen, von Millionen Menschen, im Namen der Gastarbeiter, die längst keine Gäste mehr sind, im Namen ihrer Kinder und Kindeskinder, die wie selbstverständlich mit zwei Kulturen und endlich auch zwei

Pässen aufwachsen, im Namen meiner Schriftstellerkollegen, denen die deutsche Sprache ebenfalls ein Geschenk ist, im Namen der Fußballer, die in Brasilien alles für Deutschland geben werden, auch wenn sie die Nationalhymne nicht singen, im Namen auch der weniger Erfolgreichen, der Hilfsbedürftigen und sogar der Straffälligen, die gleichwohl - genauso wie die Özils und Podolskis - zu Deutschland gehören, im Namen zumal der Muslime, die in Deutschland Rechte genießen, die zu unserer Beschämung Christen in vielen islamischen Ländern heute verwehrt sind, im Namen also auch meiner frommen Eltern und einer inzwischen 26-köpfigen Einwandererfamilie möchte ich sagen und mich dabei auch wenigstens symbolisch verbeugen: Danke, Deutschland."

Zadatak 46: Pred Vama je govor Marka Antonija iz Shakespeareove drame *Julije Cezar* na njemačkome, engleskome i hrvatskome jeziku. Jedan je od najljepših primjera govorništva u književnim djelima. Poseban je i zbog iznimne retoričke učinkovitosti jer govornik s pomoću različitih retoričkih sredstava spretno pridobiva pozornost slušatelja i utječe na promjenu njihova mišljenja u svoju korist. Pokušajte, ovisno o jezicima kojim vladate, prepoznati što više retoričkih sredstava s posebnim osvrtom na način uvjeravanja, strategiju, taktiku i cilj govornika.

Govor na njemačkome jeziku: Die Rede des Mark Anton an das römische Volk (aus: *Julius Cäsar* von Shakespeare 3. Aufzug, 2. Auftritt)[40]

Antonius:

Mitbürger! Freunde! Römer! Hört mich an: Begraben will ich Cäsar, nicht ihn preisen. Was Menschen Übles tun, das überlebt sie; das Gute wird mit ihnen oft begraben. So sei es auch mit Cäsarn! Der edle Brutus hat Euch gesagt, daß er voll Herrschsucht war; und war es das, so war's ein schwer Vergehen, und schwer hat Cäsar auch dafür gebüßt. Hier, mit des Brutus Willen und der andern (denn Brutus ist ein ehrenwerter Mann, das sind sie alle, alle ehrenwert) komm ich, bei Cäsars Leichenzug zu reden. Er war mein Freund, war mir gerecht und treu; doch Brutus sagt, daß er voll Herrschsucht war, und Brutus ist ein ehrenwerter Mann, er brachte viel Gefangene heim nach Rom, wofür das Lösegeld den Schatz gefüllt. Sah das der Herrschsucht wohl am Cäsar gleich? Wenn Arme zu ihm schrien, so weinte

[40] http://www.rhetorik-netz.de/marc_ant/ (pristupljeno 21. 2. 2018.).

Cäsar: Die Herrschsucht sollt aus stärkerm Stoff bestehn. Doch Brutus sagt, daß er voll Herrschsucht war, und Brutus ist ein ehrenwerter Mann. Ihr alle saht, wie am Luperkusfest ich dreimal ihm die Königskrone bot, die dreimal er geweigert. War das Herrschsucht? Doch Brutus sagt, daß er voll Herrschsucht war, und ist gewiß ein ehrenwerter Mann. Ich will, was Brutus sprach, nicht widerlegen; ich spreche hier von dem nur, was ich weiß. Ihr liebtet all' ihn einst nicht ohne Grund: Was für ein Grund wehrt Euch, um ihn zu trauern? - O Urteil, du entflohst zum blöden Vieh, der Mensch ward unvernünftig! - Habt Geduld! Mein Herz ist in dem Sarge hier beim Cäsar, und ich muß schweigen, bis es mir zurückkommt.

[...]

Noch gestern hätt' umsonst dem Worte Cäsars die Welt sich widersetzt: nun liegt er da, und der Geringste neigt sich nicht vor ihm. O Bürger! Strebt' ich, Herz und Mut in Euch zur Wut und zur Empörung zu entflammen, so tät' ich Cassius und Brutus Unrecht, die Ihr als ehrenwerte Männer kennt. Ich will nicht ihnen Unrecht tun, will lieber dem Toten Unrecht tun, mir selbst und Euch, als ehrenwerten Männern, wie sie sind. Doch seht dies Pergament mit Cäsars Siegel; ich fand's bei ihm, es ist sein letzter Wille! Vernähme nur das Volk dies Testament (das ich, verzeiht mir, nicht zu lesen denke), sie gingen hin und küßten Cäsars Wunden und tauchten Tücher in sein heil'ges Blut, ja bäten um ein Haar zum Angedenken, und sterbend nennten sie's im Testament und hinterließen's ihres Leibes Erben zum köstlichen Vermächtnis.

[...]

Seid ruhig, liebe Freund'! Ich darf's nicht lesen, Ihr müßt nicht wissen, wie Euch Cäsar liebte. Ihr seid nicht Holz, nicht Stein, Ihr seid ja Menschen; drum, wenn Ihr Cäsars Testament erführt, es setzt' in Flammen Euch, es macht' Euch rasend. Ihr dürft nicht wissen, daß Ihr ihn beerbet; denn wüßtet Ihr's, was würde draus entstehen?

Bürger:

Lest das Testament! Wir wollen's hören, Mark Anton. Ihr müßt es lesen Cäsars Testament!

Antonius:

Wollt Ihr Euch wohl gedulden? Wollt Ihr warten? Ich übereilte mich, da ich's Euch sagte, ich fürcht', ich tu' den ehrenwerten Männern zu nah, durch deren Dolche Cäsar fiel; ich fürcht es.

So zwingt Ihr mich, das Testament zu lesen? Schließt einen Kreis um Cäsars Leiche denn! Ich zeig' Euch den, der Euch zum Erben machte. Erlaubt Ihr mir's? Soll ich hinuntersteigen?

Wofern Ihr Tränen habt, bereitet Euch, sie jetzo zu vergießen! Diesen Mantel, Ihr kennt ihn alle; noch erinnere ich mich des ersten Males, daß Cäsar ihn trug in seinem Zelt, an einem Sommerabend - er überwandt den Tag die Nevier - hier - schauet! - fuhr des Cassius Dolch hinein! Seht, welchen Riß der tück'sche Casca machte! Hier stieß der vielgeliebte Brutus durch; und als er den verfluchten Stahl hinwegriß, schaut her, wie ihm das Blut des Cäsars folgte, als stürzt es vor die Tür, um zu erfahren, ob wirklich Brutus so unfreundlich klopfte, denn Brutus, wie Ihr wißt, war Cäsars Engel. - Ihr Götter, urteilt, wie ihn Cäsar liebte! Kein Stich von allen schmerzte so wie der: denn als der edle Cäsar Brutus sah, warf Undank, stärker als Verräterwaffen, ganz nieder ihn; da brach sein großes Herz, und in den Mantel sein Gesicht verhüllend, grad' am Gestell der Säule des Pompejus, von der das Blut rann, fiel der große Cäsar. O meine Bürger, welch ein Fall war das! Da fielet Ihr und ich; wir alle fielen, und über uns frohlockte blut'ge Tücke. O ja! Nun weint Ihr, und ich merk', Ihr fühlt den Drang des Mitleids: dies sind milde Tropfen, wie? Weint Ihr, gute Herzen, seht Ihr gleich nur Cäsars Kleid verletzt? Schaut her! Hier ist er selbst, geschändet von Verrätern.

Ihr guten lieben Freund', ich muß Euch nicht hinreißen zu des Aufruhrs wildem Sturm; die diese Tat getan, sind ehrenwert. Was für Beschwerden sie persönlich führen, warum sie's taten, ach! - das weiß ich nicht. Doch sie sind weis' und ehrenwert und werden Euch sicherlich mit Gründen Rede stehn. Nicht Euer Herz zu stehlen komm' ich, Freunde: ich bin kein Redner, wie es Brutus ist, nur, wie Ihr alle wißt, ein schlichter Mann, dem Freund ergeben, und das wußten die gar wohl, die mir gestattet, hier zu reden. Ich habe weder Witz noch Wort noch Gaben, noch Kunst des Vortrags, noch die Macht der Rede, der Menschen Blut zu reizen; nein, ich spreche nur geradezu und sag' Euch, was Ihr wißt. Ich zeig' Euch des geliebten Cäsars Wunden; die armen, stummen Munde, heiße die statt meiner reden. Aber wär' ich Brutus, und Brutus Mark Anton, dann gäb' es einen, der Eure Geister schürt' und jeder Wunde des Cäsar eine Zunge lieh', die selbst die Steine Roms zum Aufstand würd' empören.

Bürger:

Still da! Hört Mark Anton! Den edlen Mark Anton!

Antonius:

Nun, Freunde, wißt Ihr selbst auch, was Ihr tut? Wodurch verdiente Cäsar Eure Liebe? Ach nein! Ihr wißt es nicht. - Hört es denn! Vergessen habt Ihr das Testament, wovon ich sprach.

Bürger:

Wohl wahr! Das Testament! Bleibt, hört das Testament!

Antonius:

Hier ist das Testament mit Cäsars Siegel. Darin vermacht er jedem Bürger Roms, auf jeden Kopf Euch fünfundsiebzig Drachmen.

Bürger:

Still da!

Antonius:

Auch läßt er alle seine Lustgehege, verschloß'ne Lauben, neugepflanzte Gärten, diesseits der Tiber, Euch und Euren Erben auf ew'ge Zeit, damit Ihr Euch ergehen und Euch gemeinsam dort ergötzen könnt. Das war ein Cäsar: wann kommt seinesgleichen?

Primjer govora na engleskome jeziku: *Marc Antony's speech from "Julius Caesar", Act 3, scene 2*[41]

Antony:

Friends, Romans, countrymen, lend me your ears. I come to bury Caesar, not to praise him. The evil that men do lives after them; The good is oft interréd with their bones, So let it be with Ceasar. The noble Brutus hath told you Caesar was ambitious. If it were so, it was a griveous fault, and griveously hath Caesar answered it. Here, under leave of Brutus, and the rest – for Brutus is an honourable man, so they are all; all honourable men, - come I to speak in Caeser's funeral. He was my friend, faithful, and just to me; But Brutus says he was ambitious, and Brutus is an honourable man.

41 Shakespeare, W. (1959). *Julius Caesar*. London: Longmans, Green & Co Ltd., str. 143–157.

He hath brought many captives home to Rome, whose ransoms did the general coffers till: Did this in Caesar seem ambitious? When that the poor have cried, Caesar hath wept. Ambition should be made of sterner stuff, yet Brutus says he was ambitious, and Brutus is an honourable man. You all did see that, on the Lupercal, I thrice presented him a kingly crown, which he did thrice refuse. Was this ambition? Yet Brutus says he was ambitious, and sure, he is an honourable man. I speak not to disaprove what Brutus spoke, but here I am, to speak what I do know. You all did love him once, not without cause; What cause withholds you then to mourn for him? O judgement! Thou art fled to brutish beasts, and men have lost their reason! Bear with me, my heart i sin the coffin there with Caesar, and I must pause, till it come back to me.

[...]

But yesterday the word of Caesar might have stood against the world; now lies he there, and none so poor to do him reverence. O masters, if I were disposed to stir your hearts and minds to mutiny and rage, I should to Brutus wrong, and Cassius wrong, who, you all know, are honourable men. I will not do them wrong; I rather choose to wrong the dead, to wrong myself and you, than I will wrong such honourable men. But here's parchment, with the seal of Caesar; I found it in his closet; 't is his will; Let but the commons hear the testament, which, pardon me, I do not mean to read, and they would go and kiss dead Caesar's wounds, and dip their napkins in his sacred blood, yea, beg a hair of him for memory, and dying, mention it within their wills, bequeathing it as a rich legacy unto their issue.

[...]

Have patience, gentle friends; I must not read it. It is not meet you know how Caesar loved you. You are not wood, you are not stones, but men; And being men, hearing the will od Caesar, it will inflame you, it will make you mad. 'T' is good you know not that you are his heirs, for if you should, O what would come of it?

Plebeian:

Read the will! We 'll hear it, Antony: You shall read us the will, Caesar's will.

Antony:

Will you be patient? Will you stay awhile? I have o'ershot myself to tell you of it; I fear I wrong the honourable men whose daggers have stabbed Caesar; I do fear it.

[…]

You will compel me then to read the will? Then make a ring about the corpse od Caesar, and let me show you him that made the will. Shall I descend? And will you give me leave?

[…]

If you have tears, prepare to shed them now. You all do know this mantle. I remember the first time ever Caesar put it on. 'T' was on a summer's evening in his tent, that day he overcame the Nervii. Look, in this place ran Cassius' dagger through; See what a rent the envious Casca made; Through this, the well-belovéd Brutus stabbed, and, as he plucked his curséd steel away, mark how the blood of Caesar followed it, as rushing out of doors, to be resolved if Brutus so unkindly knocked, or no; For Brutus, as you know, was Caesar's angel. Judge, O you gods, how dearly Caesar loved him! This was the most unkindest cut of all. For when the noble Caesar saw him stab, ingratitude, more strong than traitors' arms, quite vanquished him; then burst his mighty heart, and in his mantle muffling up his face, even at the base of Pompey's statuë, which all the while ran blood, great Caesar fell. O what a fall was there, my countrymen! Then I, and you, and all of us fell down, whilst bloody treason flourished ove rus. O now you weep, and I percieve you feel the dint of pity. These are gracious drops. Kind souls, what weep you, when you but behold our Caesar's vesture wounded? Look you here! Here is himself, marred, as you see, with traitors.

[…]

Good friends, sweet friends, let me not stir you up to such a sudden flood of mutinity. They that have done this deed are honourable. What private griefs they have, alas, I know not, that made them do it; they are wise, and honourable, and will, no doubt, with reason answer you. I come not, friends, to steal away your hearts; I am no orator, as Brutus is. But, as you know me all, a plaint blunt man that love my friend; and that they know full well, that gave me public leave to speak of him; for I have neither writ, nor words, nor worth, action, nor utterance, nor the power of speech, to stir men's blood. I only speak right on. I tell you that which you yourselves do know, show you sweet Caesar's wounds, poor, poor dumb mouths, and bid them speak for me; but were I Brutus, and Brutus Antony, there were an Antony would ruffle up your spirits, and put a tongue in every wound of Caesar, that should move the stones of Rome to rise and mutiny.

All:

Peace, ho, hear Antony, most noble Antony!

Antony:

Why, friends, you go to do you know not what. Wherein hath Caesar thus reserved your loves? Alas, you know not. I must tell you then; you have forgot the will I told you of.

All:

Most true; the will; let's stay and hear the will!

Antony:

Here is the will, and under Caesar's seal: to every Roman citizen he gives, to every several man, seventy-five drachmas.

All:

Peace, ho!

Antony:

Moreover, he hath left you all his walks, his private arbours and new-planted orchards, on this side Tiber; he hath left them you, and to your heirs for ever, common pleasures to walk abroad, and recreate yourselves. Here was a Caesar! When comes such another?

Primjer govora na hrvatskome jeziku: *Govor Marka Antonija*[42]

Antonije:

Prijatelji, Rimljani, sugrađani, počujte me: došao sam pokopati Cezara, ne hvaliti ga. Zlo koje ljudi čine živi poslije njih, dobro se često sahrani s njihovim kostima; neka tako bude s Cezarom. Plemeniti Brut reče vama da je Cezar bio vlastoljubiv. Ako je tako, to je bio težak grijeh, i Cezar je za njega teško platio. Ovamo, uz dopuštenje Bruta i ostalih – jer Brut je častan čovjek, svi su oni takvi, svi su časni ljudi – dolazim govoriti na Cezarovu pogrebu. Bio je moj prijatelj, vjeran i pravedan meni; ali Brut kaže da je bio vlastoljubiv, a Brut je častan čovjek.

U Rim je sa sobom dovodio mnoge sužnje što su svojim otkupom javne blagajne punili; je li time Cezar pokazivao da je vlastoljubiv? Kad je sirotinja kukala, Cezar je plakao; vlastoljublje bi moralo biti od tvrđe građe; Brut ipak kaže da je bio vlastoljubiv; a Brut je častan čovjek.

---

42 Shakespeare, W. (2006.). *Tragedije*. Preveo i priredio Mate Maras. Zagreb: Matica Hrvatska (Sabrana djela / William Shakespeare; knj. 2), str. 319–326.

Svi ste vidjeli kako sam na Luperkalije triput njemu ponudio kraljevsku krunu, koju je triput odbio. Je li to bilo vlastoljublje? Brut ipak kaže da je bio vlastoljubiv; a on je sigurno častan čovjek. Ne govorim da poreknem što je Brut govorio, nego sam ovdje da govorim što znam. Svi ste ga jednom ljubili, ne bez razloga; koji vas onda razlog priječi da za njim ne tugujete?

O razboritosti, ti si pobjegla u divlje zvijeri, a ljudi su izgubili razum. Oprostite mi. Moje je srce ondje u lijesu s Cezarom, i moram zamuknuti dok mi se ono ne vrati.

[...]

Još jučer Cezarova riječ mogla se suprotstaviti cijelom svijetu; sada on leži ondje, i nema takva bijednika da mu oda počast. O ljudi, kad bih bio sklon tomu da podbodem vaša srca i duše na pobunu i srdžbu, ja bih učinio Brutu krivo, i Kasiju krivo, a oni su, svi vi znate, časni ljudi. Njima ja ne ću krivo učiniti; radije biram učiniti krivo mrtvomu, krivo sebi i vama, nego da učinim krivo takvim časnim ljudima.

Ali ovdje je pergament s Cezarovim žigom; našao sam ga u njegovoj sobi; to je njegova oporuka. Neka samo puk čuje njegovu ostavštinu, koju, oprostite mi, ne kanim pročitati, i svi bi pošli i ljubili rane mrtvom Cezaru, i rupce bi močili u njegovoj svetoj krvi, da, molili bi njegovu vlas za uspomenu, i na samrti bi je spominjali u svojim oporukama, ostavljajući je kao bogato nasljedstvo svojem potomstvu.

[...]

Strpite se, plemeniti prijatelji; ne smijem je pročitati. Nije zgodno da doznate koliko vas je Cezar ljubio. Vi niste drvlje, vi niste kamenje, nego ljudi; i jer ste ljudi, ako čujete Cezarovu oporuku, od nje ćete usplamtjeti, od nje ćete pomahnitati. Dobro je da ne znate da ste vi njegovi nasljednici; jer kad biste znali, oh, što bi od toga nastalo?

Četvrti građanin:

Pročitaj oporuku! Hoćemo je čuti, Antonije! Moraš nam pročitati oporuku, Cezarovu oporuku!

Antonije:

Hoćete li se strpjeti? Hoćete li trenutak pričekati? Predaleko sam se zanio kad sam vam to rekao. Bojim se da ne činim krivo časnim ljudima čiji su bodeži proboli Cezara; toga se bojim.

[...]

Hoćete me dakle prisiliti da pročitam oporuku? Onda napravite krug oko Cezarova trupla, i dopustite mi da vam pokažem onoga koji je načinio oporuku. Hoću li sići? I dat ćete mi dopuštenje?

[...]

Ako imate suza, pripremite se da ih sada lijete. Svi poznajete ovaj plašt. Ja pamtim kad se Cezar prvi put njime ogrnuo; bilo je to jedne ljetne večeri pod njegovim šatorom, toga je dana Nervljane pobijedio.[43] Vidite, kroz ovo je mjesto prošao Kasijev bodež; vidite kakav je raspor kivni Kaska načinio; ovuda ga je njegov ljubljeni Brutus probo; i kad je izvukao svoj prokleti čelik, gledajte kako je Cezarova krv za njim pokuljala, kao da je pojurila na vrata da se osvjedoči je li Brut tako okrutno pokucao ili nije; jer Brut je bio, kako znate, Cezarov anđeo. Prosudite, o bozi, koliko ga je nježno Cezar ljubio. To je bio najokrutniji rez od sviju; jer kad je plemeniti Cezar vidio njega da bode, ta nezahvalnost, jača od izdajničkog oružja, potpuno ga je svladala; tada je puklo njegovo moćno srce; i omotavši plaštem lice, upravo u podnožju Pompejeva kipa – s kojega je stalno lila krv – pao je veliki Cezar. Oh, kakav je to pad bio, sugrađani moji!

Tada sam ja, i vi, i svi smo mi tada pali, dok je nad nama likovala krvava izdaja. Oh, sada plačete, i opažam da osjećate dodir samilosti. To su velikodušne kapi. Blage duše, zašto plačete kad samo gledate izranjeno ruho našeg Cezara? Pogledajte ovamo! Tu je sam on, izmrcvaren, kao što vidite, od izdajica.

[...]

Dobri prijatelji, mili prijatelji, ne dajte da vas podjarim na takav iznenadan val pobune. Časni su oni koji su počinili to djelo. Kakve su njihove osobne pritužbe što su ih nagnale da to učine, jao, to ne znam. Oni su mudri i časni, pa će vam, nema sumnje, odgovoriti s razlozima. Ja ne dolazim, prijatelji, da vam srca ukradem. Ja nisam govornik, kao što je Brut, nego sam, kao što me svi znate, običan iskren čovjek koji voli svog prijatelja; i to vrlo dobro znaju oni što su mi dopustili da javno govorim o njemu.

---

[43] Glasovita pobjeda u Galiji, 57. g. pr. Kr. u kojoj se Cezar istaknuo osobnim junaštvom.

Jer ja nemam ni pameti, ni riječi, ni težine, ni držanja, ni izričaja, ni snage govora da uzburkam ljudsku krv; ja sam otvoreno govorim. Kažem vam ono što i sami znate, pokazujem vam rane miloga Cezara, jadna jadna nijema usta, i molim ih da za me govore. Ali da sam ja Brut, a da je Brut Antonije, tu bi bio jedan Antonije koji bi razgnjevio vaše duhove, i stavio bi u svaku Cezarovu ranu jezik koji bi ganuo i rimsko kamenje na ustanak i bunu.

[...]

Svi:

Mir, hej! Čujte Antonija, najplemenitijeg Antonija!

Antonije:

Pa, prijatelji, vi idete učiniti, a ne znate što. Čime je Cezar toliko zaslužio vašu ljubav? Jao, ne znate; ja vam onda moram reći. Zaboravili ste oporuku koju sam vam spomenuo.

Svi:

Istina je. – Oporuku! Stanimo i čujmo oporuku.

Antonije:

Evo oporuke, i to pod Cezarovim pečatom. Svakom rimskom građaninu on daje, svakom čovjeku napose, sedamdeset pet drahma.

[...]

Svi:

Mir, hej!

Antonije:

Nadalje, vama je ostavio sve svoje perivoje, svoje osobne sjenice, i novozasađene voćnjake, s ove strane Tibera, vama je njih ostavio, i vašim potomcima zauvijek; javna zabavišta, da se po njima šetate i uživate.

To je bio Cezar! Kada će drugi takav doći?

[...]

ZAKLJUČAK

Retoriku možemo definirati kao disciplinu koja se bavi time kako oblikovati poruku na najbolji mogući način te kako ta ista poruka utječe na primatelja. Prema klasičnoj, školskoj retorici glavni je cilj retorike uvjeravanje ili nagovaranje. U tradicionalnom smislu retorika je uži pojam od javnog govorenja koje za svrhu može imati bilo što, od toga da nekoga informira, poduči, argumentira do toga da nekoga zabavi, promijeni svijest itd. Naposljetku možemo reći da je retorika teorija ili disciplina o umijeću i tehnikama javnog govorenja, vještina javnog govorenja, a javno ili retorsko govorenje govorni je nastup u javnoj prigodi.

Iako smo u 21. stoljeću, uvijek kada govorimo o povijesti retorike, ne smijemo zaboraviti da su grčki i rimski antički autori utrli temelje i postavke za disciplinu kojom se bavimo i danas. Gotovo čitava nomenklatura kojom se koristimo vuče korijene iz antike. Filozofija i retorika neraskidivo su isprepletene jer su se već u antici počeli baviti sustavnim pristupom rješavanja filozofskih pitanja na temelju razložnih argumenata te sustavnom analizom ljudske komunikacije i njezinim učincima.

Retorika ima nekoliko ciljeva, a to su racionalni, blagi i strastveni afektivni cilj, no kada je riječ o govorima, opći su ciljevi informiranje, uvjeravanje ili zabavljanje. Polje aktivnosti retorike obuhvaća pet sukcesivnih faza koje sastavljač teksta/govora mora proći, a koja počinju prikupljanjem, tj. pronalaženjem momenata koji tekst čine vjerodostojnim, zatim raspoređivanjem argumenata u smisleno organiziranu cjelinu, uporabom određenoga stila, pamćenjem čitava teksta te na kraju izricanjem teksta u kojemu se sažima cjelokupno govorničko umijeće. Kako bismo bili dobri govornici, važno je promišljati, izučavati i poznavati retoriku, njezinu povijest i pojmove, a sve sa svrhom što uspješnijeg svladavanja vještine javnog govorenja.

Ovaj bi udžbenik skromno trebao pridonijeti boljem razumijevanju retorike u teorijskom i praktičnom smislu te potaknuti njegove korisnike na dublje i sustavnije shvaćanje svih vrijednosti retorike u kontekstu vremena u kojem živimo.

LITERATURA

Aristotle (1857). *Treatise on Rhetoric. The Poetic of Aristotle,* by Theodore Buckley. London: Henry G Bohn, Covent Garden.

Aristotle (2007). *On rhetoric. A theory of civic discourse*. Translated with Introduction, Notes, and Appendices by George A. Kennedy. Second Edition. New York – Oxford: Oxford University Press.

Aristotel (1989). *Retorika*. Prev. Marko Višić. Zagreb: Naprijed.

Aristotel (2008). *Retorika*. Ur. Janko Brajković. Podgorica: Biblioteka Civilizacije.

Augustin, A. (1973). *Ispovijesti*. Preveo Stjepan Hosu. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. Glava 3, knjiga 1, str. 8–9.

Baca, D.; Villanueva, V. (2010). *Rhetorics of the Americas 3114 BCE to 2012 CE*. New York: Palgrave Macmillan.

Bagić, K. (2012). *Rječnik stilskih figura.* Zagreb: Školska knjiga.

Beebe, S. A.; Beebe, S. J. (2012). *Public Speaking. An audience-centered approach*. Pearson: Allyn & Bacon.

Beker, M. (1997). *Kratka povijest antičke retorike*. Zagreb: ArTresor.

Bitzer, L. (1968). The Rhetorical Situation. *Philosophy and Rhetoric* 1, str. 1–11.

Bodlović, P. (2015). *Argumentacija Ive Škarića: pretpostavke, teškoće i propusti.* Prolegomena 14(1), str. 101–112.

Bremerich-Vos, A. (2011). *Populäre rhetorische Ratgeber: historisch-systematische Untersuchungen,* Walter de Gruyter.

Brooks, D. W. (1978). *Speech Communication.* Dubuque, Iowa: Wm.C. Brown Company Publishers.

Cassin, B. (1994). *L'Effet sophistique*. Pariz.

Ciceron (1964). *Govornik*, *XXI*. Pariz.

Ciceron (1979). *Ars poetica*. Ur. H. Färber. München: Sämtliche Werke.

Ciceron. M. T. (2002). *O govorniku.* (Prevela i priredila Gorana Stepanić). Zagreb: Matica hrvatska.

Clark, D. L. (1957). *Rhetoric in Greco-Roman Education*. New York.

Conley, Th. M. (1990). *Rhetoric in the European Tradition*. Chicago.

Coopman, S. J.; Lull, J. (2012). *Public Speaking. The Evolving Art*. Boston: Wadsworth.

Crowley, S.; Hawhee, D. (2004). *Ancient Rhetorics for Contemporary Students. 3rd edition*. New York – London: Pearson Longman.

Enli, G. (2017). *Twitter as arena for the authentic outsider: exploring the social media campaigns of Trump and Clinton in the 2016 US presidential election*, European Journal of Communication, vol. 32(1), str. 50–61.

Dieter, O. A. L. (1950). *Stasis. Speech Monographs*. 17.

Dörpinghaus, A.; Helmer K. (2002). *Rhetorik, Argumentation, Geltung*. Königshausen & Neumann.

Druckman, J. N. (2003). *The Power of Television Images: The First Kennedy-Nixon Debate Revisited Journal of Politics* , vol. 65(2), str. 559–571.

Dumont, J. P. (1969). *Les Sophistes*. Pariz: P. U. F.

Florescu, V. (1982). *La rhétorique et la né rhétorique*. Pariz.

Foss, S. K.; Griffin, C. (1995). Beyond persuasion: A proposal for an invitational rhetoric. *Communication Monographs*, 62, str. 2–18.

Glasoviti govori (1999).(Odabrao I. Zadro, predgovor I. Škarić). Zagreb: Naklada Zadro.

Gora, S. (2010). *Praktische Rhetorik. Rede- und Gesprächstechniken in der Schule*. Seelze-Velber: Friedrich Verlag.

Govier, T. (2010). *A Practical Study of Argument*. Belmont, Amerika: Wadsworth, Cengage Learning

Gregory, H. (1990). *Public Speaking for College and Career.* New York: McGraw-Hill.

Guthrie, W. K. C. (1969). *A History of Greek Philosophy,* vol 3. Cambridge: Cambridge University Press.

Habinek, T. (2005). *Ancient Rhetoric and Oratory*. Malden, MA – Oxford: Blackwell Publishing.

Hart, R. P.; Friedrich, G. W.; Brummett, B. (1983). *Public Communication*. New York: Harper & Row.

Hester, J. D.; Hester, J. D.(2010). *Rhetorics in and for the New Millennium. Rhetorics in the New Millennium. Promise and Fulfillment*. (Ur. James D. Hester i J. David Hester). New York – London: T&T Clark.

Hill, C. A.; Helmers, M. (2004). Ur. Charles A. Hill i Marguerite Helmers: *Defining visual rhetorics*. Mahwah, New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Associates.

Hrvatski enciklopedijski rječnik. (2002). Ur.V. Anić, D. Brozović Rončević, Lj. Cikota, I. Goldstein, S. Goldstein, Lj. Jojić, R. Matasović i I. Pranjković. Zagreb: Novi Liber.

Jaffe, C. I. (2014). *Public speaking, Concepts and Skills for a Diverse Society*. Eighth Edition. Boston: Cengage Learning.

Janković-Paus, S. (2013). *Argumentacijski model Stephena Toulmina: usporedna analiza slovenskog i hrvatskog osnovnoškolskog udžbeničkog diskursa*. Philologia Mediana 5, Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, str. 497–514.

Katzir, B. (2018). Paths of Virtue: Legal Rhetorics in Judaism and Islam, *Rhetoric Society Quarterly* 48(1), str. 28–48, DOI: 10.1080/02773945.2017.1320727.

Keith, W. (2008). On the Origins of Speech as a Discipline: James A. Winans and Public Speaking as Practical Democracy. *Rhetoric Society Quarterly* 38(3), str. 239–258.

Kennedy, G. A. (1963). *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton.

Kišiček, G.; Stanković, D. (2014). *Retorika i društvo*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Knill, M. (1991). *Natürlich, zuhörerorientiert, aussagezentriert reden*. Hölstein: SVSF Verlag.

Kolmer, L.; Rob-Santer, C. (2002). *Studienbuch Rhetorik*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Schöningh UTB.

Kozlić, S. (2014). *Retorički tronožac: Savremena pozicija govora*. Zenica: Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici. PFZE, str. 34–49.

Kreuzbauer, G.; Dorn, G. (2006). *Argumentation in Theorie und Praxis*. Münster: LIT Verlag.

Kvintilijan, M. F. (1985). *Obrazovanje govornika – odabrane strane*, 2. izdanje. Prijevod Petar Pejčinović. Sarajevo: Veselin Masleša.

Laertije, Diogen (1973). *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*. Prijevod Albert Vilhar. Beograd: BIGZ, str. 216.

Leff, M. (2000). Rhetorical Disciplines and Rhetorical Disciplinarity: A Response to Mailloux. *Rhetoric Society Quarterly* 30, str. 83–94.

Loh, K. K.; Kanai, R. (2015). How Has the Internet Reshaped Human Cognition? *The Neuroscientist*. 1–15. Sage Pub Journals. DOI: 10.1177/1073858415595005.

Longin, P. (1980). *O uzvišenom*. Preveo Ton Smerdel. Zagreb: GZH, str. 59.

Lucas, S. E. (1999). Teaching public speaking. U: A. Vangelisti, J. Daly i G. Friedrich (ur.). *Teaching communication: Theory, research and methods*, 2. izdanje, str. 75–84. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Lucas, S. E. (2008). *The Art of Public Speaking*, 10th Edition. Boston – New York – San Francisco – St. Louis: McGraw-Hill.

Lumer, C. (2005). Introduction: The Epistemological Approach to Argumentation. A Map. *Informal Logic* 25, str. 189–212.

Mattingly, C. (2002). Appropriate[ing] Dress: Women's Rhetorical Style in Nineteenth-Century America. *Studies in rhetorics and feminisms*. USA: Southern Illinois University Press.

McKerrow, Raymie, E.; Gronbeck, B. E.; Ehinger, D.; Monroe, A. H. (1999). *Principles and Types of Speech Communication*. 14th Edition. New York – Madrid – Amsterdam: Prentice Hall, Longman.

Meyer, M. (1993). *Questions de rhétorique*. Le Livre de Poche, str. 21.

Meyer, M.; Carrilho, M. M.; Timmermans, B. (2008). *Povijest retorike od Grka do današnjih dana*. Zagreb: Disput.

Oraić Tolić, D. (2011). *Akademsko pismo*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Palmerton, P. R. (1992). Teaching skills or teaching thinking? *Journal of Applied Communication Research*, 20, str. 335–341.

Pearson, J. C.; Child, J. T.; Kahl, D. J. (2006). Preparation Meeting Opportunity: How Do College Students Prepare for Public Speeches? *Communication Quarterly,* 54 (3), str. 351–66.

Perelman, Ch. (1982). *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Perelman, C.; Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric: a Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Petrović. G. (1988). *Logika*. Zagreb: Školska knjiga.

Petrović, S. (1975). *Retorika: teorijsko i istorijsko razmatranje.* Niš: Gradina.

Petz, B. (2005). Mnemotehnika, mnemonički sustav. U: B. Petz (ur.). *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Plett, H. F. (2001). *Einführung in die rhetorische Textanalyse*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.

Plett, H. F. (2000). *Systematische Rhetorik: Konzepte und Analysen*. Fink.

Potter, J. (1996). Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction. London: Sage Publications.

Radouant, R. (bez godišta). *De l'éloquence française. Propulsiones academicae* (*1617)*, kritičko izdanje. Pariz, str. 151, citirao M. Fumaroli, nav. dj., str. 200.

Reboul, O. (1991). *Introduction á la rhétorique*. Pariz, str. 21.

Reisigl, M.; Wodak, R. (2005). Ur. Martin Reisigl i Ruth Wodak: *Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*. London – New York: Routledge.

Reisigl, M. (2008). Analyzing Political Rhetoric. U: R. Wodak i M. Krzyzanowski. *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. London: Palgrave Macmillan, str. 96–119.

Rocci, A. (2017). *Modality in Argumentation. A Semantic Investigation of the Role of Modalities in the Structure of Arguments with an Application to Italian Modal Expressions*. Berlin – Heidelberg: Springer.

Ross, D. (1991). *The Origins of American Social Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schopenhauer, A. (2002). *Eristička dijalektika*. Split: Marijan tisak.

Searle, J. (1969). Uvod. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (str. I–IV). Cambridge: Cambridge University Press.

Shannon C. E.; Weaver, W. (1964). *The mathematical theory of communication*. Urbana: University of Illinois Press.

Stieglitz, S.; Dang-Xuan, L. (2015). Emotions and Information Diffusion in Social Media – Sentiment of Microblogs and Sharing Behavior, *Journal of Management Information Systems* 29(4), str. 217–248. DOI: 10.2753/MIS0742-1222290408.

Škarić, I. (1988). *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.

Škarić, Ivo. (2000). *Temeljci suvremenoga govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.

Škarić, I. (2011). *Argumentacija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Škiljan, D. (1985). Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (l). *Latina et Graeca* 1(26), str. 17–42.

Telle, Émile V. (1974). *L'Erasmianus sive Ciceronianus d'Étienne Dolet (1535)*. Ženeva, str. 61, citirao: Marc Fumaroli, nav. dj., str. 113.

Tindale, C. (1999). *Acts of arguing. A rhetorical model of argument*. New York: State University of New York Press, Albany.

Too, Y. L.; Livingstone, N. (ur.) (1998). *Pedagogy and Power. Rhetorics of classical learning*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press.

Toulmin, S. E. (2003 [1958]). *The Uses of Argument*. Updated Edition. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press.

Ueding, G.; Steinbrink, B. (2016). *Grundriss der Rhetorik: Geschichte – Technik – Methode*, Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.

Vančura, A.; Tomić, D. (2013). The Analysis of Insulting Practices - Sticks and Stones in the Croatian Parliament. U: G. Kišiček i I. Žagar (ur.). *WHAT DO WE KNOW ABOUT THE WORLD? Rhetorical and Argumentative Perspectives*. Windsor, Kanada: University of Windsor, str. 262–292. doi: 10.22329/wsia.01.2013.

Vergilije (2005). *Eneida*. Preveo Bratoljub Klaić. Zagreb: Globus media.

Wallat, M. (2016). *Semiotische Kommunikationstheorie IV - Karl Bühlers Werk*. Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften. ISBN-10:9783838150246.

Wallsten, K. (2013). Old media, new media sources: The blogosphere's influence on print media news coverage. *International Journal of E-Politics* 4(2), str. 1–20.

Walton, D. (2004). *Relevance in Argumentation*. Mahwah,NewYersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Weston, A. (2008). *A Rulebook for Arguments*. 4. izdanje. Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Zarefsky, D. (2005). *The Study of Effective Reasoning*. The Teaching Company.

Žagar, I. (2010). Topoi in critical discourse analysis. *Lodz Papers in Pragmatics* 6.1, str. 3–27. DOI: 10.2478/v10016-010-0002-1.

Internetski izvori:

1. Ustav Republike Hrvatske, pročišćeni tekst. Preuzeto s https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske.
2. Ustav Sjedinjenih Američkih Država. Preuzeto s https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript.
3. Zakon o Ljudskim pravima 1998. Preuzeto s https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/schedule/1/part/I/chapter/9.
4. https://www.uni-augsburg.de/einrichtungen/gleichstellungsbeauftragte/downloads/grundgesetz.pdf (pristupljeno 27. 5. 2018.).
5. https://www.brainyquote.com/quotes/yehuda_berg_536651 (pristupljeno 22. 11. 2018.).
6. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15098 (pristupljeno 15. 9. 2018.).
7. ttps://www.vecernji.hr/vijesti/u-australiji-izgorjelo-zemlje-velicine-hrvatske-strasani-pozari-odnijeli-jos-jedan-zivot-1370463 (pristupljeno 5. 1. 2020.).
8. http://anyflip.com/rjgn/lkvn/basic (pristupljeno 28. 2. 2020.).
9. http://www.izrekeicitati.com/autori/1800-thomas--hobbes, http://www.izrekeicitati.com/autori/241-rene-descartes (pristupljeno 17. 3. 2020.).
10. http://retorika.hr/povijesni-govori/govor-josipa-jurja-strossmayera-o-obrazovanju-u-saboru-1861-godine/ (pristupljeno 1. 3. 2020.).
11. http://retorika.hr/povijesni-govori/aurelije-augustin-govor-o-smrti/ (pristupljeno 6. 3. 2020.).
12. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47028 (pristupljeno 16. 2. 2018.).
13. www. enciklopedija.hr (pristupljeno 4. 11. 2018.).
14. http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48477 (pristupljeno 27. 5. 2018.).
15. Značajniji govori i intervjui dr. Franje Tuđmana (2018.), dr Franjo Tuđman: prvi hrvatski predsjednik, http://www.tudjman.hr/govori/ (pristupljeno 11. 3. 2020.).
16. http://www.speaklikeapro.co.uk/Using-rhetoric-in-presentations.htm (pristupljeno 22. 11. 2018.).

IMENSKO I POJMOVNO KAZALO

A

actio 45, 65, 67
Albert Veliki 54
argumentacija 43, 47, 90, 94, 98, 101, 102, 109, 171, 175
Aristotel 13, 18, 25, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 55, 57, 59, 60, 61, 72, 76, 99, 101, 109, 171
Augustin, Sveti 52, 53, 55, 56, 58, 60, 71, 74, 75, 171
autoritet 60, 65, 74, 85, 103, 104

B

Bacon, Francis 67, 69, 76, 171
Bain, Alexander 86
barok 36, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 81
Becker, Alfred 123
Bembo, Pietro 61
Berg, Yehuda 5
Boecije 53, 55
Bracciolini, Poggio 58
Brault, Robert 24
Burke, Kenneth 68, 70, 96, 97

C

Calvin, Jean 64
Campbell, George 81
Castiglione, Baldesar 61
Ciceron 13, 44, 46, 47, 49, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 171

Č

činjenica 35, 39, 43, 47, 48, 50, 58, 59, 61, 67, 70, 71, 79, 82, 84, 87, 92, 93, 95, 103, 106, 121, 127

D

Darwin, Charles 84, 86, 87
dedukcija 16, 106, 107
definicija 13, 17, 18, 45, 47, 70, 91, 99, 100, 103, 104, 112
Descartes, René 67, 77, 78, 89
Deziderije Erazmo Roterdamski 58
dispositio 22, 24, 25, 27, 33, 45, 60, 67, 68, 78
Dolet, Étienne 63
Du Vair, Guillaume 70

E

Elije Donat 55
elocutio 22, 33, 34, 45, 55, 60, 63, 67, 78, 79, 115
Empedoklo 35
entimem 40, 41, 43, 107, 108
Erazmo 60, 71, 117
ethos vidi etos 16, 21
etos 16, 25, 41, 42, 43, 47, 49, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 80, 81, 83, 84, 87, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 109, 116

F

Faret, Nicolas 73
Filip Makedonski 44
Fontanier, Pierre 84, 85, 86

G

Gadamer, Hans-Georg 89, 91, 92
Gorgija 36, 37, 135
govorništvo 11, 13, 14, 18, 35, 44, 45, 49, 52, 81, 87, 121, 159, 175

Gracián, Baltasar 74
Grčka 14, 35, 36, 39, 45, 46, 50, 54, 59, 83

H

Hermagora 44
Hobbes, Thomas 76, 78
Hugo, Victor 83

I

indukcija 16, 106
inventio 22, 23, 24, 33, 44, 45, 55, 60, 67, 68, 70, 78
Izokrat 38, 39

J

javno govorenje 9, 11, 13, 14, 18, 21, 25, 27, 36, 38, 169
Jefferson, Thomas 83
Juraj iz Trapeznuta 59

K

Karnead 46
klasicizam 73
kompozicija govora 26
komunikacijski model 18, 19, 21, 136
Koraks 36
Kuzanski, Nikola 59, 72
Kvintilijan 44, 45, 49, 50, 58, 72, 173

L

Lamy, Bernard 68, 70, 75, 79, 80
logos 15, 39, 41, 42, 47, 53, 54, 55, 57, 63, 68, 69, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 87, 88, 90, 99, 100, 106
Loyola, Ignacije 66
Luther, Martin 32, 58, 64, 146, 152
Luther King, Martin 32

M

memoria 22, 33, 45, 67, 78
Meyer, Michel 78

N

Nietzsche, Friedrich 85

O

oblikovanje: vidi *elocutio* 43, 44, 45, 68
Ockham, William 54
očitost 16, 78, 80, 82, 86, 88, 101, 102, 103, 113
Olbrechts-Tyteca, Lucie 88
opća mjesta: vidi toposi 40, 90

P

pamćenje/učenje govora: vidi memoria 33, 34, 45, 49, 59
pathos vidi patos 17
patos 17, 25, 41, 42, 43, 47, 48, 50, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 81, 82, 84, 87, 88, 90, 93, 96, 99, 100, 109
Perelman, Chaïm 88
Platon 38, 52, 57, 61, 78, 92, 100, 143
poruka 13, 15, 21, 22, 34, 42, 65, 70, 84, 99, 127, 169
prikupljanje: vidi inventio 22, 33
prosvjetiteljstvo 82
Priscijan 55
Prochnow, Herbert V. 26
Protagora 36, 37, 38
Puttenham, George 68

Q

quadrivium 54

R

Ramus, Petrus 67, 68, 70, 76
raspoređivanje: vidi *dispositio* 24, 25, 33, 43, 45, 49, 59, 125, 169
reformacija 64

renesansa 54, 55, 56, 57, 58, 61, 67, 70, 80
retorika 9, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 22, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 115, 120, 121, 127, 169, 171, 173, 176
retorika, dvorska 61
Rim 14, 50, 60, 62, 64, 66, 73, 95, 165

S

Scalinger, Julius Caesar 62
Schopenhauer, Arthur 43, 84, 156, 174
Seneka, retor 59
Seneka, filozof 59
Shannon, Claud Elwood 21
sheme 25, 26, 29, 93, 94, 125, 126, 127
Spencer, Herbert 86
središnja misao 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 96, 102, 103, 113, 116
srednji vijek 36, 52, 53, 54, 57, 58, 61, 116, 117, 121
stereotipi 31, 103, 126

T

Tacit 58
Tizija 36, 37
Toma Akvinski 54
topos 26, 27, 40, 43, 44, 59, 103, 104, 106, 112, 126
Toulmin, Stephen 24, 36, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 105, 172, 175
trivijum 54
Tutu, Desmond 101
tvrdnja 24, 27, 36, 40, 93, 94, 95, 96, 99, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 135, 136

U

uzorci govora, alternativni 32
uzorci govora, tradicionalni 27

V

Valle, Lorenzo 58
Vergilije 35
Vossius, Gerardus Johannis 70
vrijednosni sud 24, 110, 115
vrste govora 22, 23, 24, 25, 26, 37, 40, 59, 82

W

Weaver, Warren 21
Whately, Richard 86
Wilson, Thomas 34